تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد اللہ سعید الایوبی
القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عفی عنہ

الناشر
مکتبۃ القراۃ والتجوید
کانسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښي اولنی او په افغاني تاریخ کښي بې ساری په زرګونو
جدیدو مسئلو باندي مشتمل

تفسیر ایوبي حنفي

اِقْتَرَبَ ١٧ قَدْ اَفْلَحَ ١٨

تالیف او تصنیف

د علامة العصر ابو الفضل شیخ التفسیر والحدیث فقیه دوران مفسر الزمان

حضرت مولانا محمد عبید الله الایوبي

الحنفي النقشبندي السلیمانخیلي القندهاري

مکتبة القراءة والتجوید

کاسي روډ کوټه بلوچستان

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم .... تفسير ايوبي پښتو دوولسم ټوک
مؤلف..................... الحاج مولنا محمد عبيد الله الايوبي الكندهاري
السليمانخېلي الحنفي حفظه الله تعالى بفضله الوهبي
کمپوز..................... حبيب الحق حقاني
ټايپ .... حقاني کمپيوټر (اداره)
نشر کوونکې اداره .... مکتبة القراء ت والتجويد کاسي روډ کوټه
د چاپ ځای .... لاهور پاکستان

يو نظر دې خوا

هيڅ يو مسلمان هم په قرآن مجيد، احاديثو يا د فقهې په کتابو کې په قصده سره غلطي نه کوي، زموږ اداره تر خپله وسه پورې د کتابونو تر ليکلو وروسته تصحيح ته زياته پاملرنه کوي، چې له دې کبله زموږ کتابونه معياري دي، خو بيا هم بنده دی، يو نه يو ځای څه ناڅه غلطي په املاء کې يا په يوه جمله کې ځنې صادره سي، نو زموږ له ټولو ناظرينو څخه دا خواست دی چې که ستاسي تر نظر داسي غلطي تېره سي لطفاً زموږ سره تماس ونيسئ، تر څو د کتاب د دوهم وار په چاپ کې د هغې تېروتنې اصلاح وسي

په درناوي

ستاسي ورور شمس الحق شمس

بسم الله الرحمن الرحيم

الطبعة الاولى

١٤٣٠ هجري - ٢٠٠٩ ميلادي

مكتبة القراءة والتجويد

شارع كانسي كوئته - باكستان

رقم الهاتف ٠٣٠٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT WALTAJWEED
KANSI ROAD QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

الحمد لله وكفى والصلوة والسلام على خير الورى

وبعد: دا چي تفسير ايوبي دوولسم تهوک چي پکښي اوولسمه او اتلسمه) سپاره او د هغه تفسير موجود دی، هيله لرو چي د کتاب الله د فهم او د تشريح مسائلو تنده به مو په ماته سي.

دا د خوشحالی ځای دی چي د پښتو په تاريخ کښي پر ترجمه، مسائلو او نحوي تراکيبو باندي مشتمل تفسير د تصور له اسمانه د جود په جامه کښي را ووت.

دا حقيقت دی!

که څوک دا ووايي چي څه رنګه دا د پښتو اولنی تفسير دی، سره ددې چي له دې څخه مخکي هم تفسيرونه په زياته پيمانه کښي موجود دي؟ نو ځواب دادی چي هغه تهوله تفسيرونه کوم چي له تفسير ايوبي څخه مخکي په پښتو کښي موجود دي هغه يا خو له عربي، يا له اردو، يا له فارسي څخه او يا هم له نورو ژبو څخه ژباړل سوي دي، تر کومه حده چي زموږ معلومات دي، دا تهوله تفسيرونه له نورو ژبو څخه ژباړل سوي دي، خو يواځي او يواځي تفسير ايوبي ته دا

ویاړ ورپه برخه دی چي د پښتو په تاریخ کښې اولنی
تفسیر دی، چي تصنیف او تالیف او همدارنګه اصل متن
یې په پښتو دی، که چېري تاریخ د عادلانو مؤرخینو په
لاس ولیکل سو، نو د حضرت علامه ایوبي او همدارنګه دده د تصنیفاتو
او تالیفاتو او نورو خدمتونو به هرو مرو ذکر پکښې وي.

او دا هم تر لمر روښانه ده!

چي د عمر په اخیرنیو شپېو کښې دا ویاړ و حضرت علامه فقیه الوقت و مفسر الزمان مولانا محمد عبید الله الایوبي القندهاري ته ورپه برخه کړی چي دده د علمي شجر او پوهي څخه هیڅ یو معاند او معاصر هم انکار نه سي کولای.

الله تعالی دي ورته نبې شپې ورپه برخه کړي، خداوند پاک دي نور هم د مسلمانانو د خدمت کولو توفیق ورپه برخه کړي امین.

عمر دې زیات، قلم دې ګړندی او بریاوي دې مل وي، دده یو ادنی شاګرد

فضل الحق حقاني

باني مکتبة القرائت والتجوید

خو دا هم د الله عزوجل یو لوی فضل او احسان دی چي هر کله چي د کمپیوټر دنیا نه وه، نو د حضرت ایوبي کتابونه موږ خپل د لاس په خط وچاپ ته وسپارل چي ژوندي مثالونه یې قدوري، نور الایضاح، نور الظلم، ابو المنتهٰی، شروط الصلوة، شهادة الحسنین او داسي نور دي، او کله چي کمپیوټر چاپېریال ته راغلی، نو بیا مو د حضرت کتابونه په کمپیوټري لیکنه باندي وچاپ ته وسپارل، خو کېدای سي چي دا هم د حضرت ایوبي اخلاص او لِلّهیت وي ورنه .... د افغانستان یو عالم هم په دومره تصنیفاتو او کتابونو، حواشیو وتفاسیرو باندي بریالی سوی نه دی لکه څرنګه چي دا څرګند او واضح حقیقت دی. نو له دې کبله د ټولو مسلمانانو څخه د مکتبة القراءت والتجوید د ښه خدمتونو لپاره د دعاء محتاجه او کار کوونکو ته یې د اسلام د خدمت او چوپړ لپاره د توفیق غوښتونکي یو والسلام

اداره مکتبة القراءت والتجوید

کاسي روډ کوټه بلوچستان

سُوْرَةُ الْاَنْبِيَاءِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ وَّاثْنَا عَشَرَةَ اٰيَةً وَّسَبْعُ رُكُوْعَاتٍ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين وعلى آله وصحبه واتباعه اجمعين.

ابتداء تفسير هذا الجزء (۱۷) وهذه السورة يوم الاربعاء، وقت طلوع الشمس ساعة (۸) في حجرة الداري (۲۹) ربيع الاول سنه (۱۴۳۰) هجري قمري، اللهم وفقني لتفسير هذا الجزء ولتفسير جميع اجزاء القرآن الكريم بالصحة والسلامة والسداد. واجعله خيرًا باقيًا لهذا العبد الفقير العاصي الى يوم التناد. انک يا الله على كل شئ قدير وبالاجابة جدير.... بيت:

حاشاک ان تقنط عاصيًا .... الفضل اجزل والمواهب اوسع

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ

نژدې سو خلګو ته حساب ددوی، یعني وقت حسابهم وهو یوم القیامة.

درویش وایي: چي مراد له (ناس) څخه مشرکان د اهل مکة دي چي منکر له بعث بعد الموت څخه دي، روح البیان او مظهري وایي چي لام لپاره د تعریف الجنس دی یعني مسلمانان کافران دواړه ځندي مراد دي لکن اولٰی داده چي مراد ځندي کافران دي عمومًا بدلیل مابعده، او امام قرطبي او زمخشري رح وایي چي مراد مطلق مشرکین دي که اهل مکه وي او که نور.

پوښتنه: ددې سورت له نازلېدلو څخه تر اوسه یعني سنه (۱۴۳۰) ډېره موده کېږي قیامت نه دی راغلی والله اعلم چي څو کاله به نور تېر سي، نو قیامت چي راځي نو دا څرنګه قریب دی؟

ځواب: قرب يې نظر و مامضٰی ته دی من عمر الدنیا، او یا ځواب دادی چي هر راتلونکی شی نژدې دی، او هر شی چي تېر سو هغه لېري دی کما قیل (ما اقرب ما هو آت وما ابعد ما هو فات)

پوښتنه: څه حکمت دی د خدای جل جلاله چي د قیامت ورځ له نفخه ثاني څخه

شروع کېږي په خپل علم کي پټه ساتلې ده چي نه مقربي ملکي په خبري دي او نه نبي مرسل په خبر دی؟

ځواب: حکمت يې دا دی چي خلک يې هر وخت د راتلو په حذر وي الی غير ذالک من الحکم والمصالح فافهم، او په حديث نبوي کي راغلي دي چي (اما بقائکم فيما سلف قبلکم من الامم کما بين صلوة العصر الی غروب الشمس.

فائده: بعض مفسرين وايي چي لام د (للناس) لپاره د تاکيد د اضافت دی.

وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ۚ ①

او دوی په غفلت کي دي له حساب څخه، ولي چي دوی په دنيا او په شهواتو کي د دنيا غرق دي او نه پوهېږي چي په ورځ د حساب به زموږ سره څه معامله خدای ﷻ وکړي، او دوی اعراض کونکي دي له دې څخه چي په حساب د يوم القيامة دي فکر ووهي او ځان دي ورته اماده کړي بالايمان والطاعة، قال سعدي رح:

کسی را که پندار در سر بود .... مپندار هرگز که حق بشنو
زعلمش ملال آيد از وعظ تنگ .... شقائق بباران نرويد زسنگ

درويش وايي: چي شقائق ګل لاله ته وايي چي سره ګلان دي او د پسرلي د باران په وخت کي په دښتو کي پيدا کېږي لکن په ډبره کي نه پيدا کېږي يعني وعظ لکه د پسرلي باران دی او ايمان او قبول د اسلام لکه شقائق دی او زړونه د کفارو لکه ډبرې دي، نو باران د وعظ د دوی په زړونو کي ګل لاله د ايمان نسي پيدا کولای.

پوهسه: چي تنکير د (غفلة) لپاره د تعظيم دی ای في غفلة عظيمة تامة.

مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ

دوی ته نه راځي يو ذکر، چي مراد څني آيات قرآنيه دي يعني دد ې لپاره چي دوی له خوب څخه د جهالت او غفلت بيدار کړي.

پوهسه: چي کلمه د (من) زائده ده لپاره د استغراق د نفي ده، نو د ذکر لفظ لفظاً مجرور دی او محلاً مرفوع دی فاعل د (يأتيهم) دی (من ربهم) له جانبه څخه د رب د دوی، دا جار او مجرور يا صفت دی د ذکر په حذف سره د متعلق ای کائنة من ربهم او يا ظرف لغو دی متعلق په يأتيهم سره، والتقدير الثاني اولی

كما لايخفى فافهم (محدث) صفت د ذكر دى يعني دا ذكر حادث يعني تنزيل يې او ددوى تر غوږو پوري رسول چي پند ځني واخلي، نو دا سوال نه واردېږي چي په عقائدو كي وايي چي قرآن قديم دى، وجه عدم الورود چي په هغه عقائدو كي مراد كلام نفسي دى چي صفت د خداى جل جلاله دى، والمراد ههنا الكلام اللفظي المسموع بالاذنين والمقرو على الانس.

مسئله: كه څوک كلام نفسي حادث وبولي هغه كافر دى بالاتفاق، او كه كلام لفظي څوک قديم وبولي هغه جاهل مطلق دى، علماء وايي چي سړى دي داسي وايي چي قرآن صفة لله قديم داسي دي نه وايي چي قرآن قديم لئلا يذهب الوهم الى قدم الكلام اللفظي فافهم.

إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾

مګر په غوږو خو يې اوري او دوى پسخند په وهي له جهته څخه د تناهي د غفلت او انكار د دوى وفرط الاغراض عنه او له عاقبت څخه د استهزاء بالقرآن دوى غافله دي.

مسئله: بعض جاهل طالبان قرآني آيتونه د مسخرو او خندا لپاره وايي، نو ويونكى يې هم كافر دى او چي پر خاندي هغه تو له كافران دي مثلاً نعوذ بالله من ذالک يو طالب د بل طالب څخه پوښتنه وكړي چي د پشي غول پاک دي؟ هغه بل دا آيت قرآني ورته ووايي (في شغل فكهون) نور پر خاندي.

پوهه: چي جمله د (وهم يلعبون) حال ده له فاعل څخه د استمعوا.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ۗ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى ۖ

په لهو او غفلت اخته وي زړونه ددوى يعني په ما استمعوا كي فكر نه وهي چي دا كلام البشر دى او كه كلام الله المنزل على خير البشر دى، دا بل حال دى.

فائده: استثناء حال دى له مفعول څخه د يا،تيهم، والتقدير ما يا،تيهم من ذكر في حال من الاهوال الا حال استماعهم جامعين بين الاستهزاء به والتلهى والذهول عن التفكر فيه كذا قال المظهري رح، مفسرين وايي چي قلب لاهي هغه دى چي مشغول وي په امورو سره د دنيا او غافل وي له احوال څخه د عقبٰى.

پوه سه: چي (نجوٰی) په اصل کي مصدر دی (راز گفتن).

پوښتنه: د نجوٰی معنی خو پټې خبرې کول دي، نو د اسروا څه فائده ده؟

ځواب: مقصود مبالغه ده په پټوالي کي د راز.

الَّذِينَ ظَلَمُوا

هغه کسان چي ظالمان دي په سبب د کفر او عصيان.

سوال: يو فعل لره خو دوه فاعله نه وي بیله عطفه په دې آيت کي، نو په اسروا کي ضمير د جمع سته هغه یې فاعل دی، او الذين ظلموا يې هم فاعل دی؟

والمشهور في الجواب چي واو د اسروا فاعل دی او الذين ظلموا يې بدل دی وفائدة الاعلان الا فلان بظلمهم فيما اسروا ومثله اكلوني البراغيث، وصاحوا اهل الدار كما في نفخة اليمن من كتب اللغة العربية، او يا الذين ظلموا خبر د متداء محذوفي دی، والتقدير هم الذين، والجواب المشهور مذهب المبرد، او ابن عطيه رح وايي چي د سيبويه هم دغه مذهب دی، او ابو عبيده او اخفش رح وايي چي فاعل د اسروا موصول دی او واو د اسروا حرف دال پر جمعيت دی لکه واو د قائمون او تاء د قامت كذا في روح المعاني.

پوه سه: چي دا وروسته جمله استيناف بياني دی کانه قيل فما قالوا في نجواهم فقيل قالوا.

هَلْ هٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ

(هل هذا) کلمه د هل استفهام انکاري ده او هذا اشاره و عليه الصلوة والسلام ته ده يعني نه دی محمد ﷺ مگر نه انسان دی مثل ستاسي يعني غوښې لري ويني لري او خورک کوي او اوبه څښي وکل مايحتاج اليه البشر او يو وخت به مري لکه نور بشر، نو دی څرنگه وايي چي د خدای رسول يم.

درويش وايي: چي ددوی لعنهم الله حجتؤ پر نفي د رسالت د عليه الصلوة والسلام څخه ددوی زعم باطل داؤ چي رسول بايد ملکه وي دوی دا زعم باطل درلودی چي رسول بايد له جنس څخه د مرسل وي او ملائکه دوی بنات الله بللې چي مرسل په صيغه د اسم فاعل چي خدای هم جنس دی او دا ټولې باطل خبري دي

په تسویل د شیطان، او حق دادی چې رسول باید له جنسه د مرسل الیهم وي تاچې افاده او استفاده سره وکړای سي وهذا عادة الله عزوجل في جمیع الانبیاء والرسل چې رسول و انسانانو ته باید انسان وي، کاشکي د مکې کافرانو د تاریخ پاڼې د انبیاء والرسل کتلي وای چې یو وخت خدای جل جلاله و بشر ته ملکه را استولې ده په رسالت سره؟ (فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون) چونکه پر دوی یعنې مشرکان مکه باندي دا سوال به کېدی چې دا معجزات چې پر لاس د محمد ﷺ ښکاره کېږي دا نو څه شی دي؟ په جواب کي ددوی یې داسي وویل.

أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾

آیا تاسي متابعت کوئ د سحر، او تاسي په سترګو ورته ګورئ چې سحر دی، والمراد انکم تعلمون ان ما اتی به محمد سحر، والجملة حال من فاعل تاتون.

پوه سه: چې همزه لپاره د انکار دی او فاعطف ده پر محذوف او لفظ د سحر منصوب دی علی المفعولیة والتقدیر افتصدقونه في دعوی الرسالة فتاتون السحر. حاصل ددوی د کلام دادی چې رسول خونه دی او دده سره چې خوارق ملګري دي لکه قرآن چې اتیان یې په مثل سره څوک نسي کولای او یا شق القمر وغیرهما دی هغه ټوله سحر او جادو دی، یا السحر منصوب دی مفعول له او مفعول د تاتون محذوف دی والتقدیر افتاءتون محمدًا لاجل سحره.

پوښتنه: دوی څه دلیل درلودی چې دا خوارق سحر دی؟

ځواب: دلیل خو یې نه درلودی ولې چې قول باطل به څرنګه دلیل ولري نو مجبورًا دعوی د بداهت یې وکړه.

پوښتنه: دا نجوی دوی ولې په پټه سره کوله؟

ځواب: ددوی غرض مشوره وه چې سره وه یې کړي چې په څه ډول اسلام ونړوي او امر د نبوت د علیه الصلوة والسلام له منځه څخه یوسي چې علیه الصلوة والسلام په خبر نسي چې نباید چې دی زموږ د سازش پلان ونه سنجوي، قال الله تعالی في بیان امثال قولهم ههنا یریدون لیطفؤا نور الله (ای الاسلام) بافواههم والله متم نوره ولو کره الکافرون وکان کذالک یعني لم یحصل مرادهم من انهدام الاسلام بل کان ما اراد الله من اتمام نوره والله عزیز حکیم.

قُلَ رَبِّیْ يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِی السَّمَآءِ وَ الْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِیْعُ الْعَلِیْمُ﴿٤﴾

(قُل) وو ايه ته يا محمد (ﷺ) چي زما خداى ﷻ خبر دى په قول د هر چا كه په اسمان كي وي او كه په مځكه كي وي وسواء كان القائل الملائكة او الانس او الجن جهرًا كان او سرًا فلا فائدة في اسرارهم النجوىٰ، او خداى ﷻ سميع د اقوالو ددوى او خبر دى په احوالو ددوى ماظهر منها وما بطن.... بيت:

برو علم يک زره پوشيده نيست .... كه پنهان وظاهر بنزدش يكى است

بَلْ قَالُوْٓا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ

پوه سه: چي كلمه د بل اضراب دى د الله ﷻ في حكاية قولهم في شان الرسول عليه السلام بانه بشر لايصلح ان يكون رسولاً من الله كمامر الى حكايت قولهم في شان القرآن اضغاث احلام.

پوه سه: چي اضغاث جمع د ضغث ده بكسر الضاد چي عبارت دى د يوې قبضې ونبوو څخه چي وچ او لانده سره گډ وي او احلام جمع د حلم ده بضم الحاء وسكون اللام رؤيا يعني خوب ته وايي وضم اللام لغة فيه ايضًا، نو د احلام معنى خوبونه دى كه حق او كه باطل، نو اضافت د اضغاث و احلام ته اضافت دى د خاص وعام، نو اضغاث احلام هغه گډوډ خوبونه دي چي معبرين يې تعبير نسي كولاى ددوى لعنهم الله مراد دا وو چي قرآن من عندالله نه دى بلكې د محمد گډوډ خوبونه دي.

پوه سه: چي رؤيا په عرف كي د عربو حق خوب ته وايي او حلم و منام باطل ته وايي كما قوله عليه الصلوة والسلام الرؤياء من الله والحلم من الشيطان.

بَلِ افْتَرٰىهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ ۚ

اضراب دى د كفارو له خوا من كون القرآن اباطيل چي په محمد خوب ليدل سوى گډوډ الى افتراء چي قرآن په قصد محمد (ﷺ) دروغ په خداى ﷻ پوري تړلي دي يعني په خوب يې هم نه دى ليدلى، ولي د خوب ليدل خو بې اختيار شى دى او افتراء قصدًا درواغو ته وايي (بل هو شاعر) دويم اضراب دى د كفارو له خوا من كون القرآن كلام مفترى الى كونه شعرًا.

پوه سه: چي بغوي رحمه الله وايي چي بعض کافرانو به قرآن اضغاث احلام باله بعضو به فریه قصدي دروا غ بولی او بعضو به کلام شعري باله.

درویش وایي: چي روح المعاني دا قولونه پر بعض کذا وبعض کذا لکه بغوي چي وویل نه دي ویلي بلکې هغه وایي چي دا ټوله قولونه مشرکانو د مکې کوله، دی وایي چي دا عادت د عاجزی دی له دلیل څخه چي مبهوت، مغلوب او معتوه يې بولي ګاهي يوه خبره ګاهي بله خبره او انتقال د فاسد و افسد ته کوي بلکې د افسد الافسد ته.

ښهانه فائده: درویش وایي چي انجیر خوردن نه کار هر مرغیست چي یو مثل په فارسي ژبه کي دی، ددې خبري د مشرکانو د مکې چي قرآن شعر دی او علیه الصلوة والسلام شاعر دی نعوذ بالله من مثل هذا القول تحقیق باید وکړل سي چي ددوی څه مراد ؤ؟ دا معنی د شعر چي موضوع د علم العروض دی چي کلام موزون مقفٰی یقصد به الوزن، والتقفیة مراد د موزون څخه دادی چي هر یو وزن عروضي چي (۱۶) بحر دی ټوله د بحر پر ارکانو به برابر وي، وبیان تلک الابحر و اوزانها واجرائها في علم العروض لکه مختصر الشافي او محیط الدائرة وغیرهم. او د مقفٰی معنا داده چي قافیه به هم لري چي تفصیل يې په علم القافیة کي راغلی دی دا خو ددوی مراد نه ؤ. ولي یو بلید د عجمو خو په دې پوهېږي چي اسلوب د قرآن کریم خو داغسي نه دی او نه ممکنه ده چي ټوله د قرآن کریم آیاتونه دي څوک پر اوزانو عروضیه ؤ برابر کړي، البته بعض آیتونه په قرآن کریم کي اتفاقًا د یو بحر پر وزن به برابر وي لکه په محیط دائره کي یو .وه مثاله يې راوړي دي، نو چي بلید سړی د عجمو په دې پوهېږي چي د قرآن مبارک اسلوب او طرز بیان د شعر نه دی، نو مشرکان د مکې چي بلغاء او د شعر او نثر په فرق ښه پوهېدل له څرنګه به قرآن ته په معنی مذکور شعر ووایي.

سوال: دوی خو معاندان وه، عنادًا دي دوی دغه مذکوره معنی غرض وایي؟

ځواب: که دوی وایي چي قرآن په معنی مذکور شعر دی، نو ددوی د خاله د خور زوی به پر دوی د کذب شاهدي اداء کړې وای.

پوښتنه: نو ددوی څه مراد ؤ، روح البیان که څه هم ویلي دي چي ډېرو مفسرینو

بل هو شاعر والقرآن شعر پړ معنی مذکور حمل کړې ده چي قرآن منظوم مقضی دی حتی چي کفارو ټولو ماجاء في القرآن من الآيات على الوزن الشعري من الابحر (۱۶) تطبيق کړی دی انتهی.

درویش وايي: چي دا تبطيق د ټولو آياتو د قرآن مجيد پر اوزانو عروضيهؤ ډېره بعيده خبره ده بلکې له حدودو څخه د امکان هم وتلې خبره ده ولم يات احد من المشركين بذالک التطبيق فكيف يصح نسبة ذالک الی اکثر المفسرين بلکې تحقيق خبره داده چي کفارو د مکې نسبت د کذب و عليه الصلوة والسلام ته کاوه او قرآنېې هم کذب باله فان الشعر يعير به عن الكذب والشاعر يقال للكاذب، ځکه په علم منطق قياس مرکب من القضايا الموهومة او الكاذبة ته قياس شعري وايي، او بله خبره داده چي شعر على العموم ځای د دروغو دی، ځکه یو عالم خپل زوی ته نصيحت کاوه داسي ييې وويل: در شعر مپيچ ودر فن او زانکه احسن او اکذب اوست... بيت

در قيامت نرسد شعر بفرياد کس.... گرچه سراسر سخنش حکمت يونان باشد

سوال: په حديث شريف کي راغلي دي (ان من الشعر لحكمة) او بل دا چي حسان بن ثابت رض پر منبر نبوي په حضور انور کي د عليه الصلوة والسلام شعرونه په هجو کي د کفارو وويل، او بل دا چي ډېر کتابونه د بيان د عقائدو د دين او د احکامو د دين په اشعار فارسيه وو سره دي، دا نژدې پنج کتاب مطالعه کړئ مثنوي نو لا څېري ده، په خپله صاحب د مثنوي په يو بيت کي داسي وايي:

ازکرامات بلند اولياء....... اولاً شعر است واخر کيميا

ځواب: په حديث شريف کي من د تبعيض راغلی دی او حسان رض چي هجو د کفارو په مسجد نبوي کي کوله هغه خو عبادتؤ او بعض کتابو چي عقائد او احکام په اشعارو سره راوړي دي هغه له دائرې څخه د بعضيت نه دي، خبره خو په دې کي ده چي على العموم والاكثر اشعار د عوام الناس له کذب څخه خالي نه دي بلکې د بلغاؤ د عربو د جاهليت غالباً کذب بحت وه فلا منافات فتدبر حق التدبر.

پوښتنه: مراد د کفارو د مکې نسبت د کذب و عليه الصلوة والسلام ته ؤ في قولهم بل هو شاعر، نو نسبت د افتراء او کذب خو دوی د مخه و عليه الصلوة والسلام ته کړی ؤ بقولهم بل افتراه، نو د بل هو شاعر څه فائده ده؟

ځواب: مظهري رح داسي ويلي دي والفرق بين المفترى (على صيغة المفعول) والشعر ان المفترى كلام كاذب چي د متكلم يې دا اراده وي چي حاصل کړی تصديق د سامع پر دغه نسبت غير مطابقة للواقع او شعر مركب من مقدمات تاثر في ذهن السامع يا رغبت يا بېره يا خوشالي يا غم يا تعظيم يا تحقير او غير ذالک، والغرض من الشعر ذالک التاثير في النفوس من دون حصول التصديق اصلاً فكان من قبيل الانشاء آه.

درويش وايي: چي داؤ تحقيق ددې مقام حتى الوسع ولايكلف الله نفسًا الا وسعها.

فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ۝

يعني كه محمد (ﷺ) صادق وي په دعوى كي د رسالت د خداى جل جلاله نو موږ ته دي راوړي، داسي آيت لكه د نورو رسولانو يعني لكه ناقة د صالح عليه السلام يا عصاء او يد بيضاء د موسى عليه السلام يا ابرء الاكمه والابرص و احياء الموتى لعيسى عليه السلام وغير ذالک.

پوه سه: چي (بآية) متعلق دی په (فلياءتنا) پوري او كلمه د ما يا موصوفه ده يا موصوله او عائد يې پر دواړه تقديره محذوف دی او كلمه د كما صفت د موصوف محذوف ده، والتقدير فلياءتنا بآية كائنة كالآية التي ارسل بها (وهذا هو العائد المحذوف) التي ارسل بها الاولون من الرسل (على تقدير كون ما موصولة) او كآية ارسل بها الاولون (على تقدير كون ما موصولة)

پوه سه: چي ابن جرير رح له قتادة رض څخه روايت کړی دی چي اهل مكه و عليه الصلوة والسلام ته وويل ان كان ماتقوله حقًا نو موږ ته د صفا غر د سرو زرو وگرځوه، نو جبرئيل و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او وه يې ويل كه ستا خوښه وي زه به د دوی غوښتنه پر ځای کړم لكن كه دا غوښتنه د دوی پر ځای سي او بيا هم ايمان نه راوړي بيا د استيصال عذاب ورکوم مهلت بيا نسته، او كه ستا خوښه وي د دوی خواهش به نه کړم منظور او دوی ته به مهلت ورکړم يعني ژر به عذاب نه پر نازلوم، قال عليه الصلوة والسلام شفقة على قومه بل استاني لقومي (يعني مهلت ورکړه) فانزل الله تعالى هذه الآية.

مَآ اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنٰهَا ۚ اَفَهُمْ يُؤْمِنُوْنَ ⑥

ايمان نه دی راوړی د مخه تر مشرکينو د مکې له اهل ځخه د لوی قريې، آيا دوی يعني مشرکان د مکې به ايمان راوړي که دوی ته د دوی غوښتلي معجزې ورکړل سي مع ان کفار مکة اشد کفرًا دي تر ماقبل قوموـ نو من زائد دی لپاره د استغراق د نفي او قرية په محل کي د رفع فاعل د آمنت دی (اهلکنا) چي موږ هلاک کړي دي اهل د هغې قريې په حذف د مضاف اعني لفظ د اهل.

پوه سه: چي اهلکناها صفت د قرية دی يعني وروسته تر دې چي دوی آيات مقترحه وغوښتل لکه قوم د صالح ؑ چي له صالح ؑ ځخه يې غوښتنه د ناقة وکړه او بيا يې هم ايمان نه راوړی، نو موږ دوی په هلاک استيصال سره هلاک کړل.

پوه سه: چي کلمه د فا لپاره د عطف ده پر ما آمنت او استفهام لپاره د انکار دی يعني کفار مکه هم ايمان نه راوړي که څه هم د دوی د خوا معجزه ورکړه سي.

پوه سه: چي خدای پاک تعقيب د نه ايمان د اهل مکه پر نه ايمان د مخه کافرانو وکړی والحاصل چي عدم ايتا د مقترحاتو د اهل مکه له جهته ځخه د عدم قدرت د خدای ﷻ نه دی بلکې د پرېښولو د دوی دی تر يو وخته پوري، ولې رحمة للعالمين ﷺ سوال د ابقاء د دوی کړی دی تاچه عذاب د استيصال پر دوی رانسي.

وَمَآ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالًا نُّوْحِيْٓ اِلَيْهِمْ

موږ نه دي استولي تر تا د مخه يا محمد مګر نه رجال يعني لا ملائکة لکه اهل مکة چي يې مطالبه کول او موږ به وحي کولې دوی ته.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده لپاره د رد د قول و اهل مکة ته هل هذا الا بشر ملکم. حاصل د رد يې دادی چي دا عادت قديمه د خدای ﷻ دی چي انسانانو ته انسان نبي را استوي لا الملک.

فَسْـَٔلُوْٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ⑦

نو تاسي يا اهل مکه پوښتنه وکړئ له اهل علم ځخه چي اهل کتاب دي چي مخني رسولان بشر وه که ملکي تاچه ستاسي شبهه به دفع سي، که تاسي چي علم نه لري.

پوه سه: چي دا شرط دی جزاء يې له ماقبل ځخه فهمېږي.

سوال: مشركينو د مكې خو اهل كتاب هم منل ولي چي بعث بعد الموت يې نه مانه او اهل كتاب خو يې مني، نو له هغو څخه پوښتنه څه فائده لري؟

ځواب: مشركانو دا هل مكې به د اهل كتاب سره مشوره كول په باره كي د عليه الصلوة والسلام د نبوت او د اهل كتابو پر خبره يې باور درلودى في الجملة او يا له دي سببه يې حواله پر اهل كتاب وركړه چي تواتر علم فائده كوي كه څه هم دوى كفار وي.

وَمَا جَعَلْنٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَاْكُلُوْنَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوْا خٰلِدِيْنَ ⁸

او موږ نه دي ګرځولي د مخه رسولان يو جسد چي طعام يې خوړى لكه ملكي او نه دي ګرځولي مخني رسولان خالدين يعني هميشه ژوندي په دنيا كي بلكى عند الاجل مړه سوي دي.

سوال: په (جعلناهم) كي ضمير د جمع ؤ، نو (جسدًا) مفرد يې څرنګه پر حمل كړى؟

ځواب: جسد اسم جنس پر يوه او پر ډېرو يې اطلاق روا دى، او يا (جسدًا) مصدر دى په اصل كي نو اطلاق يې روا دى پر ډېرو يا مضاف محذوف دى اى ذوى جسد او يا په تاويل د كل واحد.

پوه سه: چي بعض اهل لغت وايي چي جسد او جسم سره يو دى، او بعض اهل لغت وايي چي جسد تر جسم خاص دى چي جسد هغه جسم ته وايي چي لون او رنګ لري، نو ځكه هواء ته جسد نه ويل كيږي او جسم ده.

فائده: (لايا كلون) صفت د (جسد) دى په دې صفت سره يې رد د هغه قول د كافرانو وكړى (ما ل هٰذا الرسول ياكل الطعام آه).

فائده: په (ماكانوا) سره يې هغه قول د مشركينو دفع كړى چي دوى يو د بل سره ويل پرېږدئ محمد يو څو ورځي به ژوندى وي چي مړ سو ځندي خلاص به سو فافهم.

ثُمَّ صَدَقْنٰهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنٰهُمْ وَمَنْ نَّشَآءُ وَاَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِيْنَ ⁹

وروسته موږ رښتيا كړه د رسولانو ماضيينو سره په وعده كي د نصر پر اعداؤ ددوى (چونكه صدقنا متعدي و يوه مفعول ته دى چي هم دى نو نصب د الوعد په حرف جر محذوف سره دى اى في الوعد) نو موږ نجات وركړى د عذاب نازل پر كافرانو وه رسولانو ته (ومن نشاء) يعني المؤمنين بالرسل يا هغه كافران چي په

ابقاء کي یې د خدای حکمت ؤ چي یا به دی مسلمان سي یا به یې په اولاد کي مسلمان پیدا سي، او هلاک کړه موږ هغه کسان چي چي متجاوز تر حد به وه په کفر او په طغیان کي چي نه به په دوی کي ځای د ایمان ؤ او نه په عقب کي دده یعني بحسب علم الله عزوجل.

درویش وایي: چي په دې آیت کي ضمنًا وعده د علیه الصلوة والسلام سره ده چي تا ته به هم نصرت درکړم پر کافرانو د مکې او تا او مؤمنانو ته به نجات درکړم او مسرفان ددوی به په ځاه کي د هلاک واچوم کما في بدر وغیره من مغازي رسول الله صلی الله علیه وسلم.

لَقَدْ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ كِتٰبًا فِيْهِ ذِكْرُكُمْ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿١٠﴾

لام موطئه د قسم دی، په تحقیق نازل کړی دی موږ و تاسي ته یا معشر قریش قرآن کریم چي په هغه کتاب کي ستاسي شرف دی یعني که چېري تاسي عمل په وکړئ او یا له دې سببه ستاسي شرف پکښې دی چي ستاسي په ژبه دی، او یا ددې معنی داده چي ستاسي د خدای جل جلاله ذکر پکښې دی او ذکر د هغو شیانو پکښې دی چي تاسي حاجت ورته لرئ من امور دینکم ودنیاکم، او بیضاوي وایي چي ستاسي ذکر حسن پکښې دی او موعظتکم او ماتطلبون حسن الذکر من مکارم الاخلاق (افلاتعقلون) دا جمله عطف ده پر (انزلنا) او تعقلون منزل منزلة اللازم دی ای فلا عقل لکم او یا یې مفعول محذوف دی، والتقدیر افلاتعقلون خیرکم وشرکم او کلمه د فاء لپاره د تعقب ده او استفهام لپاره د انکار دی د عدم تعقل د ما فیه صلاحکم وشرفکم لا بمعنی عدم وقوع ذالک بل بمعنی لاینبغي لم ذالک.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَّاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِيْنَ ﴿١١﴾

پوه سه: چي کلمه د (کم) خبر مقید د کثرت ده او (قصم) کسر او هلاک ته وایي ای اهلکنا کثیرًا، کلمه د (من) بیان دی د (کم من قریة یعني اهل قریة) چي وه دا قریه یعني اهل د هغې ظالمان وه بالکفر والمعاصي او ظلم یې پر خپلو ځانو کاوه، (انشانا) په معنی د اورثنا دی یعني اورثنا بعد هلاک اهلها اموالهم قوم آخرین ته چي ددوی قائمقام وه چي نه په نسب ددوی وه او نه په دین ددوی وه.

فَلَمَّآ أَحَسُّوا بَأْسَنَآ إِذَا هُم مِّنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾

پوه سه: چي ضمير د (احسوا) راجع دی و اهل ته چي د قريه سره مضاف محذوف ؤ، او د باس معنی شدة د جنگ وغيره ته وايي، مظهري رح ترجمه د احسوا په ادارک بحاسة البصر سره کړې ده، او روح البيان داسي ترجمه کړې ده ای ادرکوا ادراگا تامًا کانه محسوس بالبصر يعني مراد له احساس څخه علم کامل تام دی، احساس يې تشبيهًا ورته ويلی دی، کلمه د (اذا) لپاره د مفاجات ده، او ضمير د هم و اهل قريه ته راجع دی، او ضمير مؤنث وه قريه ته راجع دی، او رکض وهل د آس يا خره په پښو سره چي چابک سي، نو رکض چي نسبت يې وه راکب ته وسي پښې ښورول دي پر مرکوب چي وځغلي نحو رکضت الفرس، او چي پياده سړي ته يې نسبت وکړل سي مراد ځندي ځغاسته ده، والمعنی دوی چي احساس د شدت د عذاب د خدای وکړي نابېره بې په تېښته له قريه څخه پيل وکړي، که سپاره وه هغو به پر آسانو وغيره پښې ښورولې او که به پياده وه هغو به منډه شروع کړه، غرض دادی چي څرنگه به د عذاب پر قريه خلاص سو.

لَا تَرْكُضُوا

(لاترکضوا) دا جمله مستانفه ده په جواب کي د دې سوال چي دوی ته په وخت کي د هرب من القرية چا څه وويل، نو قيل دلته محذوف دی يعني قيل لهم مه ځغلئ د خپلې محبوبې قريې څخه، دا خبره د استهزاء او پسخند پر ډول ورته وکړل سوه، دا قول يا يو ملکي د عذاب ورته ذکر کړی چي د دوی د عذاب په وخت کي حاضره وه، يا بعض مؤمنانو چي په قريه کي وه او يا په لسان حال ورته وکړه سوه، هذا ماقاله روح البيان والمظهري وروح المعاني والقرطبي والرازي رح.

وَارْجِعُوٓا۟ إِلَىٰ مَآ أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَـٰكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾

راوگرځئ وه هغو شيانو ته چي تاسي تنعم او تلذذ په قريه کي په کاوه من الماکولات والثمار والمفروشات وغير ذالک، شايد ستاسي څخه به پوښتنه وکړل سي، يا د دې چي پر تاسي او ستاسي پر اموالو څه عذاب نازل سو، نو به تاسي د سترگو ليدلی حالات وسائل ته بيان کړی، او يا معنی داده راوگرځئ

کښېنئ په خپلو مجلسو کي او په خپلو مريانو کي او هغو ته به امر او نهي کوئ يا راسئ په خپلو کورو کي کښېنئ چي خلگ سوال در څخه کوي د خپلو مشکلاتو او د نوازلو، او ابن عباس رضي الله عنه وايي چي تاسي خپل نبي ثرنگه قتل کړی، بغوي رحمه الله په مختصره توگه داسي وايي چي دا آيت په اهل کي د حضورا چني د يو وطن نوم دی په يمن کي چي اهل يې عرب وه، نو خدای ﷻ نبي ورته راواستاوه (د نبي نوم بغوي رحمه الله نه دی ذکر کړی) نو هغه و دوی ته دعوت د توحيد د خدای ﷻ ورکړی دوی يې تکذيب وکړی او نبي يې قتل کړی، نو خدای ﷻ پر دوی بخت نصر بابلي مسلط کړی حتی قتلهم وسباهم، نو چي قتل په دوی کي تر اندازه ډېر سو، نو دوی پر قتل د نبي پښېمانه سوه او په جنگ کي يې شکست وخوړی او په تېښته يې پيل وکړی فقالت الملائكة لهم استهزاء لاتركضوا وارجعوا الى مساكنكم واموالكم، انتهى قول البغوي رحمه الله.

سوال: دوی چي پر قتل د نبي او شرک پښېمانه سوه، نو دا د دوی توبه نه وه؟ او سره د دې چي په حديث صحيح کي راغلي دي (الندم هو التوبة)؟

ځواب: ندم چي توبه ده هغه قبل نزول العذاب ده، دوی خو په وخت کي د نزول العذاب پښېمانه سوه دا توبه نه وه کما قال السعدي رحمه الله.

تو پيش از عقوبت درعفو کوب .... که سودی ندارد فغان زير چوب

او قتاده رحمه الله وايي لعلكم تسئلون شيئًا من اموالكم و دنياكم فتعطون من شئتم وتمنعون من شئتم فانكم اهل ثروة ونعمة، نو بخت نصر چي توري پسې راوکښلې د اسمان له خوا نعره وسوه يا ثارات الانبياء (ای کسات کښونکو د قتل د نبيانو يعني چي اهل حضورا خپل نبي قتل کړی ؤ) اقتلوهم (وژنئ ياست دوی، نو دوی چي دا نعره واورېدل پوه سول چي دا د مقتول نبي کسات خدای له موږ څخه کاږي) اقروا على انفسهم بالذنوب ای الشرک والمعاصي وقتل النبي وندموا حين ينفعهم ذالک الندم، قالوا.

قَالُوا يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿۱۴﴾

اې هلاک زموږ په تحقيق موږ ظالمان ؤ.

درویش وايي: چي دا هغه د دوی ندم او پښېماني چي فائده يې ونه کړه.

فائده: د عربو دا قانون دی چې په وخت کې د سختۍ د یا ویلنا یاحسرتاه واندامتا نارې وهي، وهذا النداء مجاز.

فَمَا زَالَت تِّلْكَ دَعْوٰىهُمْ حَتّٰى جَعَلْنٰهُمْ حَصِيدًا خٰمِدِينَ ﴿١٥﴾

نو همېشه دوی دغه نارې چې هلاکه چېرې یې راسه دادی وخت دی، موږ وگرځول دوی لکه غنم یا اوربشې وغیره چې خلک یې لو کړي بالمناجل (لوریا منگال) چونکه په فعیل په معنی د مفعول کې مفرد، مثنی او جمع سره برابر دي، نو له دې سببه یې مفرد راوړی اوسره ددې چې مفعول اول د جعلنا جمع ؤ، نو باید مفعول ثاني یې هم جمع وای فتدبر (خامدین) یعني مړه کما یقال خمدت النار.

درویش وایي: چې روح المعاني و قصې ته د حضورا هیڅ تعرض نه دی کړی نه مختصرًا نه مطولاً، او روح البیان دا قصه ډېره په تفصیل سره بیان کړې ده، اول وایي چې له دې آیت څخه دا معلومه سوه چې ظلم سبب د خرابۍ د آبادۍ دی، بدلیل قوله تعالی انا کنا ظالمین، او په حدیث صحیح کې هم راغلي دي (الظلم ظلمات یوم القیامة) او شیخ سعدي شیرازي قدس سره هم ودې خبرې ته داسې فهم لرنه کړې ده:

بقومی که نیکی پسندد خدای .... دهد خسرو عادل نیک رای

چو خواهد که ویران کند عالمی .... کند ملک د رپنجه ظالمی

بیا روح البیان ویلي دي قال بعض اهل التفسیر والاخبار چې حضور چې له قرٰی وو څخه د یمن وه، او بعض راویان وایي چې د حجاز له قریو څخه وه وطرف ته د شام، دوی ته خدای ﷻ راواستاوه نبي چې نوم یې موسی بن مشان ؤ کما في الکشف، او امام سهیلي وایي چې نوم یې شعیب بن ذی مهرم ؤ، او ددې شعیب[۴] قبر په یمن کې دی په یوه غره کې چې خلک یې (ضعین) بولي او په قاموس کې وایي چې ضعین بالکسر جبل عظیم بضعاء الیمن.

پوه سه: چې دا شعیب هغه نبي نه دی چې په مدین کې ؤ او د موسی بن عمران[۴] خسر ؤ لان قصته حضور قدیمة جدًا، او دې د حضور خلکو خپل نبي قتل کړی او په عین دغه تاریخ اصحاب الرس خپل نبي حنظلة بن صفوان قتل کړی، نو خدای ﷻ وحي وکړې و بل نبي ته چې نوم یې ارمیاء ؤ چې ته ورسه بخت نصر بابلي ته او دی خبر کړه چې ته خدای مسلط کړی یې پر اهل حضور او پر مځکه د

عربو او زه انتقام اخلم له دوی ځخه په تا سره، او ارمياء ته يې دا وحي را
واستولې چي معد بن عدنان پر آس سپور کړه عراق ته يې بوزه چي د يمن په مځکه
کي يا د نورو عربو په مځکو کي ده ته ضرر ونه رسيږي، خدای پاک ارمياء ته
وويل چي زه له نسل ځخه د معد بن عدنان بعد قرون من الزمان يو نبي آخر الزمان
پيدا کوم چي نوم يې محمد عليه السلام دی، نو ارمياء معد مذکور چي دوولس کلن ؤ
عراق ته بوتلی او په اسرائيلو کي يې استوګنه وه حتی چي ځوان سو او په بني
اسرائيلو کي يې ښځه په نکاح کړه چي نوم يې معانه ؤ، نو بخت نصر ډېر جيوش
سره جمع کړه او غارات او حملې يې پر اهل حضور شروع کړې من کل جهة حتی
قتلهم وسبی منهم او عمارات د حضور يې خراب کړل چي په حضور کي نه انسان
او نه حيوان او نه عمران پاته سو کما قال الله تعالی (حتی جعلناهم حصيدًا
خامدين) بيا بخت نصر د عربو پر مځکو ښارو بانډو يرغل شروع کړی يمنها
وحجازها فاکثر القتل والسبي وخرب وحرق ثم رجع الی سواد بابل، او په دې آيت
کي خدای پاک وايي (وکم قصمنا من قرية کانت ظالمة) دغه د عربو قريې مراد
دي چي بخت نصر حملې پر وکړې، روح البيان په اخير کي ويلي دي ان هذه الرواية
منقولة عن ابن عباس رضی الله عنه، لکن ابن عباس رضی الله عنه يوازي ذکر د حضور کړی دی والله
الذي احاط دائرة علمه بما کان وما يکون اعلم بالصواب وحقيقة المقال.

درويش وايي: چي دا وه پښتو ژباړه د عبارت د روح البيان مع زيادة يسيرة او
ترجمة بعض العبارات من هذا العبد العاصي غفر له الباري ذنبه الجلي والخفي
والله المستعان وعليه التکلان.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لٰعِبِينَ ﴿١٦﴾

او نه دی پيدا کړی موږ اسمان (اسم جنس دی يعني السموات السبع) او
مځکه او منځ د اسمان او مځکي (چي کره د هواء ده او بارانو او واوري وغيره) په
داسي حال کي چي موږ عبث کار کاوه او بې فائدې کارمو کاوه بلکې آسمانونه
او مځکه پر عجائبو د قدرت د خدای جل جلاله مالا مال دي تاچه ناظرينو ته تبصره
وګرځي او هم سبب وګرځي د ژوندانه د چارو د مخلوقاتو او د آخرت په چارو کي
برګ درختان سبز در نظر هوشيار ... هر ورقی د فتريست معرفت کردګار

بنگر بچشم فکر که از عرش تا بفرش ... در هیچ زره نیست که سری عجیب نیست

لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَّتَّخِذَ لَهْوًا

که اراده زموږ وايي چي د ځان لپاره ساتېري شئ وګرځوو، عطاء رح د ابن عباس رض څخه داسي روايت کړی دی چي مراد له لهو څخه ماينه ده وهو قول الحسن وقتاده رح ولي چي لهو په لغت کي وطي ته وايي او ماينه محل د وطي ته، او کلبي رح هم له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی چي مراد له لهو څخه ولد دی ولي چي ځلګ په کوچنيانو سات تېروي په غېږ کي يې ګرځوي او مچي ځني اخلي الی غير ذالک من انواع اللعب.

پوه سه: چي لهو مصدر دی په معنی د مفعول، حسين کاشفي په تفسير حسيني کي وايي: لهو چيزيست که بآن بازی کنند وبرؤيت آن مستانس شوند چون فرزند انتهی.

درويش وايي: چي تفسير کاشفي ډېر جامع او په زړه پوري دی.

لَّاتَّخَذْنَٰهُ مِن لَّدُنَّآ إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٧﴾

ای من عندنا ممايليق بحضرتنا من المجردات، مظهري رح وايي که موږ بالفرض والتقدير المحال دا کار کولای.

درويش وايي: چي د مجردات قائلين غير د ذات د رب عزوجل خو حکماء دي، نو مظهري رح څرنګه تفسير په مجرداتو سره وکړی؟ او روح البيان يې داسي تفسير کړی دی ای من جهة قدرتنا لتعلقها بکل شئ من المقدورات (وفيه بحث لان المستحيل بالذات کشريک الباري واجتماع النقيضين وارتفاع النقيضين ليس محل القدرة لان محل القدرة الممکن) او واحدي يې داسي تفسير کړی دی چي معنی د لدنا من عندنا بحيث لايظهر لکم ولاتطلعون عليه ولايجری لاحد فيه تصرف لان ولد الرجل وزوجته يکونان عنده لاعند غيره آه (وفيه بحث لان الآية علی تقديره وتفسيره لاتدل علی استحالة الولد والزوجة) والصحيح في تفسير مالدنا مايناسب کما هو المعلوم من ان الولد لکل شئ يکون من جنسه ولما ثبت بالدلة النقلية والعقلية ان ذاته تعالی لايماثله شئ، کريمه: ليس کمثله شئ

ولايجانسه احد فاستحال انيکون له زوجة او ولد، و تعلق ارادته تعالى التي لاينفک المراد منها بالمستحيل مستحيل فامتنع اتخاذ الزوجة والولد فافهم.

پوهه: چي (ان كنا فٰعلين) شرط مستغني له جزاء څخه مما قبله دی يعني که مونږ فاعل د لهو من الزوجة والولد وای والجزاء دل عليه ماقبله لکن نه يو فاعلين لكونه مستحيلاً مناف للالوهية.

درويش وايي: چي دا آيت پر تفسير صحيح اشاره ده و قياس استثنائي ته چي تالي يې محال دی، نو مقدم هم محال دی کقولهم ان کان زید حمارًا لكان ناهقًا لكنه ليس بناهق فليس بحمار، وتقريره ههنا لو اردنا ان تخد لهوًا (وهذا هو المقدم للمقدمة الشرطية) لاتخذناه من لدنا (وهذا التالي للشرطية) لكن اتخاذ من لدناه مستحيل (وهذا هو المقدمة الاستثنائية المحذوفة كمامر تفسيرها واستحالتها) فالمقدم اعني ارادة اتخاذ اللهو (چي ترجمه د مقدم مذكوره ايضًا محال)

پوښتنه: تا تفسير چي تا وكړی، عوام خو څه كوې د بعضو طالبانو بلكې د بعضې ملايانو تر فهم لوړ دی؟

ځواب: غرض خو تفسير د آيت دی پر صحيح ډول بعض كه نه په پوهېږي علماء مدرسين چي علاقه د عقلي علومو سره لري دې تفسير ته به خوش آمديد ووايي ان شاء الله عزوجل، سعدي شيرازي ؒ وايي:

توگوی آنچه دانی سخن سود مند ...... اگر هيچ كس را نيايد پسند

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ

پوهه: چي بل اضراب دی د اتخاذ د ولد او له ارادې څخه د هغه، نو معنا د آيت داده چي هغه اراده د لهو خو مونږ نه لرو بلكې شان زمونږ دا دی چي حق چي له جملې څخه د هغه ضد اللهو دی چي جد يې بولي او ايمان او قرآن دی غالب گرځوو پر باطل باندې چي له جملې څخه د هغه لهو او كفر او نور باطل شيان دي، نو هغه باطل خدای پاک هلاک او نيستي كړي او يا حق باطل نيستي او نابود كړي دا وه د آيت سليسه ترجمه، اوس واورئ د مفرداتو د آيت ترجمه (قذف) راغب ؒ وايي ويشتل دي له لېري څخه كما يقال منزل قذف ای بعيد والباطل نقيض الحق، او له جمله څخه د باطل ډاهم ده اتخذ الله ولدًا لکه نصاری چي وايي عيسى ابن الله ومريم زوجته

تعالى عن ذالک، او له جمله څخه دا هم ده چې خدای پاک دي د صاحبه والولد والدفغ كسر الراس والدماغ المفضي الى زهوق الروح، صاحب المفتاح وايي چي اصل استعمال د قذف او دفع خو په اجسامو کي ده لکه يو څوک چې په کلکه ډبره د خاورو لوښي وولي او مات يې کړي، ثم استعير القذف لايراد الحق على الباطل والدفع لاذهاب الباطل ومحوه بالكلية ففيه تشبيه للمعقول بالمحسوس لتتمكن المعقول في ذهن السامع فضل تمكن لان العقل الى المحسوسات اميل، نو معقول دلته ايراد الحق دی چې قرآن کريم دی پر باطل چې شرک دی او محسوس ما قول دی د خاورو د لوښي يا د سړي سر او دماغ په لويه ډبره چې وولي فافهم.

فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ ۚ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

نو ناګاه هغه باطل چې شرک ؤ له منځه ولاړ سي چې هيڅ اثر يې پاته نه سي، په قاموس کي وايي زهق الباطل اى ذهب وهلک فهو زاهق آه، او تاسي لره دی يا معشر قريش مکه هلاک د هغه شي څخه چې تاسي يې په وصف کي د خدای پاک وایاست من الشريک وهي الاصنام، والولد چې ملائکه بنات الله بولئ مما لايليق بشانه عزوجل.

پوه سه: چي کلمه د ما يا مصدريه ده اى وصفكم الله، يا موصوفه يا موصوله دی اى شئ تقولونه في وصفه تعالى او الذي تقولونه آه وعلى التقديرين الآخرين العائد محذوف كما اشرنا اليه عنقريب.

وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَمَنْ عِنْدَهُ

او خدای جل جلاله لره دي هغه شيان چې په آسمانو او مځکه کي دي يعني ملګا وخلقًا يعني لايصلح شئ د دغو څخه چې د خدای پاک ولد سي او يا اهل او يا كفو كما في سورة الاخلاص (لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوًا احد) (ومن عنده) عطف دی على من في السمٰوات آه من عطف الخاص على العام مراد له عنديت څخه عندية د شرف دی لا عندية المكان، نو د عند په لفظ راوړلو کي قرب رتبي مشابه کړی دی د قرب مکان سره، روح البيان وايي وهم الملائكة عليهم السلام مطلقًا او مظهري رح وايي وهم الملائكة والانبياء عليهم السلام، په هر صورت که څه هم دا من عنده په من في السمٰوات والارض کي داخل دي لکن لپاره د شرف د دوی علحدةً راوړه.

لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَلَا يَسْتَحْسِرُوْنَ ۚ﴿۱۹﴾

دوی کبر او لویی له عبادت څخه د خدای نه کوي او نه ستړي کېږي په عبادت د خدای ﷻ، ولي چې دوی په عبادت کي د خدای پاک لذت ویني او ترک یې ودوی ته هلاک معلومېږي، قال رسول الله ﷺ وجعلت قرة عيني في الصلوة.

پوهه: چي (من عنده) مرفوع محلاً مبتداء دی (لايستكبرون) يې خبر دی.

يُسَبِّحُوْنَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُوْنَ ﴿۲۰﴾

دوی تسبیح او تنزیهه کوي او وای یې د شپې او د ورځي او سستي نه کوي په تسبیح ویلو کي دائمًا کر الازمان ومر الدهور.

پوښتنه: د روح المعاني پر تفسیر چي د من عنده څخه مراد ملائکه علیهم السلام دي مطلقًا، د یسبحون اللیل الخ توجیه خو آسانه ده، ولي چي د ملائکه تسبیح او تهلیل وغیره لکه تنفس د بني آدم دی یا او به څیښل د ماهیانو دی، نو لکه بني آدم چي په تنفس نه ستړي کېږي لیلاً او نهارًا یې تنفس جاري وي ما دام حیًا او د غه رنګه ماهیان په استنشاق د اوبو نه ستړي کېږي لیلاً او نهارًا استنشاق د اوبو کوي ملائکه کرام هم په تسبیح د خدای ﷻ نه ستړي کېږي لیلاً او نهارًا یې وایي، لکن پر تفسیر د مظهري رح چي وایي چي له من عنده څخه مراد ملائکه او انبیاء علیهم السلام دواړه دي، نو څرنګه به انبیاء علیهم السلام دا خبره کول یسبحون آه متصوره کېدای سي، ولي چي دوی هم خوب کوي او هم اکل او شرب او نور مشاغل درلودل کما لایخفٰی؟

ځواب: مظهري رح ددې سوال په ځواب کي وایي چي د تسبیح او عبادت څخه د مقربینو دوام الحضور او ذکر خفي دی چي هغه لاینقطع عن المقربین بل لایمکن، وایضًا اذا دام الحضور فکلما یفعل المرء فهو عبادة لله مثلاً یاکل ویشرب وینام لیتقوی علی طاعة الله وینکح عصمة الی غیر ذالک او معصیت له دوی څخه نه صادرېږي ولي د معصیت بناء پر غفلت ده او دوی دائم الحضور دي او که فرضًا یو ذلة له دوی څخه صادر سي پر هغه پښېماني کوي ویتوب بحیث یبدل الله سیئاتهم حسنات ولهذا قال رسول الله ﷺ ینام عیني ولاینام قلبي وعلی

هذا أقيس، ولهٰذا ورد رؤياء الانبياء وحي ولهٰذا قالوا نوم العالم عبادة.

تبصره: درویش وایي چي که د یو سړي سره د تهجد فکر ورسره ؤ او که یو وخت ځني پاته سي ډېر یې فکر خراب وي، نو دا سړی د شپې په اول کي وختي بدېږي او د چا سره د ماخستن تر لمانځه وروسته مجلس نه کوي په دې نیت چي د تهجد لمانځه ته رابیداره سم دا ټول خوب یې عبادت دی، یا یو سړی تجارت کوي او دا یې ټینګ قصد وي چي زه پیسې وګټم او مسکینانو ته لاس وغځوم او صله رحمي د اقرباؤ سره وکړم دا تجارت یې عبادت دی، نور له دې قسمه دنیائي کارونه په نیت سره عبادت ګرځي.

اَمِ اتَّخَذُوْٓا اٰلِهَةً

پوښته: چي کلمه د (ام) منقطعه ده په معنی د (بل آه) ده و معنی بل اضراب دی له مضمون څخه د کلام سابق چي خدای ﷻ د مشرکانو د قول حکایت کړی ؤ، قال الله تعالی ما یاءتیهم من ذکر من ربهم محدث الا استمعوه وهم یلعبون، وقال الله تعالی واسروا النجوی الذین ظلموا ان هٰذا الا بشر مثلکم وقال الله تعالی بل قالوا اضغاث احلام بل افتراه بل هو شاعر.

درویش وایي: چي د دې آیتو ترجمې د مخه تېري سوي دي، نو د بل معنی اضراب دی د دوی له خبرو څخه چي طعن یې پر قرآن او پر علیه الصلوة والسلام وایه چي دا غسي نه ده بل اتخذوا آلهة او د همزه استفهام معنی انکار او توبیخ دی.

فائده: ضمیر د اتخذوا و مشرکینو ته راجع دی او مراد د آلهة څخه بتان دي.

مِّنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُوْنَ ﴿٢١﴾

له جنس څخه د مځکي، دا صفت دی د آلهة ای صنعوا من جواهر الارض من ذهب او فضة واحجار الارض.

فائده: من الارض لپاره د تحقیر د دوی د خدایانو دی د تخصیص نه دی، ولي بعض د دوی د ملکو عبادت کاوه هغه خو د جنس الارض څخه نه وه (هم ینشرون) صفت د آلهة دی یعني دوی وایي چي دغه زموږ خدایان مړي ژوندي کوي، وهذا من غایة جهلهم حیث اثبتوا للجمادات احیاء الاموات.

سوال: مشرکانو خو دا نه ویل چي زموږ خدایان مړي ژوندي کوي بل انکروا الاحیاء بعد الموت مطلقًا فکیف معنی هذه الآیة؟

ځواب: هو! دوی خو په خولو دا خبره نه ده کړې، ولي دوی به ویله من یحي العظام وهي رمیم، لکن ددوی د دعوې د الوهیت د اصنامو خپل دا وینا ددوی لازمېږي ولي د الوهیت سره عقلاً ونقلاً د احیاء الموتی قدرت لازم دی فکانهم ادعوا ذالک، کذا في روح البیان وروح المعاني والمظهري والامام الهمام الرازي والامام القرطبي رحمهم الله.

درویش وایي: چي خدای جل جلاله خپل پر وحدانیت وابطال تعدد الآلهة داسي برهان قاطع وایي.

لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ

که چېري وای په اسمانو او په مځکه کي آلهة غیر الله، نو معنی د الاّ غیر ده لپاره د استثناء نه دی، نو الاّ از روی معنی صفت د الهة دی لکن چونکه پر صورت د حرف استثناء دی چي قابل د اعراب نه دی ځکه اعراب د رفع په لفظ کي د الله راغلی.

فائده: ضمیر د فیهما که څه هم ظاهرًا راجع دی و اسمانو او مځکي ته لکن مراد ځني ټوله عالم علوي او سفلي دی لعدم القائل بالفصل والفرق.

فائده: مراد له فیهما څخه تمکن او استقرار نه دی لکه بعض مفسرانو چي ویلي دي بلکې مراد ځني غایت قدرت پر تصرف فیهما وتدبیر امریهما.

درویش وایي: چي په دې آیت کي اشاره وبرهان تمانع ته ده چي په حاشیه کي د مولی خیالي پر شرح عقائد نسفي ده او په حواشیو کي د فاضل لاهوري پر خیالي دی په ډېر بسط او تفصیل سره ذکر سوی دی، صاحب د روح المعاني تر اندازه ډېر تفصیل پر لار اچولی دی چي نقل به یې ډېر تطویل او اطناب وګرځي، نو له هم دې سببه یې درویش له نقل څخه ډډه وکړه.

پوښتنه: څه سبب دی چي الا په معنی د غیر دی او د استثناء لپاره نه دی؟
مظهري رحمه الله د دې پوښتنه په ځواب کي داسي ویلي دي چي نه په دې ځای کي د استثناء متصل حکم کېدای سي او نه د منفصل، ولي چي د مستثنی منه چي آلهة دی درک نه معلومېږي چي له آلهة څخه سره د خدای تعدد مراد دی حتی چي

استثناء متصل وګرځي او که بیله خدایه تعدد مراد دی چي استثناء منفصل ده، نو ددې سببه الا يې په معنی د غیر وګرځاوه، هم دا سبب دی چي روح البیان د آلهة ترجمه مبهم کړې ده حیث قال سواء کان الله معهم اولا.

فائده: نحات وایي چي لفظ د غير د استثناء لپاره کما في قولهم جائني القوم غير زيد ای الا زید ډېر دی په استعمال کي د عربو تر استعمال د الاّ په معنی د غیر کما في هذه الآية للمانع من الاستثناء کمامر في قول المظهري.

فائده: آیت مذکور که څه هم په رد کي د قول د مشرکانو نازل دی چي دوی خپل بتان آلهة بلل، لکن د مجوسیانو د مذهب رد قوي هم دی، ددوی مذهب دادی چي دوی وایي عالم لره دوه خدایان واجب الوجود خالق سته چي یو د خیر او د نفع کارونه کوي لکه بارانونه او نافع شیان پیدا کوي لکه مېوې ارتزاقي مواد، دې خدای ته دوی یزدان وایي، او بل خدای د ضرر کارونه کوي قحط یا شدید یخ پر مېوو مسلط کړي چي هغه له منځه یوسي او دا خدای مضر حیوانات لکه لړمان، ماران، لېوان وامثالها پیدا کوي چي دې خدای ته دوی اهرمن یا شیطان وایي، ددې مجوسیانو نوم په عربي ثنویه دي یعني دوه خدایان بولي، او مشرکانو ته ثنیه وایي چي وثن بت بولي دوی هم د بتانو عبادت کوي لکن نه یې واجب الوجود او نه یې خالق بولي.

لَفَسَدَتَا ج

اسمانونه او مځکه به نیستي سوې وای او یا به د نظام اصلح موجود څخه وتلې وای، مظهري رح وایي لبطلتا ولم یوجدا، وتقریره ان ادنی التعدد اثنان وشان الآله تمام المقدرة فاما ان یوجد السموات والارض بمجموع القدرتين فیلزم توارد العلتين المستقلتين على معلول واحد وهو باطل کما بين الحکمة اووان تخالف الآلهة في الخلق یمنع کل واحد منهما الآخر من الخلق فیتعطل خلق السموات والارض کما لایخفی، او روح البیان وایي لخرجتا ای السموات والارض من هذا النظام المشاهد لان کل امر یتصرف فیه الاثنان لایجری علی قضاء واحد والرعیة تفسد بتدبیر الملکین وحیث انتفی التالي انتفی المقدم وهو تعدد الآلهة بوجه عقلي برهاني.

درویش وایي: چي په شرح العقائد کي وايي چي دا تمانع د خدايانو خو احتمالي خبره ده لجواز الاتفاق على النظام الموجود المشاهد واذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال كما هو القول المسلم الدائر على السنة العرب والعجم فافهم، والتقرير الراجح لهذه الحجة هغه دی چي بعض محققانو راوړی دی چي دا آلهه به يا متساوي په الوهيت او كمال القدرة كي وي فيلزم من احتمال التمانع بينهما عدم وجود السموٰات والارض في حين من الاحيان، او يا به بعض آلهه كامل القدرة وي او بعض به ناقص القدرة وي، نو پر دې تقدير كامل القدرة مستغني د ناقص القدرة څخه دی، نو ناقص القدرة مستحق د الوهيت نه دی، او يا به ټوله ناقص القدرة وي او يو د بل قدرت ته به حاجت نه لري فلا يصلحون كل للالوهية ولي چي دوی ټوله مكمل ته محتاج دي بل الخالق للسموٰات والارض هو المجموع من حيث المجموع لاكل واحد فلاحاجة الى هؤلاء الناقصى القدرة بل الله الواحد القهار الكامل القدرة بدون الشركة كاف في خلق السموٰات والارض بل جميع المخلوقات على حسب حكمته وارادته.

فَسُبْحٰنَ اللّٰهِ

تفريع ده پر ماقبل، نو پاكي ده خدای لره يعني د نقائصو او عيبو څخه چي كافران يې پر ده وايي.

پوهه: چي اصل د سبحان الله داسي ؤ اسبح الله (پر صيغه د متكلم) سبحانًا مفعول مطلق ؤ د اسبح من غير بابه لان اسبح من باب التفعيل وسبحانًا مصدر المجرد مثل انبت الله نباتًا او بعض علماء وايي چي سبحانًا په دې تركيب كي اسم مصدر دی يا علم مصدر يعني التسبيح، په هر صورت فعل سره د فاعله يې يعني اسبح حذف كړی لكثرة الاستعمال او مصدر چي سبحانًا ؤ معمول ته د اسبح چي كلمه د الله وه مضاف كړی سبحان الله ځني جوړ سو وروسته تر اضافت اظهار د فعل يې نه دی روا كما في شرح الكافية للرضي والجامي رحـ لان المعمول لايرضى بمعانقة العامل الضعيف وهو المصدر حين يرى العامل القوي وهو الفعل يعني اسبح.

رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿۲۲﴾

چي خالق دی د عرش يعني چي محيط دی پر ټوله عالم اجسام باندي او ځای د تدابيرو او مقاديرو دی، چي دوی يعني مشرکان و خدای ﷻ ته توصيف په کوي من اتخاذ الشريک والصاحبة والولد.

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُوْنَ ﴿۲۳﴾

سوال نه کړل کېږي له خدای ﷻ څخه د کار چي دده اراده ورته وسي او وه يې کړي لانه يتصرف في ملکه ولا يسئل المالک عما يفعل في ملکه کيف شاء لا اعتراض عليه عقلاً ونقلاً، او بل سلطان د خدای ﷻ قوي دی او متفرد بالالوهية دی، نو څرنګه به څوک ورته ويلای سي چي دا کار دي ولي وکړی (وهم يسئلون) او د ما في السمٰوات والارض څخه پوښتنه کړل کېږي د عما يفعلون، ولي چي ددوی افعال تصرف دی په ملک د الله جل سلطانه فلا يجوز لهم ذالک التصرف الا باذنه واجازته فيسئلون عنهم من جانب الحق ﷻ لم فعلت الفعل الفلاني، مثلاً بندګان که په خپل مال او ملک کي تصرف وکړي هغه په اجازه د خدای ﷻ دی او که بل چا په مال کي د چا تصرف وکړی بالغصب والسرقة وغير ذالک فيسئله الله تعالی لم فعلت هذا الفعل بدون اجازته، يا يو سړی د خپلي کور والا سره جماع وکړي دا په اجازه د خدای ﷻ دی او که د بلي بېګانه ښځي سره زناء وکړي بې اجازې د خدای ﷻ ده، نو سوال ځني کېږي وعلی هذا فقس الافعال الاخر للعباد المجازة وغيرها فافهم.

فائده: اعتراض پر خدای عزوجل منحوس کار دی سبب د غضب د خدای پاک دی او موجب د غضا د خدای ﷻ دی، او امت مرحومه په اجماع سره وايي چي اعتراض پر خدای ﷻ کول چي ملک حق دی په افعالو کي د خدای ﷻ کفر دی وکذا الاعتراض علی النبي ﷺ لانه انما يقول عن الحق لا عن الهوی، کريمه: ومانيطق عن الهوی انما هو وحي يوحٰی الآية، و اول المعترض علی الله عزوجل هو ابليس عليه اللعنة ولي دی خدای پاک امر کړی په سجده سره و آدم ؑ ته ده داسي وويل ااسجد لمن خلقته طينًا علی طريق الاعتراض علی الله عزوجل في ذالک الامر فلذالک صار ملومًا الی الابد ای ملعونًا.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً ط

آیا اختستی دوی یعني مشرکانو د مکې ماسوی له خدای ﷻ څخه معبودان چي بتان دي کلمه د ام منقطعه ده په معنی د (بل آه) ده، بل لپاره د انتقال من مضمون الی مضمون آخر مناسب للاول او استفهام لپاره د توبیخ او انکار دی.

پوښتنه: توبیخ او انکار خو دمخه په آیت کي تېر سو (ام اتخذوا آلهة) نو په تکرار کي یې حکمت څه دی؟

ځواب: لپاره د استعظام د کفر ددوی او لپاره د تبکیت ددوی او لپاره د اظهار د غایت جهل ددوی تکرار وکړل سو.

قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ج هَٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ

ته ورته ووایه یا محمد (ﷺ) چي راوړئ تاسي دلیل ستاسي پر استحقاق د عبادت د بتانو اما دلیلاً عقلیًا او دلیلاً نقلیًا لانه لایصح القول والمدعی لا دلیل علیه خصوصًا اذا کان في الجانب المقابل له یعني التوحید دلائل عقلیة کبرهان التمانع کمامر تفصیله و دلائل نقلیة کالقرآن والمعجزات الباهرة، (هذا) اشاره ده و قرآن، تورات او انجیل ته یعني دا کتب ثلثة دلیل دی د هغو کسانو چي زما سره راسره دي پر توحید د خدای او پر بطلان د بتانو، ولي چي دا کتابونه پر دې اثبات د حقیقت د توحید او پر بطلان د شرک سره متفق دی، نو دا کتب ثلاثه زما د امت دلیل دی الی یوم القیامة.

وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي ط

او پند او نصیحت دی د هغو کسانو چي تر ما دمخه تېر سوي دي ای الامم الماضیة، او عطاء رح له ابن عباس رض څخه روایت کړی دی چي هذا ای القرآن ذکر من معي وذکر من قبلي التورات والانجیل، والحاصل علی کل تقدیر چي تاسي ای مشرکانو د مکې رجوع وکړئ د دغو کتب ثلثه وو ته چي تاسي په هغو کي دا پیدا کولای سئ چي خدای پاک لره شریک سته؟ یا ولد سته؟ یا امر په اشراک د غیر الله په عبادت کي؟.

سوال: مشرکانو د مکې خو دا درې سره کتب سماویه خصوصًا قرآن نه مني چي

منزل من عند الله دی، نو څرنګه پر دوی احتجاج په کتب سماویه سره روا دی لان مقدمات البرهان علی الخصم لابد انیکون مسلمة عنده حتی یصح الالزام علیه؟

ځواب: صحت د کتب سماویه وو کونها من عند الله په معجزاتو باهراتو سره د علیه الصلوة والسلام او د عیسی[۴] او د موسی[۴] ثابت ؤ او انکار د مشرکانو خو صرف او صرف عنادًا او تکبرًا ؤ لم یعتد بانکارهم وجعلوهم کالمسلمین للکتب الثلثة.

بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ۙ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿٢٤﴾

بلکې ډېر د دوی په حق نه پوهېږي چي له باطل څخه يې جلا کړي او په حق عمل وکړي چي توحيد دی او شرک پرېږدي چي باطل دی نو ځکه دوی روی ګرداني له حق څخه و باطل ته کوي.

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا نُوْحِيْٓ اِلَيْهِ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا فَاعْبُدُوْنِ ﴿٢٥﴾

او موږ نه دی رااستولی تر تا د مخه يا محمد (ﷺ) يو رسول د رسولانو، مګر موږ وحي کړي دي و هغه ته چي په تحقيق نسته مستحق د عبادت بيله ما، نو يوازي زما عبادت کوئ.

پوه سه: چي کسره د نون عوض له ياء څخه ده اضافت ده، په دې تعميم بعد التخصيص دی، يعني ثبوت د توحيد او بيان د هغه او بطلان د شرک او بيان د هغه حصر په دې درو کتابو کي نه دی بلکې دا امر مجمع عليه دی د ټولو رسولانو من لدن آدم[۴] الی محمد ﷺ.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا

وايي دوی چي خدای جل جلاله ګرځولی دی ځان لره ولد، ولد عام دی نر او ښځي دواړو ته شامل دی.

درويش وايي: چي اتخاذ الولد که څه هم نصاری وايي چي عيسی ابن الله او يهودان هم عزير ابن الله بولي، لکن په قول د بغوي رحمه الله دا آيت په شان کي د خزاعة وو نازل سوی دی چي هغو ملائکه بنات الله بللې، دوی ويله چي خدای عزوجل لونې

د اميرانو د جن په نکاح کړي دي او ملکي يې لوڼې دي، نو ځکه دوی د ملکو عبادت کوي. او دا آيت (الکم الذکر وله الانثی تلک اذًا قسمة ضيزی) هم ددوی په شان کي نازل سوی دی.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر مضمون (ام اتخذوا آلهة من الارض) و مضمون قوله تعالی ام اتخذوا من دونه آلهة.

سُبۡحٰنَهٗ ؕ بَلۡ عِبَادٌ مُّكۡرَمُوۡنَ ﴿۲۶﴾

پاک دی خدای جل جلاله له اتخاذ ځخه د ولد، بلکې ملکي لوڼې د خدای پاک نه دي مګر عباد معزز عند الله دي او مقربون بندګاني د خدای جل جلاله دي.

لَا يَسۡبِقُوۡنَهٗ بِالۡقَوۡلِ وَهُمۡ بِاَمۡرِهٖ يَعۡمَلُوۡنَ ﴿۲۷﴾

دوی وړاندي والی و خدای جل جلاله ته نه کوي په خبرو کولو سره يعني بې اجازې د خدای جل جلاله له جهته ځخه د غايت ادب خبري نه کوي، او دوی په امر د خدای پاک عمل کوي يعني امتثال دامر الهي کوي او عصيان له امر ځخه د خدای جل جلاله نه کوي اصلاً وهذا معنی عصمتهم کما هو المشهور وبهذا جزم العلماء.

يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ اَيۡدِيۡهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡ

او خدای جل جلاله علم لري پر هغو اقوالو او اعمالو چي دوی د مخه کړي وي او په هغو اعمالو او افعالو چي دوی ځنډولي وي يعني په مستقبل کي د زمان يې کوي.

پوه سه: چي دا جمله تعليل ده د ماقبل يعني وهم بامره يعملون يعني چي خدای جل جلاله علم لري پر قبلي او بعدي حالاتو ددوی او دوی هم په دې پوهېږي، نو دوی د خپلو اعمالو او اقوالو غايت مراقبت کوي، نو ځکه دوی لايسبقونه بالقول وهم بامره يعملون، او دغه تمهيد دی و مابعد ته يعني.

وَلَا يَشۡفَعُوۡنَ ۙ اِلَّا لِمَنِ ارۡتَضٰى

او دوی شفاعت نه کوي له هيبته ځخه مګر د هغه چا چي خدای راضي وي په شفاعت د هغه، قال ابن عباس رض الا لمن قال لا اله الا الله يعني ای من امة ای رسول کان ولذا لم يقل ابن عباس رض محمد رسول الله فافهم، وقال مجاهد رح الا لمن

رضی الله تعالی عنه والمآل واحد کما لایخفی، ولي چي په منځ کي د رضاء د خدای او د رضی بالشفاعة تلازم دی.

وَهُمْ مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾

او حال دادی چي ملائکه سره د هغه چي عباد مکرمون دي له بېري څخه د خدای عزوجل (اضافت دی د مصدر و مفعول ته والفاعل الملائکة) روح البیان وایي رېږدي او کاشفي وایي از مهابت وعظمت او ترسان.

پوه سه: چي ابن شیخ په خپل تفسیر کي وایي چي خشیت او اشفاق په معنی کي سره نژدې دي، دومره فرق یې دی چي په خشیت کي جانب د مخشی منه معتبر دی وعظمته ومهابته وهو ههنا الله عزوجل، وفي الاشفاق جانب المخشي علیه یعني الاعتناء بشانه وعدم الامن من ان یصیبه مکروه، په پښتو کي یې فرق دادی چي له فلاني څخه بېرېږم او پر فلاني بېرېږم یعني ملائکه د خدای جل جلاله له هیبت او جلال څخه پر خپلو ځانو بېرېږي فتدبر.

وَمَنْ يَّقُلْ مِنْهُمْ إِنِّيْ إِلٰهٌ مِّنْ دُوْنِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيْهِ جَهَنَّمَ ط

یعني له خلګو یا له ملکو څخه فرضًا وایي چي زه خدای یم ماسوی له الله څخه، نو د غه شخص ته به موږ جزاء ورکړو د دوږخ.

پوه سه: چي له دې آیت څخه مقصود نفي د ربوبیت له غیر څخه د خدای جل جلاله او نفي د ادعاء د ربوبیت دی له ملکو څخه او وعید شدید دی د مشرکانو چي بتان د خدای جل جلاله شریکان بولي، او د نصاری وو چي مسیح علیه السلام د خدای جل جلاله زوی بولي یا یې ثالث ثلثه بولي، او د یهودانو چي عزیر ابن الله بولي کریمه لن یستنکف المسیح ان یکون عبدًا لله ولا الملائکة المقربون، ومن یستنکف عن عبادته ویستکبر فسیحشرهم الیه جمیعًا.

كَذٰلِكَ نَجْزِي الظّٰلِمِيْنَ ﴿٢٩﴾ ع

یعني د غسي لکه چي ذکر سول من جزاء من یدعی الالوهیة بنجزي، موږ جزاء ورکوو وه ظالمانو ته چي وضع د الوهیت بې ځایه وکړي کما هو معنی الظالم.

اَوَلَمْ يَرَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنٰهُمَا ط

آيا علم نه لري هغه كسان چي كفر كوي (نو رؤيت په آيت كي په معنى د علم دى يعني رؤيت بصري نه دى) دا چي اسمانونه اووه دي او دا چي مځكي اووه دي په اول خلقت كي سره متصل دي (ففتقناهما) يعني دوى، نو موږ سره جلا كړه په منځ كي ددوى مو هواء پيدا كړه.

سوال: كانتا يې تثنيه ولي راوړه او سره ددې چي سمٰوات او مځكه خو ډېر دي؟

ځواب: مراد دلته جماعت د اسمانو او جماعت د مځكو دى، نو دوه جماعته دي (رتقًا) ابن عباس رضـ، قتاده، ضحاک او عطاء رحـ وايي چي شيئًا واحدًا يو په بل پسي مبنتي وه فصل يې نه درلودى.

پوه سه: چي رتق په لغت كي سد او ضم ته وايي او فتق الشق او فتح ته وايي.

سوال: رتقًا خو خبر د كانتا دى، نو ولي يې مفرد راوړى؟

ځواب: رتقًا مصدر دى، والمصدر لايثنى ولايجمع.

سوال: د مصدر حمل نو څرنګه پر اسمانو او مځكي روا دى؟

ځواب: حمل يې مبالغةً دى لكه زيد عدل، يا يې د مضاف يعني ذواتى رتق او يا په تاويل د مشتق اى المرتوق.

پوه سه: چي حسن، زيد بن علي، ابو حيان او عيسى رحـ ټوله قراء دغه لفظ رتقًا وايي بفتح التاء او هغه مصدر نه بولي بلكې په معنى د مفعول دى اى المرتوق.

سوال: پر دې تقدير چي په معنى د مفعول سي، نو تثنيه ولي نه وايي، زمخشري رحـ ددې سوال په ځواب كي وايي چي د رتقًا موصوف محذوف دى اى شيئًا رتقًا والشئ اسم جنس يتناول القليل والكثير، ابو الفضل الرازي رحـ وايي چي اكثره علماء پر دې رايه دي چي رتقًا په سكون د تاء مصدر دى او په حركت د تاء اسم دى په معنى د مرتوق دى.

فائده: ددې فتق فائده داده چي تميز د هري طبقې ده اسمانو او د مځكي سره راسي.

درويش وايي: چي د رتق او فتق په معنى كي اختلاف دى، اظهر توجيه يې هغه ده لكه عكرمه او عطيه چي وايي، او د وروسته آيت سره سمون هم لري، كانت السماء رتقًا يعني باران يې نه اوراوه او مځكه رتق وه نباتات يې ته شنه كول، نو خداى ﷻ خپل په قدرت د حكمت سره برابر آسمان يې فتق كړى په باران سره او مځكه يې فتق كړه د نباتاتو په راوتلو له دې ځخه.

سوال: باران خو له اول آسمان ځخه اوري، نو سمٰوات يې جمع ولي راوړه؟

ځواب: مراد خو اول اسمان دی جمع يې په اعتبار د آفاقو ده چي پر هر افق باران اوري او يا ټوله اسمانونه مراد دي چي ټوله د باران په اوريدو کي دخل لري، او ارض چونکه مفرد راوړې ده دي توجيه ته ضرورت نه لري.

پوښتنه: تا وويل دا اظهر تفسير دی د رتق او فتق دليل يې څه دی؟

ځواب: ددې آيت مخاطبه خو د کفارو سره ده چي خدای د خپل قدرت نخښې او نښانې ورته بيانوي، او کفار ټوله چي لږ عقل لري په دې پوهيږي چي باران د آسمان له خوا اوري او کلونه کلونه د باران قحط وي، او نباتات له مځکي ځخه راوزي او ډېر کلونه چي باران نه وي مځکه له نبات ځخه خالي وي، نو د اوربښت او د مځکي څيرل په نبات سره امر حادث دی او هر حادث محدث واجب الوجود غواړي اما کون المحدث واجب الوجود لا محدث آخر لان الحادث مستعير في وجوده فلا يطيق افادة الوجود لغيره.

سوال: د يوه حادث محدث دي بل حادث وي د هغه لپاره بل وهكذا؟

ځواب: نو تر کومه پوري به دا سلسله روا نه وي تسلسل خو عقلاً ونقلاً باطل دی فلابد ان ينتهي سلسلة الايجاد الى واجب الوجود وهو الله عز وجوده بلا شركة غيره فيكون هذه الآية الزامًا تامًا على المشركين.

نکته: قدرت د خدای ﷻ دی چي آسمان سره د ډېره کلک والي په ډېر لين شي سره لکه اوبه فتق (څيري) کړي، او مځکه بلکي غرونه د مځکي په يو نازک نبات سره فتق کړي، دا ؤ بيان د اظهر توجيه ددې آيت، او کعب احبار او نور بعض مفسرين وايي چي خدای ﷻ په اول خلقت اووه اسمانونه او مځکه سره متصل او جفت پيدا کړه بيا يې تر منځ ددوی لپاره د تميز ددوی تر منځ هوا او باد پيدا کړي، نو سره جلا جلا يې کړه ومثل هذا منقول عن المجاهد والسدي رح.

سوال: په دې معنی به نو دا آيت پر مشرکانو چي ددې آيت مخاطب دي څرنګه به الزام راسي، دوی خو په دې سلسله هيڅ خبر نه وه او نه ددې سلسلې قائل وه؟

ځواب: هو! دوی خو بالفعل که څه هم خبر نه وه لکن قدرت پر علم ددې مسئلې يې درلودی چي يا يې استفتاء له علماؤ ځخه کړې وای يا يې مطالعه د

کتب سماویه وو کړې وای، نو په دې آیت تمکن ددوی او قدرت ددوی پر علم ددې سلسلې پر دوی باندې الزام دی فافهم وخل خاطرک علی الخیالات الفاسدة للعلماء الطبیعین خصوصًا الضال المضل الاعظم.

دیمقراطیس (من ان وجود العالم الکبیر انما هو بالاتفاق بدون الموجد والخالق) لعنه الله دې فکر نه وهي چې یوه دروازه بیله نجاره نه جوړیږي او نه یوه خونه بې بناء جوړیږي وهکذا، نو څرنګه دا عالم کبیر بیله صانع قدیر پیدا سو، وقد رد مذهبه الشیخ ابن سیناء في الهیات الشفاء اشد رد فطالعه، نو دې ډلې ته دهریان وایي چې اوس هم په نړۍ کې ډېر خلک چې یې روشن فکران بولي ددغې ګمراه کن ډلې سره هم مذهبه او هم نوا دي.

درویش وایي: چې ددې ډلې سره د سوال او ځواب لپاره عقلي علوم په کار دي، ولې چې دوی قال الله وقال الرسول نه مني، او ډېره ښاهانه خبره داده چې د داسي خلکو سره سرې په جوال کې ځان نه واچوي.

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَآءِ كُلَّ شَیْءٍ حَیٍّ ۖ اَفَلَا یُؤْمِنُوْنَ ﴿٣٠﴾

درویش وایي: چې دا هغه آیت چې ما دمخه وویل چې د ترجمې سره د ابن عطیه او عکرمه وروسته آیت مناسب دی، او دا جمله عطف پر فتقناهما، والمعنی فتقنا السماء وانزلنا منها ماء وفتقنا الارض واخرجنا منها نباتًا او موږ ګرځولي له هغو اوبو څخه چې له اسمانه نازلیږي هر شی ژوندی (افلا یؤمنون) آیا دوی یعني مشرکان ایمان نه راوړي پر وحدانیت د خدای ﷻ، الاستفهام للانکار او نفي د نفي اثبات دی یعني باید ایمان یې راوړی وای، وکلمة الفاء للتعقیب یعني وروسته تر لیدلو ددې دلائل قاطعه وو چې پر وجود د صانع واجب الوجود المتصف بکمال القدرة وجلیل الحکمة دوی ایمان نه راوړي.

پوښتنه: د نباتاتو چې یوه نوع د حیوٰة لري له اوبو څخه خو ظاهره ده ولې اوبه د اسمان لکه نطفه د حیوان ده، او دغه رنګه د بعض حیواناتو لکه حشرات الارض هم ظاهره ده، ولې اوبه د اسمان لکه نطفه د حیوان ده، او دغه رنګه د بعض حیواناتو لکه حشرات الارض هم ظاهره ده، ولې د حشرات الارض خلق په رطوباتو سره چې د اسمان له اوبو څخه پیدا کیږي تینګې اړیکې لري لکن اکثره

حیوانات خو له نطفې څخه پیدا کېږي یا بالذات یا بالواسطه لکه د چرګي له هګۍ څخه چیچی، فما معنی قوله تعالی (وجعلنا من الماء کل شئ حي)؟

ځواب: اوبه لوی شی دی د بقاء د حیوان او حیوان ډېر ضرورت ورته لري او په اوبو سره فائده اخلي، نو ګویا ټوله حیوانات له اوبو څخه پیدا سوي دي، نو مجازًا دا صحیح ده وجعلنا من الماء کل شئ حي کما في آیة خلق الانسان من عجل، ولي چي انسان ډېر تلواري دی ګویا له عجل څخه پیدا دی.

سوال: کل شئ خو جماداتو ته هم شامل دی، نو هغه د اوبو سره څه اړه لري؟

ځواب: مراد په آیت کي کل شئ قابل للحیوٰة له اوبو څخه یې ګرځوو، او بعض مفسران د اول سوال په ځواب کي په آیت کي مضاف محذوف بولي، والتقدیر وجعلنا من الماء بقاء کل شئ.

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ

پوه سه: چي رواسي جمع د راسیة والموصوف محذوف ای جبال ثوابت، او جعل که څه هم په معنی د خلق دی چي مفعول غواړي، نو مفعول یې رواسي دی، او في الارض حال دی له رواسي څخه قدم علی ذی الحال لتنکیره، نو معنی داسي ده، پیدا کړي دي موږ رواسي حال کونها في الارض، او که جعل په معنی د تصییر سي چي دوه مفعوله غواړي، نو مفعول اول یې رواسي دی او مفعول ثاني یې في الارض، نو معنی یې داده ګرځولي دي موږ په ځمکه کي رواسي، اول ته په اصطلاح د عقلي علوم جعل بسیط وایي او دویم ته جعل مرکب وایي فافهم.

پوه سه: (مید) ښوریدلو ته وایي او عبارت په حذف د مضاف دی یعني کراهة ان تمید چي ځمکه حرکت وکړي متلبسة بهم یعني که غرونه نه وای، او یا تقدیر داسي دی لئلا تمید بهم ددې لپاره چي ځمکه حرکت ونه کړي متلبسة بهم والمآل واحد.

سوال: قرینه پر دې حذف څه شی ده؟

ځواب: په کلام کي د عربو دا حذف شهرت لري فلا یلبس المراد فالشهرة قرینة للحذف.

وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿۳۱﴾

پوه سه: چي ضمیر د فیها یا راجع و ځمکي ته دی چي مؤنث سماعي ده او یا و

Scanned by CamScanner

(رواسي) ته يعني غرونه، او جلالين يوازي دويمه معنى راوړي ده ولي چي غرونه ډېر محتاج دي و لارو ته (يعني خلګ د غرو لارو ته ډېر محتاج دي) (فجاجًا) جمع د فج ده وهو الطريق الواسع بين الجبلين، قاموس (سبلاً) وهو جمع سبيل چي طريق واضح ته وايي.

پوه سه: چي په دې کي بيان د بل قدرت د خداى ﷻ دى او نعمت دى پر خلګو كما يدل عليه قوله تعالى (لعلهم يهتدون) اى لكى يهتدون اى الناس الى مصالحهم، نو لعل په معنى د لام كى دى.

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا

او ګرځولى دى موږ اسمان بام د كرې د ځكي چي محفوظ دى له نړېدلو څخه بقدرته تعالى من غير عمد بيله ميلانو تر وخت معلوم پوري يعني تر يوم القيامة پوري.

درويش وايي: چي دا بل آيت او دليل دى د قدرت د رب عزوجل او ضمنًا نصحت وه خلګو ته هم دى او يا معنى د آيت داده چي آسمان محفوظ دى د استراق الشياطين المسموعات من الملائكة بالشهب، مفسرين وايي چي د استراق السمع لار پر شيطانانو ډېره تنګه سوه په سبب د بعثت د سيد المرسلين ﷺ كما جاء في مواضع آخر من القرآن المجيد وورد فيه الاحاديث الصحيحة في بخاري ومسلم وغيرهما.

وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

او مشركان د مكې له دلائل عظيمه وو څخه د اسمانو من الشمس والقمر والكواكب وغيرها چي دال دي پر قدرت عظيمه د خداى ﷻ او پر وجود د صانع او پر وحدانيت د هغه كما مر في بيان برهان التمانع بالتفصيل اعراض كونكى دى يعني دوى په دغو آياتو كي فكر او غور نه كوي حتى چي شرك پرېږدي.

فائده: عقل چي يو عظيم نعمت و انسان ته وركړل سوى دى او په سبب د عقل يې تفضيل پر نورو حيواناتو وركړى دى، كريمه (ولقد كرمنا بني آدم) ددې لپاره چي په عجائبو مصنوعاتو كي د خداى ﷻ غور وكړي او قلب يې منبع د نور المعرفة وګرځي او درجې ته د علم اليقين او حق اليقين ورسېږي كما هو معنى الاحسان على ما جاء في الحديث الطويل المروي عن عمر رضي الله عنه برواية البخاري

ومسلم، حين جاء جبرئيل عليه السلام الى النبي صلى الله عليه وسلم في صورة البشر وسئله ما الايمان وما الاسلام حتى قال ما الاحسان؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراک آه.

وَهُوَ الَّذِىْ خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۭ كُلٌّ فِىْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ ۳۳

او خدای هغه ذات دی چي پيدا کړي يې ده شپه او ورځ او لمر او سپوږمۍ (يعني لمنافع عباده ومخلوقه)

پوهسه: چي په قرآن عزيز کي شپه تر ورځي دمخه راځي يا ددې سببه چي قرآن عزيز د عربو پر اصطلاح نازل سوی دی، په عربو کي که مياشت بيانوي او که شبانه روز هغه يې د شپې څخه شروع کوي کما هو المعلوم، او بل دا چي شپه پر ورځي شرافت لري، ولي شپه وخت د آرام او استراحت ده، نو نمونه د جنت ده، او ورځ وخت د تعب او ستړيا ده چي نمونه د دوږخ ده، او بل شپه عمومًا د احبه وو سره د ملاقات وخت دی ولهذا وقع معراجه صلى الله عليه وسلم في الليل دون النهار، او ورځ د دوست او دښمن د دواړو د ليدلو وخت دی فافهم، پوهسه! چي دا آيت د بعض آياتو د قدرت بيان دی کما لايخفٰى (کُلٌّ) التنوين عوض من المضاف اليه دی کل واحد منهما (في فلک) مظهري رح وايي ان کل واحد منهما في فلک واحد وهو السماء الدنيا آه، او روح البيان وايي کل واحد من الشمس والقمر في فلک على حدة کما يشهد به الرصد آه، او روح المعاني وايي بناء على ان المجموع ليس في فلک واحد آه، قاموس وايي چي فلک دی د ستورو الذي يضمها، وفي کلام العرب الفلک کل شئ مستدير، او بعض علماء وايي فلک هغه آسمان دی چي ستوري پکښي ښخ وي وکل کوکب يجرى في السماء الذي مدر فيه آه وهو قول قتادة الى غير ذالک من المذاهب (يسبحون) تګ کوي په فلک کي په اساني سره لکه اوباز چي په اوبو کي اوبازي کوي.

پوهسه: چي ضمير د جمع راجع دی و شمس او قمر ته په نيز د بعض مفسرينو رح.

سوال: لمر او سپوږمۍ خو دوه دي، نو ضمير د جمع څرنګه ورته راجع کړل سو؟

ځواب: جمعيت د ضمير په سبب د اختلاف د مطالع دی، ولي چي د هيئت په کتابو کي وايي چي شپږ مياشتي لمر او شپوږمۍ په جلا جلا مطلع کي راخيژي ثم

يعود ان في تلك المطالع شپږ میاشتي، او بعض مفسرين وايي چي ضمير د جمع راجع دی کواکبو ته.

سوال: کواکب خو نه دي ذکر سوي؟

ځواب: شمس او قمر پر هغو دلالت کوي لکونها اشهر الکواکب والعمدة فيها؟

سوال: جمع بالواو والنون خو لپاره د ذوی العقول راځي کما تقرر في الصرف والنحو او لمر او سپوږمۍ یا نور کواکب خو له ذوی العقول څخه نه دي؟

ځواب: چونکه سباحت د ذوی العقول کار دی هغه چي دوی ثابت، نو ضمير د جمع د ذوی العقول یې هم ورته راجع کړی، او بعض حکماء او رياضي والا چي شمس او قمر او افلاکو ته ارادي حرکت ثابتوي او له ذوی العقول څخه یې بولي هغه په اسلام کي ثبوت نه لري.

درویش وايي: چي صاحب د روح المعاني دومره لوی بيان په ورقو پر کار اچولی دی چي دد تفسير ايوبي سره هيڅ مناسبت نه لري فلهذا ترکنا نقله، او روح البيان په خپل وار څه دراز بحث کړی دی، له هغه څخه هم د تفسير ايوبي ساحه تنګه ده، او مظهري مختصر بيان کړی دی وروسته يې والله اعلم ويلی دی، د درویش په نېز دا ډېره زيبا خبره ده زه هم وايم والله اعلم.

پوه سه: چي سورت (اذا جاء نصر الله والفتح) الی اخيرها چي نازل سو رسول الله ﷺ وپوهېدی چي زما د سفر و ملاء اعلی ته نژدې سو قال يارب من لامتي، او بغوي او روح البيان وايي چي دا آيت هلته نازل سو چي کافرانو به ويل نتربص بمحمد ﷺ ريب المنون، قال الحسيني في تفسير ماقالوا انتظار ميبويم که ګردباد حوادث بر آيد ويارانِ محمد ﷺ متفرق ساخته و اورا در روطۀ هلاک اندازد آه، نو دا آيت نازل سو.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ ۖ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾

موږ نه ده ګرځولې د هيڅ بشر لپاره خلود يعني دوام، البقاء في الدنيا لحکمته تعالی في ذالک، آيا که ته وفات سې نو دوی يعني کفار به همېشه ژوندي وي حتی چي دوی ستا په مرګ خوشالي کوي؟ قال الامام محمد بن ادريس الشافعي رح:

تمنی رجال ان اموت وان امت .... فتلک سبيل لست فيها باوحد

پوه سه: چي کلمه د ما لپاره د ترتب ده پر ماقبل او همزه د استفهام لپاره د انکار دی او محل د انکار يې خلود د اهل مکه وروسته تر موت د عليه الصلوة والسلام.

فقل للشامتين بنا افيقوا ...... سيلق الشاتمين كما لقينا

ووايه هغو کسانو ته چي خوشاله وي په موږ يعني زموږ پر مرګ سره بيداره سي، ژر دی چي ملاقي به سي يعني مرګ ددوی سره يعني د شاتمين زموږ په مرګ سره هغه شی چي زموږ سره ملاقي سوی ؤ يعني مرګ.... قال شيخ سعدي رح:

مکن شادمانی به مرګ کسی ...... که دوان پس از وی نماند بسی

فائده: جمله د (فان مت آه) عطف ده پر مضمون د (ماجعلنا لبشر آه) والمعنی سلمنا انک لست بخالد فان مت فهم الخالدون والامر ليس كذالک.

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ؕ

هر نفس خوند څکونکی دی د تريخ والي او د جلاوالي د روح له بدن څخه، دا جمله تاکيد ده لما قبله وما جعلنا لبشر من قبلک الخلد.

فائده: له نفس څخه مراد نفس ناطقه دی چي روح انساني دی، او د موت له نفس څخه مراد مفارقت دی له بدن څخه او ذوق پر خپل ظاهر نه دی محمول چي په پښتو يې خوند څکل بولي لان الموت ليس من جملة المطعوم حتى يتصور فيه الذوق بلکې ذوق ادارک خاص دی مجازًا.

وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً ؕ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ۝٣٥

موږ معامله د امتحان کوو د تاسي سره (فقير معامله ذکر کړه له دې سببه چي حقيقت اختبار او امتحان پر خدای جل جلاله محال دی لان السبب الاختبار والامتحان هو الجهل بحال من يمتحنه ويختبره والجهل محال على الله عزوجل) له شر څخه مراد سختي او ناجوړي و فقر وغيرها مما يكره المرء، او له خير څخه مراد رخاء او صحت او غناء وغيرها مما يحبه المرء، او په قيامت موږ ته راجع کړل کېږئ، يعني پر شکر او صبر به ثواب درکړل سي او پر ناشکری او جزع به د دوږخ عذاب درکړل سي.

پوه سه: چي د فتنة معنی هم ابتلاء او امتحان دی فهو مفعول مطلق (لنبلوكم) من غير لفظه نحو قعدت جلوسًا يعني چي ښکاره سي چي تاسي د ماتحبون شکر

و اياست او که نه، او پر ما تکرهون باندي صبر کوئ او که جزع او فزع کوئ.

فائده: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چي د دنيا ژوند لپاره د ابتلاء دی او انسانان د ثواب او عذاب د اعمالو سره مخامخ کول دي، کريمه: فمن يعمل مثقال ذرة خيرًا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرًا يره.... حافظ شيرازي رح وايي:

خوش بود گر محک تجربه آيد بميان ... تا سيه روی شود هر که در وغش باشد

د غش معنی کوټ ده.

شان نزول: ابن ابی حاطم رح له سدي رح څخه روايت کړی دی چي يوه ورځ آنحضرت ﷺ پر ابو جهل او ابو سفيان تېرېدی دوو خبري سره کولې او ابو جهل چي عليه الصلوة والسلام وليدی استهزاءً يې ابو سفيان ته وويل او وه يې خندل دادی نبي د عبد مناف راغلی، ابو سفيان ته درد ورغلی وه ابو جهل ته يې وويل ماتنکرون انيکون من بني عبد مناف بني؟ الی اخير الحديث فنزل هذه الآية

وَإِذَا رَاكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا

او هغه چي ويني تا يا محمد هغه کسان چي کفر يې پر کار اچولی دی نه گرځوي تا مگر هزو يعني مهزو به يعني پسخند دروهي (هزوًا) مصدر دی په معنی د مفعول دی او داسي هم وايي.

أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ

آيا دغه دی هغه سړی چي ستاسي خدايان ذکر کوي يعني په بد نامه يعني وايي چي دا خدايان جمادات لاتضر لمن يخالفها ولا تنفع لمن يعبدوها الی غير ذالک.

سوال: بسوء لفظ يې نه کړی ذکر حکمت يې څه دی؟

ځواب: عدم ذکر يې په سبب د دلالة الحال دی فان ذکر العدو لايکون الا بسوء کما ان ذکر الحبيب لايکون الا بخير، محاوره: يقال فلان يذکر فلانًا ای يعيبها وفلان يذکر الله ای يعظمه.

وَهُم بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

او دوی په ذکر سره د رحمٰن يعني د خدای په توحيد او تعظيم سره يعني له شريک څخه يې پاک وبولي او يا په دې سره چي خدای جل جلاله وخلکو ته لاربنوونه

کوي په بعث د رسولانو او په انزال د کتابو، رحمةً علیهم یا مراد له ذکر الرحمٰن ځخه قرآن دی (هم) ثاني تاکید دی کافران دي، روایت سوی دی چي یو وخت ابو جهل له رسول اللهﷺ ځخه واورېدل یا الله یا رحمٰن، میدان یې کړه خلگو یعني مشرکانو ته یې وویل چي محمد موږ له شرک ځخه منع کوي او دی په خپله خدای ته شریک وایي، موږ خو نه پوهېږو بېله رحمن الیمامة یعني مسیلمة الکذاب چي په نامه د رحمٰن الیمامة مشهور ؤ، کما قال الله تعالی في موضع آخر من القرآن ردًا علیهم قل ادعوا الله او ادعوا الرحمٰن ایا تدعوا فله الاسماء الحسنی.

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ

پیدا کړل سوی دی انسان له تلوار ځخه.

پوه سه: چي دا آیت مبالغه ده په تلوار کي د انسان په هر کار کي یعني چي هر کار ته یې سودا سوه په عاقبت کي یې فکر نه وهي بلکي عجولانه هغه کار کوي او په بعض کارو کي اخیر الامر پښېمانه وي، نو گویا انسان له نفس تلوار ځخه پیدا دی.

پوه سه: چي عرب دا محاوره لري چي هر کار چي سړی ډېر کوي له هغه ځخه یې پیدا بولي مثلاً یقولون فیمن کان کرمه وسخائه خلق فلان من کرم او که د چا غضب ډېر وي یعني قوة غاضبه یې غالب وي، نو وایي خلق فلان من غضب، ددې معنا داده چي دغه کار یا صفت دده سره لازم دی، سعید بن جبیر رض وایي چي په ابو البشر آدم علیه السلام چي روح داخل سو په سر او په سترگو کي یې د جنت مېوې ولیدلې چي نس ته یې روح ور ورسېدی د جنت مېوو ته یې اشتهاء وسوه، نو دی وغورځېدی د مخه تر دې چي روح یې پښو ته راغلی وي ډېر په تلوار یې د ولاړېدو قصد وکړی، نو چونکه په پښو کي یې روح نه ؤ غځار سو فقیل خلق الانسان من عجل نو چونکه آثار الآباء تظهر في الابناء په عیال او نسل کي دده هم عجلت ساري سو، په دې آیت کي رد دی پر کفارو چي د انبیا کرامو علیهم السلام په کارنامو او معجزاتو کي د غور له نظره کار نه اخلي بلکي عجولانه وایي انکارًا لنبوتهم انما انت بشر، او د قرآن کریم په معجز آمیز بلاغت او قصص او امثالو په بې فکرۍ عجولانه دابې ویل هذا سحر یا کهانة یا شعر یا ما یعلمه الا بشر وامثال هذا في شان القرآن والنبي علیه السلام والمعجزات، او بعض مفسرین وایي خلق الانسان یعني آدم خلقه الله تعالی بعد کل شئ في آخر ساعة

من يوم الجمعة فاسرع الله في خلقه قبل مغيب الشمس ولا يخفٰى مافيه فتامل، او بعض مفسرين وايي چي عجل ختهو ته وايي، نو معنى داده خلق آدم من طين، صاحب القاموس وايي العجل محركة الطين والحمائة (لوشي) ومن عجولة الانسان قول نضر بن الحارث اللهم ان كان هذا (اى مايقوله محمد) حقًا من عندك فامطر علينا بحجارة من السماء او ايتنا بعذاب اليم (يعني له سببه دده) چي د ما قاله محمد ﷺ څخه خو موږ منكريو.

اعرابي وايي: اياكم والعجلة فان العرب تكنيها ام الندامات (ځان ساتي له تلوار څخه، ولي چي عرب په اسم كنيه سره عجلت ام الندامات بولي يعني مورد پښېمانيو) يو شاعر وايي:

لا تعجلن لامر انت طالبه....... فقلما يدرك المطلوب ذو العجل

فذو التائي مصيب في مقاصده....... وذو التعجل لا يخلو عن الذلل

قال آدم في وصاياه لاولاده، وكل عمل تريدون ان تعملوه فقفوا له ساعة فاني لو وقفت ساعة (اى في الاكل من الشجرة) لم يكن اصابني ما اصابني (چي كالي راباندې توى سوه او برېنډ (لڅ لغړ) سو آه) فلا بد من التاني في الامور الدنيوية والمقاصد الحسنة، بيت:

چو صبح وصل او خواهد دميدن عاقبت جامی

مخور غم گر شب هجران بپايا ديری آيد

درويش وايي: چي تعجيل او تكبر دواړه اول له ابليس څخه سرزد سوي دي چي دى خداى پاك امر كړى په سجدې و آدم ﷺ ته ده په عجولانه تكبر سره داسي وويل ااسجد لمن خلقت طينًا.

سَأُورِيكُمْ ءَايَٰتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾

ژر دى چي زه به ووينم په تاسي ايها المؤمنون نعمتونه خپل په دنيا كي لكه واقعه د بدر او په اخرت كي عذاب النار للكفار، تاسي يې په تلوار مه غواړئ قبل الوقت المقدر لها.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾

او وايي كفار د مكې كله به وي وخت د عذاب موعود في الدنيا او القيامة.

پوه سه: چي دا استفهام لپاره د استبعاد دی چي مبني پر استعجال دی، وهذه الجملة عطف على الشرطية السابقة اعني اذا راك للذين كفروا الآية.

پوه سه: چي د ان كنتم مخاطب عليه الصلوة والسلام او اصحاب دي، والمعنى ان كنتم صادقين باتيان العذاب او اتيان يوم القيامة فبينوا وقت اتيانها دا جزاء د شرط ده.

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

که چيري خبر سي هغه کسان چي پر کفر دي.

پوه سه: چي (لو) شرطيه دی جزاء يې محذوفه ده، لکه چي مونږ به يې بيان کړو.

حِيْنَ لَا يَكُفُّوْنَ عَنْ وُّجُوْهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُوْرِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُوْنَ ۝٣٩

هغه وخت چي دوی نسي دفع کولای له مخانو څخه خپل اور يعني د دوږخ او نه يې له شاوو څخه خپل يعني په خپل قدرت، او نه د دوی سره مرسته کول کيږي يعني چي بل څوک دي دا عذاب النار له دوی څخه دفع کړي، والجزاء لما اقاموا على كفرهم، دوی به پر کفر ددوه نه وای پاته سوي بلکې ايمان بې راوړی وای (حين) مفعول به د يعلم دی.

پوه سه: چي مقصود احاطه د اور ده پر دوی د ټولو جوانبو څخه، تخصيص د مخانو او د شاوو چي يې وکړی چي دا دوه لوی اړخونه د انسان دي، نو پر نورو خو يې احاطه بطريق الاولى کړې ده.

بَلْ تَأْتِيْهِمْ بَغْتَةً

بلکې راځي دا عذاب موعود نابېره.

پوه سه: چي ضمير د تاتي يا راجع دی نار ته چي مونث سماعي دی يا راجع و حين ته دی تانيث د ضمير يې په اعتبار د تاويل د حين په ساعت سره دی يا راجع و وعد ته دی په تاويل د عدة.

فائده: کلمه د بل لپاره د اضراب د استبعاد ددوی دده چي قيامت او عذاب يې بعيد باله، کما يدل عليه قولهم متى هذا الوعد، والمعنى بلکې راځي به دوی ته اور يا ساعت يا عده نابېره.

فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾

نو به دغه اوريا ساعت يا عده دوى حيران وګرځوي، نو دوى طاقت د رد د ساعت يا د اور د دفع کولو نه لري، او نه دوى ته مهلت ورکول کېږي چي بير ته دي دنيا ته ولاړ سي چي ايمان راوړي ولي چي د دوى هغه پخوانى مهلت د دنيا کافي دى، سعدي شيرازي قدس سره وايي:

تو پيش از عقوبت در عفو کوب ...... که سودى ندارد فغان زير چوب

نکته: پوه سه! چي په (لاهم ينصرون) کي يې مسند اليه د مخه کړى پر مسند فعلي لپاره د حصر يعني چي عدم نصرت حصر دى پر کافرانو، ولي چي د عصاة المؤمنين چي بې توبې مړه سوي وي نصرت يې کېږي په شفاعت د انبياء والملائکة الکرام عليهم السلام وصلحاء الامة رحمهم الله.

فائده: دا خبره متفق عليه شرعًا وعقلاً وکشفًا ده چي هر کمال چي انسان په دې ژوند کي او په دې دار الدنيا کي حاصل نه کړي پس له مرګه او په قيامت کي يې نسي حاصلولاى فعلم ان الفرصة غنيمة والموت ياتي بغتة والمرء لايقدر ردها ولا تدارک مافاته، سعدي رحمه الله ميګويد:

نګه دار فرصت که عالم دميست ...... دمى پيش دانا به از عالميست

نقل هذا المضمون روح البيان عن الفکوک لصدر الدين القنولي قدس سره.

پوښتنه: انبياء عليهم السلام خو کمال د شفاعت د عصاتو خو په قيامت کي پيدا کېږي؟

ځواب: دا کمال خو دوى ته حاصل في الدنيا ؤ لکن ظهور يې په قيامت وسو.

سوال: په صحيح حديث کي راغلي دي چي خداى پاک داخلوي رحمتونه د مړو په قبرو په مثال د غرو په دعا د ژوندو او کما قال عليه السلام، نو دا کمال د مړو نه دى وروسته تر مرګ که څرنګه؟

ځواب: کلا! دا د دوى کمال نه دى بلکې دا نصرت او شفاعت دى د ژوندو کما لايخفى.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ

پوه سه: چي لام موطئه د قسم محذوف دى، او تنوين د (رسل) لپاره د تعظيم

او تکثير دی ای بالله چي پسخند وهل کړه سوی په ډېرو رسولانو چي خاوندان د لوړو مرتبو وه (من قبلک) تر تا دمخه، په دې آيت سره تسلي ورکول دي و عليه الصلوة والسلام ته چي قوم دده قريشو به په ده پسخند واهه کما مر في قوله تعالى واذا رءاک الذين کفروا ان يتخذونک الا هزوًا، او دا جمله عطف پر هغې جملې ده وجه د تسلي د عليه الصلوة والسلام چي دا استهزاء په رسولانو عادت قديمه ده فاصبر عليه ان کما صبر من قبلک من المرسلين، عرب وايي البليه اذا عمت هانت او پښتانه وايي د عالم سره غم نه غم.

فَحَاقَ بِالَّذِيْنَ سَخِرُوْا مِنْهُمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿٤١﴾

نو احاطه به وکړه په دې آيت کي وعد خفي دی د عليه الصلوة والسلام سره په نصرت پر قوم دده، پر هغو کسانو چي پسخند بې واهه ددوی څخه هغه شی دوی په هغه پسخند واهه يعني د رسول د خوا چي به دوی په عذاب الهي بېرول کېدل دوی به پسخند په واهه، نو جزاء د هغه پسخند پر دوی احاطه وکړه (نو د ماکانوا سره مضاف محذوف دی وهو لفظ الجزاء).

پوه سه: چي پر قريشو د بدر ورځ هم جزاء ده استهزاء احاطه وکړه، ولي چي ددوی لوی لوی سرداران پکښي اوويا (٧٠) کسه ووژل سول.

قُلْ مَنْ يَّكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ ؕ

(قل يا محمد للمستهزئين بک) څوک به ستاسي حفاظت وکړي د شپې او د ورځي من عذاب الرحمن کذا قال ابن عباس رض فالعبارة بحذف المضاف ان ارادبکم او نزل بکم يعني نسته حافظ او کافي له عذاب څخه د رحمٰن الا رحمته العامة يعني چي ستاسي څخه دي هغه راغلی عذاب دفع کړي يا دي مهلت در کړي، يعني په بتانو مه نازېږئ چي دا آلهه باطله جمادات دي عذاب الهي له تاسي څخه دفع کړي.

فائده: شپه چي يې تر ورځي مقدمه کړه يا له دې کبله چي دواهي او عذابونه د شپې راځي او يا له دې سببه چي عذاب د شپې سخت دی تر ورځي ولي چي مستغيث او نه ناصر نه شفاعت کونکی د شپې پيدا کېږي بخلاف النهار په لفظ کي د رحمٰن اشاره ده چي کهالي ستاسي اوس هم رحمت عده د خدای ج ده.

Scanned by CamScanner

ع:...... اى كريمى كه از خزانه غيب گبر وترسا وظيفه خور دارى

يا تنبيه پر دې ده چي عذاب د رحمٰن چي اراده يې وسي نو ډېر سخت دى، ولهذا يقال اعوذ بالله عزوجل من غضب الحليم.

بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۴۲﴾

دا جمله اضراب دى د امر بالسوال سره في قوله تعالى قل من يكلئكم آه، يعني دغه سوال ودوى ته فائده نه كوي.

پوه سه: چي له ذكر څخه مراد قرآن او نور مواعظ الله دي يعني دوى اهل د سماع القرآن والموعظة نه دي، ولي چي د منعم حقيقي نعمتو د منعم له ذكر څخه غافل كړي دي فلا يذكرونه حتى يخافوا عذابه فلا فائدة لهم في التخويف بالعذاب.

درويش وايي: چي هغه څوك جاهل او پر باطل وي او په خپل جهل نه پوهېږي بلكې دده زعم باطل وي ځان پر حق بولي چي دې ته جهل مركب وايي دې سړي ته وعظ او قرآن فائده نه كوي كما قيل:

آن كس كه نداند وبداند كه بداند ...... درجهل مركب ابد الدهر بماند

البته هغه څوك چي په خپل جهل پوهېږي هغه ته پند او وعظ فائده كوي كما قيل:

آن كس كه نداند وبداند كه نداند ...... او اسپ خود از گنبد فيروژه جهاند

دې ته جهل بسيط وايي فليكن منک على ذكر ان لم تكن جاهلاً جهلاً مركبًا.

د خداى روى د قرآن روى و هغه چاته وايه

چي خداى پېژني او قرآن ته هم تسليم وي

اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِّنْ دُوْنِنَا ط

ام په معنى د بل آه دى، بل لپاره د انتقال من كلام الى كلام آخر، او همزه لپاره د انكار دى، آيا دوى لره خدايان سته چي دوى منع او خلاص كړي له عذاب څخه زموږ (تمنعهم) صفت دى د (الهة) (من دوننا) يعني بېله موږه دا صفت ثانيه د (الهة) دى يعني ليس كذالک يعني الهة ددوى دوى زموږ له عذاب څخه نسي خلاصولاى.

لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِّنَّا يُصْحَبُوْنَ ﴿۴۳﴾

آلهه ددوى طاقت د نصرت د خپلو ځانو نه لري فضلاً عن نصر عابديهم، ولي كه يو

سړی چي ښه دروند ستهګ را واخلي او دا د دوی بتان پر دا سر سرو وهي په یوه ساعت کي به درې سوه شپېته (۳۶۰) خدایان چي پر مکه مکرمه دوی را تاو کړي وه زېړ و زبر او ټوک ټوک به یې کړي، کریمه :وان یسلبهم الذباب شیئًا لایستنقذوه الآیة.

پوه سه: چي جمله د لایستطیعون آه تعلیل للانکار في الجملة السابقة (ولاهم منا یصحبون) عطف دی پر (لایستطیعون) باندي، او نه ملګری کېږي ددوی د آلهه وو سره کومک زموږ له خوا لکه د هغه کسانو سره زموږ کومک ملګری کېږي چي د عصات المؤمنین شفاعت موږ ته وکړي من الانبیاء والملائکة والصالحین.

فائده: کومک د خدای ﷻ ددغو کسانو سره دا دی چي شفاعت یې قبلوي او ګنهګاران بخښي... بیت:

عطای شفاعت چنانش دهند .... که امت تمامی ز دوزخ رهند

ای في اول الوهلة او قریب منها فافهم، او حبر العرب عبدالله بن عباس رضی الله عنه وایي چي معنا د آیت داده ولاهم منا یمنعون نه ددوی آلهه زموږ څخه منع کړی کېږي یعني ددوی خدایان که څه هم جمادات دي دوږخ ته ورداخل کړل کېږي، کریمه: انکم وما تعبدون حصبه جهنم الآیة.

بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَآءِ وَاٰبَآءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُؕ

بلکې سبب د کفر او د طغیان ددوی دادی چي دوی ته موږ نعمتونه ورکړي دي او مهلت مو ورکړی دی و دغو بت فرستانو ته په دنیا کي، او د دوی پلرو او نیکه ګانو ته، تر دې پوري چي پر دوی ډېر عمرونه تېر سول.

پوه سه: چي کلمه د بل اضراب دی ددوی د خیالاتو فاسدؤ څخه چي دا ډېر زرقونه زموږ د خدایانو نصرت دی زموږ سره، خدای ﷻ ددوی څخه اضراب وکړی چي دغسي نه ده بلکې دا نعمتونه زما له خوا درکول کېږي استدراجًا والتمتع بما قدر لهم من الاعمار یعني خدای ﷻ دوی ته نعمتونه ورکړه استدراجًا ددوی توهم دا سو چي دا نعمتونه زموږ د خدایانو دي او چي زموږ الهه باقي وي موږ به پر دغه جاه و جلال یو، خدای ﷻ ددوی د زعم باطل ابطال په دې سره وکړی.

أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا

آيا دوى نه ګوري په سترګو، او يا معنى چي دوى علم نه لري (نو رؤيت د بصري او علمي دواړو احتمال لري) چي موږ ورځو اى امرنا و مځکو ته د کفارو راکمو وئيږ له اطرافو څخه، يعني مسلمانان يې پر اطرافو مسلط وو، او دوى يا قتل کېږي يا فرار کېږي يعني نن د يوه طرف نوبت د مځکو د دوى دى د مسلمانانو په قبضه کي صبا د بل طرف وار دى د قبضې د مسلمانانو د دوى پر مځکو وهلم جرا، حتى په صحيح تاريخ کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام چي وفات کېدى يو کور د عربو نهٔ چي په اسلام دي نهٔ مشرف سوى.

پوه سه: چي په (افلايرون) کي همزه لپاره د انکار ده او فاء عطف ده پر مقدر حسب القانون النحوي کمامر غير مرة تقديره الاينظرون فلايرون بالابصار او لايتفکرون فلا يعلمون على التقدير کون الرؤية علمية.

أَفَهُمُ الْغٰلِبُوْنَ ﴿۴۴﴾

آيا دوى به غلبه وکړي پر عليه الصلوة والسلام او پر مسلمانانو؟ يعني داسي نسي کېداى (اين خيال است و محال است و جنون) په تاريخ کي راغلي دي چي اسکندر ته چا وويل چي د داراشکوه سره يو کروړ فوج موجود ؤ، نو تا څرنګه فتح کړى؟ اسکندر ورته وويل چي قصاب چي ماهر وي له ډېر والي څخه د پسو نه بېرېږي!

خداى ﷻ وايي کريمه: وان جندنا لهم الغالبون، کريمه: وانتم الاعلون ان کنتم مؤمنين، اى حقًا د دې غلبې د مؤمنانو پر کافرانو ژوندى مثال دا دى چي امريکا چي په اوسنى زمانه کي د ټولي نړۍ ستر قوت ګڼل کېږي او انګرېزان يې هم د ځان ملګري کړه او له جنيوا څخه يې فوجونه راوستل او د ډالرو د باران وريځ هم ورسره ده پر يو غريب ملک افغانستان باندي يې خېټه واچول په دې اميد چي افغانستان د آسيا د وسط مرکز دى، نو د دې افغانستان په قبضه سره به موږ پر ټوله آسيا قابض سو، په مقابل کي يې يوه ضعيفه ډله چي نه کافي سلاح لري نه د ممبار طيارې لري او نه ماښام ډوډۍ لري او نه د شپې د تېرولو ځاى لري او نه کوټ و برېستن لري، دا ډله ورته ودرېدل چي امريکا د جنګ جهاني ټوله سلاح په

کار اچولې ده، اووه کاله کېږي چي د غه ضعيفه ډله امريکا له پښو نه واچول سره ددې چي په د غه ضعيفه ډله کي څه ناڅه نواقص سته که هغه هم نه وای د وخته به امريکا افغانستان ته خيرباد ويلی وای، زما د خبري شاهد دادی چي په هغه زمانه کي چي د حقيقي مسلمانانو سلطنتؤ د کسریٰ او د قيصر روم چي دوه ستر قوتونه وه د نړۍ او جګ خولي فوجونه يې هم درلودل، څرنګه د مسلمانانو له خوا رنګ سول او خزانې يې عربي مسلمانانو په دست جمې راوړې.

درويش وايي: اين قصه پايان ندارد پس بگيرد دامن تفسير قرآن پيش برد.

قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ ۚ

ته ورته ووايه يا محمد (ﷺ) يعني کفارو ته د مکې چي زه نه بېروم تاسي مګر نه په وحي يعني القرآن من جانب الرحمن لا من نفسي، نو چونکه بېرول ستاسي د خدای ﷻ له جانبه څخه دی او خدای ﷻ پر هر شي قادر دی بايد تاسي استبطاء دده د عذاب ونه کړئ يعني بعيد يې نه وبولي او بايد استعجال يې هم ونه کړئ کما استعجل النضر بن الحارث بقوله ان کان هذا هو الحق من عند ربنا فامطر علينا حجارة الآية.

وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾

او نه اوري کوڼ بلنه د چا.

پوه سه: چي مشرکان د مکې که څه هم صحيح الحواس وه لکن چونکه قرآن او تبليغ د عليه الصلوة والسلام يې په سمع د قبول نه اورېدی نو دوی ګويا فاقد السمع دي دا جمله حال ده له فاعل څخه د قل (انما انذرکم) هغه وخت چي دوی بېرول کېږي، کلمه د اذا ظرف ده د يسمع يا د دعاء، فائده د تقييد بالظرف داده چي د انذار خبري نه اوري او نوري خبري د نيوي ښه اوري چي اصلاً نو کاڼه نه دي صرف د انذار په وخت کي ځان کوڼ واچوي.

وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ

(ولئن) کلمه د لام موطئه د قسم محذوف ده دای والله (مستهم) جواب د قسم محذوف دی که صرف مس کړي يو قليل له عذاب څخه د رب ستا.

پوه سه: چي اصل د نفح د بوی ولاړېدل دي، په دې آيت کي مبالغې دي په قلت کي (۱) لفظ د مس دی يعني چي صرف څندي و مبنلي (۲) لفظ د نحة دی چي معنی يې قلت دی (۳) وزن د نفحة چي فعلة دی چي لپاره د مرت دی كما تقرر في علم الصرف والنحو من ان فعلة بفتح الفاء للمرة وبكسرها للهيئة كما في جلست جلسة القاري القاري بكسر الجيم ای على هيئة القاري وضربت ضربة بفتح الضاد ای مرة.

لَيَقُولُنَّ يٰوَيْلَنَآ اِنَّا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿۴۶﴾

هر آئينه دوی وايي ای هلاكت زموږ (يعني مرګ ته نارې وهي چي رائحه دغه دی وخت چي مرګه ستا په سبب به موږ د عذاب څخه خلاص سو) موږ ؤ ظالمان يعني پر ځانو مو ظلم وکړی په سبب د کفر او ګنهو وحاصله الهم ندموا حين لاينفعهم الندم.

درويش وايي: چي مراد له مس څخه د نفحة العذاب، عذاب د آخرت دی په سبب د دې چي مفسرين ټوله په اتفاق په تفسير د اناكنا ظالمين داسي وايي ندموا حين لاينفعهم الندم (دوی پښېمانه نسي په داسي وخت چي پښېماني فائده نه ورته کوي) وما هو الا الندم في يوم القيامة كما قال السعدي الشيرازي رح:

تو پيش از عقوبت درعفو كوب ...... كه سودی ندارد فغان زير چوب

ولي که دوی پر رسېدلو د لږ عذاب د دنيا اقرار په ظلم خپل وکړي او پښېمانه سي، نو دا توبه ده په دار التكليف کي او دا توبه خو عين قبول د اسلام، نو ولي به مفسرينو ويلای ندموا حين لاينفعهم الندم فافهم.

وَنَضَعُ الْمَوَازِيْنَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ

او موږ اېږدو ترازوګان د عدالت.

پوه سه: چي قسط مصدر دی په معنی د عدالت دی او د موازين صفت دی چونكه په مصدر کي مفرد او جمع برابر دي نو دا سوال نه پيدا کېږي چي مفرد لفظ څرنګه د جمع صفت واقع سو، او حمل د مصدر مبالغةً دی يا په حذف د مضاف دی ای ذوات القسط فافهم.

پوښتنه: په ترازو کي خو اجسام تلل کېږي اعمال حسنه او سيئه خو اجسام نه

دي، نو څرنګه تلل کېږي؟

ځواب: بعض علماء وايي چي صحيفې د اعمال حسنه او سيئه وو سره تلل کېږي چي کرام کاتبين نوشته کړي، او بعض وايي چي هر عمل ته صورت جوهري جسمي خداى جل جلاله ورکوي هغه ورسره تلل کېږي.

سوال: لفظ د جمع يعني موازين يې ولي راوړی؟

ځواب: امام نسفي رح په بحر الکلام کي وايي چي سبب يې دا دی چي هر انسان لره جلا جلا ترازو سته.

درويش وايي: چي دا جواب ضعيف دی ولي چي ميزان په قرآن کريم کي بعض ځايونه مفرد راوړی دی الا ان يراد بالمفرد الجنس، او يا لفظ جمع ذکر سي مراد څني يو وي تعظيمًا وتفخيمًا کما في قوله تعالی ونادته الملائکة مع ان المبادي کان واحدًا وهو جبرئيل ؏ وکما في قوله تعالی يا ايها الرسل کلوا من الطيبات، والمراد به محمد ﷺ وقيل غيرذالک مما لايعباء به.

فائده: ليوم القيامة بالام په معنی د في دی ای في يوم القيامة يا عبارت په حذف د مضاف دی ای لجزاء يوم القيامة او لاجل يوم القيامة.

فائده: بعض اهل الاهواء من المعتزلة وغيرهم وايي چي وضع الميزان يو مثال دی لپاره د جزاء عادلانه علی حسب الاعمال يعني برابر حساب کېږي واستدلوا علی مذهبهم بدلائل عقلية، والصحيح عند اهل السنة والجماعة ان الميزان علی حقيقته (معنی ترازو) والدليل علی ذالک ماروی بروايات صحيحة عن ابن عباس رض قال الميزان له کفتان ولسان يعني دوې پلې لري او يو شيون، او بيهقي د عبدالله بن عمر رض او هغه د عمر رض څخه روايت کوي في حديث طويل حيث سئال جبرئيل عن النبي ﷺ ما الايمان يا محمد؟ قال الايمان ان تؤمن بالله (يعني بالوحدانية) وملائکته (يعني بانهم عباد مکرمون) ورسله وتؤمن بالجنة والنار والميزان وتؤمن بالبعث بعد الموت الی اخير الحديث، او ترمذي و بيهقي د انس خادم الرسول الله ﷺ څخه روايت کړی دی، دی وايي سئلت رسول الله ﷺ ان يشفع لي يوم القيامة قال عليه السلام انا فاعل، ما ورته وويل يا رسول الله فاين اطلبک زه به چېري ستا طلب کوم؟ ده راته وويل چي اول زما طلب پر پل صراف کوه، ما

ورته وويل كه مي هورې نه كړی پيدا؟ قال عليه‌السلام فاطلبني عند الميزان، ماورته وويل كه مو هورې هم نه كړې پيدا؟ قال فاطلبني عند الحوض فاني لا اخطاء هذه المواطن الثلثة، حاكم او بيهقي رح په خپلو صحيح سند و له سيدتي عائشه رض داسي روايت كړی دی چي ما عليه الصلوة والسلام ته وويل چي ستاسي پيادېږي اهل البيت يوم القيامة، قال لي ثلاث مواطن فلا يذكر احد احدًا (۱) حيث يوضع الميزان حتى يعلم يثقل ميزانه (اى بالحسنات) او يخف (۲) حيث تطار الكتب (يعني عمل نامې) حتى يعلم اين يقع كتابه في يمينه او في شماله او من وراء ظهره (۳) وحيث يوضع الصراط (اى على متن جهنم) حتى يعلم انه ينجوا اولاً.

بجاى كه دهشت خورد انبياء .... تو عذرى گناه راچه دارى بيا

والحاصل انه ورد في الميزان على المعنى المتعارف احاديث كثيرة صحيحة ونقل كلها يثقل على المتعلمين لهذا التفسير.

درويش وايي: والعجب كل العجب چي الضحاك او مجاهد او قتاده والاعمش رح مع كونهم اعلم بآحاديث رسول الله ﷺ اختاروا في الميزان مثل ماقال المعتزلة بقول روح المعاني وعندي ان في النقل عن هؤلاء السادات في الروات ضعف والله اعلم.

فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا ۖ

نو په دې ورځ ظلم نه كول كېږي د هيڅ نفس سره (ولهذا اورده نكرة) شيئًا د هيڅ شي كه څه هم ډېخي لږ وي، وصورة الظلم ان ينقص من حسناته شيئًا او يزاد في سيئاته شيئًا.

وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ

پوه سه: چي مراد له مثقال څخه مثقال متعارف نه دی مراد بلكې مصدر ميمي دی يعني په قدر د ثقل (حبة) د يوې دانې د خردل چي په پښتو يې سپلنى بولي او په فارسي يې اسفند بولي، چي دا دانه د خردل ضرب مثل ده په كوچنيوالي كي يعني دا حبه موږ حاضره كړو په ترازو كي، نو اكبر تر حبه خردل خو په طريق اولى په ميزان كي د عدل حاضر كړه كېږي.

پوه سه: چي امام نافع رح د قراء سبعه وو څخه مثقال په رفع سره وايي كان تامة بولي اى ان وجد او مثقال يې فاعل دى او نور قراء يې ټوله په نصب سره وايي او كان ناقصه بولي اسم يې ضمير راجع دى و عمل ته چي د موازين څخه وفهمېدى او خبر يې مثقال بولي يعني ان كان العمل مثقال حبة من خردل.

وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

پوه سه: چي باء زائد ده په فاعل كي، نو ضمير د (نا) فاعل د كفى دى او حاسبين حال دى له فاعل څخه د كفىٰ، ابن عباس رض د حاسبين داسي ترجمه كړې ده عالمين حافظين (ان من حسب شيئًا علمه وحفظه وكفىٰ بالله حسيبًا اذ لا مزيد على علمه وعدله او سدي رح وايي چي حاسبين په معنى د محسبين دي والحسب معناه القدر يعني اندازه، ابن ابى حاتم رح له ابن عباس رض څخه روايت كړى دى چي حساب كړل كېږي د خلګو سره نو هغه څوک چي حسنات يې زيات وي تر سيئاتو يوه حبه خردل دخل الجنة ومن كان سيئاته من حسناته بواحدة دخل النار انتهى، والمراد والله اعلم ان شاء الله ولم يشفع.

پوه سه: چي ټوله عملونه كه قولي وي او كه فعلي تلل كېږي الا كلمة التوحيد لا اله الا الله ولي اهل تفسير وايي چي كه اووه اسمانونه په يوه پله كي د ميزان كښېښول سي او كلمه طيبه په بله پله كي لرجحت الكلمة الطيبة منها، د بخاري دا اخيري حديث د خپل كتاب په ياد لرئ او عمل په كوئ، بخاري په خپل سند سره نقل كړى دى چي رسول الله ﷺ وويل كلمتان خفيفتان على اللسان ثقيلتان في الميزان حبيبتان الى الرحمن سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم.

مسئله: واما المشركون فقد قال الله في شانهم فلا نقم لهم يوم القيامة وزنًا اى لايوزن لهم عمل وان كان بحسب الظاهر من قسم الحسنات كاطعام الطعام للفقراء والمساكين وصلة الرحم واعتاق الرقاب وغير ذالک لفقد شرط الوزن وهو الايمان البتة په دنيا كي يې عوض وركوي واما في الآخرة فكانت اعمالهم هباءً منثورًا.

درويش وايي: چي امام حجة الاسلام محمد الغزالي رح په احياء العلوم كي وايي الميزان حق او سبب د وضع د ميزان دا دى چي خداى جل جلاله په صحائفو كي د اعمالو د بندګانو وزن ايښى دى پر اندازه د درجاتو د اعمالو ددوى په نېز د خداى نو په وزن

سره مقادير د اعمالو د بندګانو دوی ته معلوم سي تاچي دوی ته اندازه د عدل د خدای ﷻ في العقاب کي ورکاوه او د فضل د خدای ﷻ کي عفوه ورته کول او د اعمالو ثواب يې مضاعف کاوه انتهی، په دې بيان سره دفع سو هغه سوال د امام رازي رحمه الله چي په خپل تفسير کي يې راوړي دي حيث قال چي اهل القيامة به يا يقين لري پر دې چي خدای ﷻ عادل دی فلا حاجة الى وضع الميزان بل مجرد حکمه بترجيح جانب الجنة او النار کاف او که ددوی دا يقين نه وي نو وزن هم فائده نه لري لاحتمال انه تعالى يجعل احدى الکفتين اثقل ظلمًا انتهى، وجه د دفع ددې سوال داده چي اهل محشر ته عدالت د خدای ﷻ په علم ضروري معلوم دی لان الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا لکن حکمة الوزن انه تعالى اراد ان يحصل لهم العلم بمقادير ليظهر العدل کالمحسوس والعقلي کالبدهي الاولى وفيه الزام الحجة عليهم فافهم، راوي وايي چي شبلي نعماني رحمه الله وروسته تر وفات چا په خوب وليدی، نو يې پوښتنه ځني وکړه ما فعل الله بک؟ فقال حاسبونا فدققوا ثم منوا فاعتقوا.

درويش وايي: چي بعض مفسرين وايي چي مېزان دوې پلې لري چي په عربي يې کفتان بولي او يو لسان لري چي په پښتو يې شيون بولي او دا ميزان په لاس کي د جبرئيل عليه السلام دی حسنات په يوه پله کي پراته وي په ښه صورت سره او سيئات په بله پله کي وي په بد صورت والحکم للغالب منهما وفي صورة التساوي الحکم لفضل الله تعالى، او بعض علماء وايي چي تساوي والا به پر اعراف باندي وي چي يو دېوال په منځ کي د جنت او د دوږخ دی چي د اعراف والا دواړه جانبه وي ويني لکن مآلهم الى الجنة، کريمه: وعلى الاعراف رجال يعرفون کلاً بسيماهم الآية.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسٰى وَهٰرُوْنَ الْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَّذِكْرًا لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿٤٨﴾

کلمه د لام موطئه د قسم محذوف ده يعني والله په تحقيق ورکړی ؤ موږ موسی او هارون عليهما السلام ته کتاب فارق بين الحق والباطل چي مراد ځني تورات دی، چي نور معنوي ؤ حق او باطل روښانه کېدل.

پوه سه: چي تنکير د ضياءً لپاره د تعظيم دی او د هغو کسانو لپاره چي د خدای ﷻ بېرېدل نصيحت ؤ، او يا معنی داده چي په دې کتاب کي ذکر او بيان ؤ د مايحتاجون اليه من الشرائع والاحکام والحلال والحرام، والحاصل انه کتاب

جامع لکل خیر او ابن زید وایي الفرقان النصر علی الاعداء لکه په قرآن کریم کي ورځ د بدر یوم الفرقان بلل سوې وه، او بعض مفسرین وایي چي له فرقان څخه مراد فلق البحر دی چي بني اسرائیل او قبطیان قوم فرعون یې سره جلا کړه یعني چي بني اسرائیلو ته یې نجات ورکړی او فرعون او دده قوم یې د غرق و کندي ته وسپارل، کریمه: اغرقوا فادخلوا نارًا.

الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

هغه کسان دي متقین چي بېرېږي له رب څخه ددوی، او دوی له عذاب او حساب څخه د ورځي د قیامت بېرېږي.

پوه سه: چي الذین یا مجرور محلاً صفت د متقین دی، او یا منصوب محلاً دی په حذف اعني یا مرفوع محلاً دی ای هم الذین آه او بالغیب حال دی یا له فاعل څخه د یخشون یعني حال کونهم متلبسین بالغیب ای من الله او بالغیب من الناس او یا حال دی له مفعول څخه د یخشون چي ربهم دی یعني چي خدای ﷻ غائب دی یعني دوی نه دی لیدلی.

فائده: تقدیر په ضمیر د هم او اسناد د مشفقون ورته کول لپاره د تاکید دی علی ما تقرر في کتب النحو.

وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ ۚ أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

او دا قران ذکر مبارک دی ای کثیر البرکة والنفع للعباد، آیا تاسي ای اهل مکه له دغه ذکر مبارک څخه منکر یاست؟.

پوه سه: چي هذا مبتداء ده او ذکر یې خبر دی او مبارک یې صفت دی، د ذکر تنکیر لپاره د تعظیم دی، استفهام لپاره د انکار دی ددوی پر انکار او د توبیخ دی.

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾

(ولقد) اللام لجواب لقسم محذوف.، قسم په خدای دی چي موږ ورکړی و ابراهیم ته هدایت او صلاح او پرهېز د عبادة الاصنام څخه.

فائده: د رشد اضافت یې و ابراهیم ته وکړی تنبیه پر دې ده چي ابراهیم لوی شان او ثبات قدم لري په رشد کي (من قبل) دا لفظ مبني پر ضمه دی عوضًا عن

المضاف اليه المحذوف اى قبل موسى وهارون ومحمد ﷺ، وفي هذه الآية تنبيه لمشركى مكة على ان الرسالة والوحي الى محمد ﷺ يو نومى كار نه دى بلكې عادت الهي له قديم الزمان څخه پر دې جاري دى چي لپاره د اصلاح د خلګو يو رسول را استوي لکه ابراهيم عليه السلام وغيره (وكنا به علمين) او موږ ؤ په ابراهيم سره خبر چي اهل د هدايت او د نبوت دى.

پوهه: چي په ذكر كي د ابراهيم هڅول دي د كفارو د مكې پر ايمان بمحمد ﷺ لانهم يعظمون ابراهيم، او محمد ﷺ هم د ابراهيم عليه السلام له نسل څخه دى او هم پر ملت د هغه، كريمه :بل نتبع ملة ابراهيم حنيفًا ، نو ولي كفار مكه له ده څخه انكار كوي، او بعض مفسرين د من قبل ترجمه كوي په قبل البلوغ سره يعني دى كوچنى ؤ چي دى له غار څخه راووتى چي ده وويل اني وجهت وجهي الآية، مظهري وايي ددې معنى داده چي نبوت ده ته د كوچنيوالي وركړل سوى ؤ انتهى والله اعلم، والاول من معنى قبل مروي عن ابن عباس و ابن عمر رض.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾

هغه وخت چي ابراهيم وويل و خپل پلار ته او قوم ته دده.

پوهه: چي اذ منصوب محلاً دى په اذكر سره او يا ظرف دى د متعلق په آتينا پوري يا په رشد پوري.

پوهه: چي تمثال هغه صورت ته وايي چي روح نه وي پكښې، يعني نو نه چا ته ضرر رسولاى سي او نه نفع په دې كي تحقير د شان ددوى د معبودانو دى او توبيخ دى د قوم چي ددې بېروحه شيانو عبادت كوي لان المعبود يجب انيكون ضارًا اذا لم يعبد ونافعًا للعابدين والعكوف الاقبال على الشئ وملازمته على وجه التعظيم.

ترجمه: څه شى دي دغه بې روحه بتان مجسمې چي تاسي ددې احترام كوئ او دوى ته مقبل ياست، كاشفي در تفسير حسيني چنين فرموده كه آن هفتاد و دو (۷۲) صورت بود و در تيسير گويد كه نود بت بوده وبزرگتر همه از زر ساخته بودند، ودو گوهر شاهوار درچشمهاى وى تركيب كرده بودند، و در تبيان آورده كه صورتها بودند بر هيئات سباع وبهائم وانسان و بعض صورتها برشكل وهيكل كوكب بوده.

د علي كرم الله وجهه څخه روايت دى چي دى يو وخت تېرېدى يو څو كسه وه شطرنج يې

كاوه فقال ماهذه التماثيل.

درويش وايي: چي امير المؤمنين علي كرم الله وجهه غايت تقبيح د عمل د شطرنج وكړه ولي مشابه يې كړه د اصنام سره د قوم د ابراهيم؈، يعني العكوف على هذا اللعب كالعكوف على عبادت الاصنام كذا في تفسير ابي الليث السمرقندي.

درويش وايي: چي وان لم يكن اللعب بالشطرنج كفرًا فلا اقل من انه مكروه جدًا، قال صاحب الهداية يكره اللعب بالشطرنج والاربعة عشر لانه قاصر بها فالمسير حرام بالقرآن وان لم يقاصر بها فهو عبث ولهو.

درويش وايي: چي له امام شافعي رح څخه منقول دي چي لعب الشطرنج مباح دى، ولي چي لعب كي د اذهانو ذكاوت او تصفيه پيدا كيږي، زين العرب په شرح كي د مشكوة وايي چي شافعي قدس سره له دې قول څخه رجوع وكړه څلوېښت ورځي تر مرګ دمخه، او امام ابو حامد محمد الغزالي الشافعي رح په خلاصه كي وايي چي د شطرنج لوبه مكروه ده عند الشافعي اى في قوله الآخير، او څرنګه به مكروه نه وي چي په لعب شطرنج كي احياء د سنة المجوس ده.

قَالُوْا وَجَدْنَآ اٰبَآءَنَا لَهَا عٰبِدِيْنَ ﴿٥٣﴾

دوى په جواب كي د ابراهيم؈ وويل چي موږ پيدا كړي دي يعني ليدلي مو دي چي پلرو او نيكه ګانو د دغو تماثيل عبادت كاوه يعني موږ يې عبادت تقليدًا كوو يعني بل كوم دليل نه پر لرو لا عقلاً ولا نقلاً من كتاب.

قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٥٤﴾

ابراهيم؈ ورته وويل په تحقيق ياست تاسي او ستاسي پلرونه نيكه ګان په خطاء او ګمراهي ښكاره كي حيث تعبدون الجمادات لاتضر ولاتنفع والتقليد للضال المخطي ضلال وخطاء.

فائده: انتم تاكيد دى د ضمير متصل د كنتم لاجل عطف وآبائكم كما هو القانون النحوي من ان العطف على الضمير المتصل لايجوز الا بالتاكيد بالمنفصل او الفصل فافهم.

درويش وايي: چي د ابراهيم؈ قوم ته دا تضليل د آباؤ د دوى ډېر بعيد ورته

ښکاره سو، نو يې په خيال دا ورغله چي دی زموږ سره مسخرې کوي، نو يې داسي ورته وويل.

قَالُوٓا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ اللَّٰعِبِينَ ﴿٥٥﴾

دوی ورته وويل چي تا موږ ته يو حق دين چي ثابت په دليل قطعي دی راوړی دی او که ته په دې قول کي زموږ سره مسخرې کوې.

مسئله: علماء وايي چي تقليد قبول دی د بل د قول بې دليله د حقية او دوی وايي چي تقليد په فروع کي د دين لکه اودس، لمونځ، روژه وغيرها روا دی لکه په مذاهبو اربعه وو کي دا اختلاف موجود دی او هر قوم د خپل امام المذهب تقليد کوي، او په اصولو او اعتقاداتو کي د دين تقليد نه دی روا بلکې استدلال ضروري دی.

پوښتنه: عوام الناس خو تهوله معتقدات تقليداً مني قابل د نظر او استدلال نه دی؟

ځواب: ايمان د مقلد صحيح دی په نيز د امام الائمة سراج الامة ابو حنيفة رح او په نيز د اهل ظاهر الحديث هم صحيح دی.

پوښتنه: مقلد په ايمان کوم ثوک دي؟

ځواب: چي وجود د واجب تعالى او وحدانيت د خدای په عبادت سره او عالم لره صانع او خالق الله بولي او په اوصافو د حلال او جمال يې منصف بولي او ارسال الرسل مني او عالم حادث بولي او بعث بعد الموت حق بولي الى غير ذالک لکن دليل نه پر لري، والدليل على قبول الايمان من غير الدليل دا دی چي رسول الله ﷺ ايمان د اعرابو د کوچنيانو او د ښځو او د مريانو قبلاوه من غير تعليم الدليل.

درويش وايي: چي عامي که لږ عقل ولري دلائل هم ډېر پيدا کولای سي.. سعدي:

برگ درختان سبز درنظر هوشيار ..... هر ورقى دفتريست معرفت کردگار

حکايت: يو اعرابي ته چا وويل چي څه دليل لرې پر وجود د خالق د عالم؟ اعرابي ورته وويل البعرة في الطريق تدل مرور البعير، وآثار الاقدام على الطريق تدل على سير السائرين في الطريق فکيف لايدل هذا العالم الکبير على العالم الصانع الخبير.

درويش وايي: چي وهذا عين الاستدلال على وجود الصانع الخبير.

قَالَ بَلْ رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الَّذِيْ فَطَرَهُنَّ ۖ

ابراهيم عليه السلام ورته وويل (كلمه د بل اضراب دى له قول څخه د قوم ام انت من اللّعبين) يعني زه مسخري نه كوم ستاسي سره بلكې رب او خالق ستاسي هغه ذات مقتدر دى چي هغه رب او خالق د سمٰوات اى السبع او د مځكي دى، هغه دى چي دغه مځكه او اسمانونه يې له كتم څخه د عدم وعرصه ته د وجود رائستلي دي بيله مثال سابق څخه.

پوښتنه: د (الذي فطرهن) څه فائده ده وروسته تر (رب السموات والارض)؟

ځواب: فائده يې داده چي رب و سلطان ته هم وايي نو په دې قيد سره دفع د تو هم د جاهلانو د قوم چي سلطان دي وي او هغه قول د نمرود چي وروسته به راسي (انا احيي واميت) نو ابراهيم عليه السلام يو برهان قوي ورته پيش كړى پر دې ډول چي اسمانونه او مځكي شاهدي اداء كوي په لسان حال چي موږ خو ممكنات او موږ نسو كولاى چي په خپله دي پرده د عدم څيري كړو او ميدان ته د وجود دي راووځو، ولي امكان او حدث زموږ برخه ده، نو زموږ د عدم رايستونكى لازمًا بايد واجب الوجود قديم بذاته څښتن د قدرت كامله بيله منازع وي، فاذا كان كك فهو مستحق للعبادة وحده لا الجمادات ستاسي خدايان.

وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِّنَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿۵۶﴾

او زه پر دغه مذكوره شيانو د شاهدانو له ډلې څخه يم بالحال كالسمٰوات والارض والقول لا اله الا الله والجنان يعني بتصديق القلب.

فائده: چونكه (ذا) اسم اشاره و مفرد ته ده او مشار اليه سمٰوات او ارض دي او هغه ډېر دي، نو بايد تلك يې ويلى واى له دې سببه ما ترجمه په مذكور سره وكړه چي مفرد دى.

قانون: كه مشار اليه مفرد ؤ او مخاطب هم مفرد ؤ اشاره په ذالك ورته كوي چي د ذا د مفرد راوړو سبب يې افراد د مشار اليه وي او د كاف راوړلو سبب به افراد د مخاطب وي، او كه مشار اليه مفرد او مخاطبين ډېر وه ذالكم به وايي او كه مشار اليه او مخاطب دواړه تثنيه وه ذان كما به وايي، وعلى فقس التذكير

والتانيث في المشار والمخاطب كذا في علم النحو، نو هغه قاريان چي خاتمه د قرآن په يوه مجمع کي وايي او داسي ووايي انا على ذالک من الشاهدين پر خطا دی بلکې ذالکم بې ويلی وای فتدبر.

وَتَاللّٰهِ لَاَكِيْدَنَّ اَصْنَامَكُمْ

او قسم په خدای چي زه به يوه حيله وکړم ستاسي و بتانو ته، يعني په پټه دوی مات کړم چي تاسي ته د دوی عجز ښکاره سي چي دوی په خپله دفع د ضرر له ځانه څخه نسي کولای، نو ستاسي څخه به دفع د ضرر څرنګه وکړي، والمعبود لابد انيکون دافعًا لضرر عن عابده وجالبًا للنفع الى عابده فکيف تکون آلهة، قاضي بيضاوي رح وايي چي کلمه د تاء په قسم کي بدل د واو ده چي هغه بدل د باء دی.

پوه سه: چي په لفظ کي د کيد او تاء التعجب في القسم چي ابراهيم راوړه له دې سببه چي دا کار يعني ماتول د دوی د بتانو ډېر مشکل کار دی او لوی حيله ته ضرورت لري مع قوة سلطنة نمرود و کثرة اتباعه ومحافظين معابدهم واصنامهم، نو بيا هم ابراهيم ؑ على زعم انف نمرود ودې کار ته چمتو سو او کامياب هم سو کما سيئاتي.

پوښتنه: جمله د (وتالله آه) جمله قسميه انشائيه ده، نو عطف يې څرنګه صحيح دی؟

ځواب: د (تالله) سره قال محذوف دی، والتقدير قال ذالک القول بل ربکم آه وقال هذا القول ای تالله، نو قال ههنا عطف دی پر قال هناک، نو عطف د جمله خبريې پر خبريې دی.

بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوْا مُدْبِرِيْنَ ۝٥٧

وروسته تر دې چي تاسي مخ واړوئ له بتانو څخه او دوی ته شا کړئ د اختر ورځي د ساتېري لپاره.

سوال: دا خبره که يې برملا علانيه و دوی ته کړې وي يعني تالله لاکيدن آه نو خو دوی يې مخ نيوی کولای سوای چي پر بت خانه به يې محافظان درولي وای چي د ابراهيم ؑ د ورتګ لار به يې بنده کړې وای؟

ځواب: بغوي رح وايي چي مجاهد او قتاده رح وايي چي ابراهيم عليه السلام دا خبره ډېره کراره وکړه چي صرف يوه سړي واورېده چي وروسته بيا تر ماتېدو د بتانو

هغه سړي دا خبر افشاء کړه چې وروسته به راسي چې هغه سړي وويل سمعنا فتی يذکرهم يقال له ابراهيم.

درویش وايي: چې راويان د تاريخ قديم وايي او ټولو مفسرينو يې تائيد کړی دی چې د نمرود طاغي قوم په کال کې يوه ورځ د اختر او خوشالۍ درلوده چې دوی به تر ټولو لويي بت خانې ته بې ښه طعامونه راوړه مثلاً ورجې غوښې وغيره او بتان به يې ښه پالش کړه او ډېر زيبا رنګونه به يې پوري مښله او خوارکي مواد به يې د بتانو مخ ته کښېښول د تبرک لپاره چې دوی به په صحراء کې ښه ځانونه ستړي کړه بت خانې ته به راغله او هغه ددوی په زعم مبارکه ډوډی به يې وخوړله او بتانو ته به يې سجدې وکړې نو به خپلو خپلو کورو ته ولاړه، نو دغه ورځ چې راغله د ابراهيم[4] پلار آذر وه ده ته وويل رازه زموږ اختر ته زموږ د خدايانو ننداره او سيل به وکړې او زموږ دين به ډېر ښه خوند درکړي، نو ابراهيم[4] هم په مجمع کې ورسره ووتی لوی بت خانې ته نژدې سو ځان يې غوځار کړی او دا يې وويل چې پر پښو مې درد سو او وه يې ويل اني سقيم.

سوال: ابراهيم[4] خو نه ؤ ناجوړی، نو دا دروغ نه وه او که څرنګه؟

ځواب: دا تعريض دی د ابراهيم[4] خو زړه په رشتيا ناجوړی ؤ د قوم د بت پرستۍ په سبب ظاهرًا يې پښه بهانه وګرځول او بل دا چې دروغ لنصرة دين الله خو روا دی کما في وقعة قتل کعب بن الاشرف په مدينه منوره کې چې تفصيل يې مخته تېر سوی دی.

راوي وايي چې خلګ چې ټوله ولاړه ابراهيم[4] بت خانې ته ورغلی د بت خانې د دروازې مخامخ يو لوی بت ؤ و څنګ ته يې کوچنی بت ؤ او د هر لوی بت و څنګ ته به کوچنی بت موجود ؤ، ابراهيم[4] چې وکتل ورجي، غوښي او اعلی مطعومات د بتانو ومخ ته پراته وليدل، نو د پسخنده يې ورته وويل الا تاءکلون؟ ولي يې نه خورئ؟ فراغ عليهم باليمين، نو حمله يې وکړه پر هغو بتانو په راسته لاس چې تر چپه لاس قوي دی، راوي وايي چې د ابراهيم[4] سره پټ په بغل کې يو سندان ورسره ؤ په هغه به يې دا بتان وهله.

فَجَعَلَهُمْ جُذٰذًا

وګرځول ابراهيم^ع دا بتان ټوک ټوک.

پوهه: چي جذاذ فعال دی بضم الجيم مصدر په معنی د مفعول دی ای مجذوذ، او بعض مفسرين وايي چي جمع دی واحد د لفظ نه لري، والمعنی ټوک ټوک کړه ابراهيم^ع ټوله بتان.

إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

مګر نه هغه صنم اکبر ددوی (او سندان يې وصنم اکبر ته کښېښنو، او بعض وايي د صنم اکبر په غاړه يې ورو ځړاوه او دی ځندي ووتی) بعض مفسرين وايي چي دا کبير صنم ته به خلک رجوع وکړي چي دا بتان چا مات کړه، ولي چي معبود بايد علم ولري او سائل جواب ورکړي، نو اخيرًا به ابراهيم^ع په دغه سره دوی مغلوب کړي په دليل کي، او بعض مفسران وايي چي ضمير د اليه و خدای ﷻ ته راجع دی يعني چي دوی چي دا عجز د خپلو خدايانو ويني، نو خدای ته به رجوع وکړي او ايمان به راوړي او د سياق سره برابر دا دی چي ضمير د اليه ابراهيم ته راجع دی په دي معنی چي چونکه زه شهرت په مخالفت د اصنام لرم، نو به اخير دا ماتوالی پر ما ټپ کړي او ما به ورو غواړي زه به ورسره دليل ووايم چي دا څرنګه خدايان دي چي يوازي زما سره يې مقابله ونه شوه پوره که ما مات کړي وي خير خلک چي د صحراء له بازيو څخه راغله هم ستړي سوي وه او هم وږي سوي وه بت خانې ته ورغله بتان ټوله ريز مريز پراته وه او ډوډۍ موډۍ يې ټوله سره تيت وپرک پارته وه.

قَالُوا مَن فَعَلَ هٰذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾

دوی وويل چي دا چا دا کار کړی دی زموږ له خدايانو سره يعني ټوک ټوک کړي يې دي، په تحقيق دا سړی خو د ظالمانو له ډلې څخه دی چي د خدايانو سپکاوی وکړي يا ظلم پر ځان دی چي ځان يې و هلاک ته وسپاره يعني موږ خو يې حتمًا وژنو.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾

دوی وويل چي موږ اورېدلي دي چي يو ځوان دی چي زموږ خدايان ذکر کوي

يعني عيب پر وايي چي دا آلهه هيڅ شی نه دي يعني نه يې چا ته نفع رسېږي او نه چا ته تاوان رسولای سي (يقال له ابراهيم) صفت ثاني لفتًى او يذكرهم يې صفت اول ؤ.

پوښتنه: چي ابراهيم مرفوع دی په يقال سره يعني مفعول مالم يسم فاعله يې دی او يا خبر د مبتداء محذوفي دی ای هو ابراهيم، نو پر دې تقدير مفعول مالم يسم فاعله يې جاري او مجرور دی.

اخير دې خبري افشاء پيدا کړه تر نمرود جبار او تر اشرافو د قوم دده ورسېدله.

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

نمرود او اشرافو د قوم وويل يعني که دی متهم دی په دې فعل سره د آلهه د ماتولو، نو تاسي دی راولئ يعني چي تحقيق ځندي وکړو په حضور کي د خلګو (والتقدير كائنًا على اعين الناس ای على مرئي منهم يعني چي دوی يې ووينې) يعني څوک به د چشم ديد شاهدي پر اداء کړي، نو بې موږ د عذاب شکنجې ته وسپارو، وغرض اللعين چي بېله شاهدانو موږ دا عذاب نه ورکوو.

قَالُوا أَأَنتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾

آيا تا دا کار يعني کسر او ماتول کړي زموږ په خدايانو سره ای ابراهيم؟

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِن كَانُوا يَنطِقُونَ ﴿٦٣﴾

ابراهيم وويل چي دا کار دا لوی خدای کړی دی، نو تاسي له دې مات سوو خدايانو څخه پوښتنه وکړئ که چېري دوی خبري کولای سي.

پوښتنه: کار خو ابراهيم کړی ؤ، نو اسناد يې و کبيرهم ته څرنګه وکړی؟

ځواب: په دې کي مجاز دی و سبب ته د کسر ابراهيم چي چونکه د دغه لوی بت ډېر احترام دوی کاوه، نو ابراهيم ته غصه ورغله او دا بتان يې مات کړه تا چي دوی و دې لوی خدای ته رجوع وکړي، نو هغه به د لا يا نعم له جواب څخه عاجزه پاته سي او د ابراهيم ؑ حجت به قائم سي.

سوال: ابراهيم ؑ خو په دې پوهېدی چي بتان خو خبري نسي کولای او د چا د سوال ځواب هم نسي ورکولای، نو يې ولي دوی امر کړه په سوال سره د دې او خبري ددوی يې شرط وګرځولې؟

ځواب: هو! لکن د ابراهیم؈ غرض دا ؤ چي ددوی د خدایانو عجز ودوی ته وښیي، نو ضمنًا ګویا دا اقرار دی ذده له خوا چي ما کړی دی، (وروی ابوهریرة؄ عن النبي ﷺ لم یکذب ابراهیم الا ثلث کذبات)

دروېش وایي: چي کذبات وبلل چي ظاهر صورت یې د کذب ؤ والا فالکذب الصریح کبیرة والانبیاء معصومون من الکبائر کلها بلکې دې ته معاریض وایي چي د قائل په زړه مراد یې صحیح وي لکن ظاهر صورت یې د کذب وي چي دې ته توریه هم وایي وهو ان تشیر بالکلام الی شئ والغرض منه شئ آخر.

(ثنتین فی ذات الله) یعني په طلب کي د رضا د خدای ﷻ (۱) قوله اني سقیم) چي زه ناجوړ یم، دده مراد خو دا ؤ چي سقیم القلب یم په سبب د کفر د قوم او ظاهر یې دا ؤ چي سقیم الجسد یم ولم یکن کذالک (۲) او بل دا چي (بل فعله کبیرهم) دده غرض خو دا ؤ چي د کبیر صنم غایت تعظیم کول پر ما باعث د ماتولو د بتانو وګرځېدی او ظاهره صورت یې دا ؤ چي راسًا دا کسب او کار یعني ماتول د بتانو کار د کبیر صنم دی ولم یکن کذالک (۳) لپاره د دفع د فساد له ساره ښځه چي دده مېینه وه هغه داسي وه چي ابراهیم؈ چي اردن ته ورغلی هوري یو ملک جبار ؤ چي صادق یې نوم ؤ او د هغه قانون دا ؤ چي ښځي چي به مېړه درلودی که به دده خوښه وای له مېړه ښځه به یې راګرځوله او که به هغې مېړه نه ؤ کړی په هغې ښځي یې کار نه درلودی چونکه ساره ډېره ښائسته وه، نو یو چاپې و سلطان جابر ته راپور ورووړی چي دلته تر یوې درختي لاندي یو دروېش صفت سړی دی او ډېره ښائسته مېینه یې ده، جبار امر وکړی چي ورسئ دا ښځه ځني راولئ چي زه یې معلومات وکړم، نو ابراهیم؈ وساره ته وویل چي که دې جبار تا ته وویل چي ته د دې سړي څه یې داسي مه ورته وایه چي مېینه یې یم ولي چي بیا دې زما ښځه ونه ګرځوي داسي ورته ووایه چي زه یې خور یم ابراهیم علیه السلام ورته وویل چي په زړه کي دا ونسه چي دیني خور یې یم ولي چي په ځمکه کي بل مسلمان نه وینم بېله ما وتا.

دروېش وایي: چي دا هم تعریض او توریه وه ولي ظاهر خو یې دا وو چي نسبي خور یې یم او په زړه د ابراهیم علیه السلام کي دا ؤ چي دیني خور ده خیر ساره چي جبار ته ورو ستل او ابراهیم علیه السلام پر خپل ځای پر لمانځه ودرېدی او عجز و نیازي یې شروع کړي په باره کي د خلاصون د ساری د دې جبار ښځه جبار پر مین سو بلا تحقیق یې لاس

وروغځاوه يعني د زني د پاره لاس يې وچ سو چي نه يې را ټولولای سوای او نه يې پر مخه حرکت ورکولای سو،وفي رواية فغط تر ستوني ونيول سو پښې يې غورځولې، نو يې ساره ته وويل چي دعاء وکړه چي زه له دې آفت څخه خلاص سم بيا ضرر نه دررسوم بيرته دې خپل ملګري ته استوم هر څه چي دې دی، هغې خواست وکړی جبار جوړ سو بيا يې لاس وروه غځاوه بيا په مثل د اول وارونيول سو بيا يې ساره ته وويل چي خدای ته خواست وکړه که جوړ سوم ضرر نه درسوم هغې بيا خواست وکړی جبار جوړ سو ثم تناولت الثالثة فصار الجبار مثل ما کان بلکې اشد تر هغه بيا يې زاری ورته وکړې او وعده يې د عدم ضرر ورسره وکړه بيا جوړ سو، نو جبار د يو حاجب په لاس ورکړه او ورته وه يې ويل چي تا ما ته انسان نه دی را وستلی انما اتيتني بشيطان، جبار يوه ښځه د هاجره په نامه ودې ته وبخښل، نو ساره چي راغله هاجره هم ورسره وه ابراهيم[4] پر لمانځه ولاړ ؤ سر يې ورته وښوراوه چي مهيم چي دا يميني کلمه ده معنا يې داده چي څه حال دی او څه پېښه سوه؟ هغې ورته وويل قد کبت الله کيد الکافر وفي رواية قد رد الله کيد الکافر في نحره واخدم هاجرة قال ابو هريرة يعني عن النبي ﷺ تلک (يعني هاجرة) امکم يا بني السماء (ای د اسمان زامنو) يعني چي په مکه کي خو کښت نسته تاسي په صحراؤ کي ژوند کوئ په اوبو د اسمان د هغه قصه داسي وه چي ساره خپل مينځه هاجره و ابراهيم[4] ته وبخښل ابراهيم[4] په نکاح کړه ساره چونکه په اول کي وچه وه کما سيئاتي ان شاء الله تعالی، نو خدای پاک ابراهيم[4] ته زوی ورکړی چي نوم يې اسماعيل پر کښېښو چي د مکې د قريشو نيکه دی، او عليه الصلوة والسلام هم دده له نسل څخه دی وباقي قصة طويلة جدًا، دا اخير قول د ابراهيم چي سارې ته يې وکړی انک اختي في الاسلام صريح في ان مراده کان من المعاريض والتورية دون الکذب حاشاه الله عن ذالک کما مر آنفًا.

فائده: دا دريم قول د ابراهيم[4] که څه هم په هغه کي هم رضی د خدای ﷻ وه چي زوجه د خليل الله له فساد څخه د جبار په وساتل سول، لکن چونکه په دې د ابراهيم[4] طبعي نفع موجوده وه، نو ځکه په حديث مذکور کي دده اولي توريه او معاريض في ذات الله وبللې دون الثالثة.

پوښتنه: صريح دروا غ روا دي او که حرام يعني چي هيڅ توريه يا تعريض نه وي پکښې؟

ځواب: شيخ عزالدين بن عبد السلام په خپله فتاوى كي وايي چي خبري خو وسيله دي و مقصود ته كه موصل و مطلوب ته په صدق او كذب دواړو سره كېدى فالكذب فيه حرام او كه توصل وه مطلوب ته په كذب كېدى په صدق نه كېدى فالمقصود ان كان مباحًا فالكذب فيه مباح وان كان المطلوب واجبًا فالكذب في واجب انتهى.

درويش وايي: چي دا كلام د عزالدين رح پر ډېرو مسائلو باندي تطبيقېږي فتامل فيه جدًا واخرج من هذا الكلام جواب مسائل كثيرة في حرمة الكذب واباحة ووجوبه، داؤ تفصيل د هغو دوو آيتو اني سقيم بل فعله كبيرهم هذا.

فَرَجَعُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوٓا۟ إِنَّكُمْ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾

نمرود يا نورو رجوع وكړه و خپلو عقلو ته او د ځان سره يې فكر وواهه چي ابراهيم چي وايي چي دا بتان د الوهيت وړ نه دي حق خبره ده او موږ چي يې آلهه بولو باطله خبره ده، ولي چي دوى دومره عاجزه دي چي دفع د ضرر له خپله ځانه څه نسي كولاى، نو زموږ څخه به څرنګه دفع د ضرر وكړي يا به نفع را ورسوي، والمعبود بالحق من يكون ضاراً ونافعًا، نو دوى وويل يو د بل سره يا په خپلو زړو كي چي په تحقيق تاسي په خپله ظالمان ياست چي عبادت د داسي چا كوئ چي نه خبري كولاى سي نې ضرر چا ته رسېږي او نه يې نفع، يا معنى داده چي تاسي ظالمان ياست چي نسبت د ظلم و ابرهيم ته كوي يعني بقولكم من فعل هذا بآلهتنا انه لمن الظالمين.

ثُمَّ نُكِسُوا۟ عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾

بيا دوى رد كړل سوه پر سرو خپل يعني د تكبر لاريې خپله كړه او رد كړه سوه و كفر ته او مجادله او بحث ته يې ځانونه چمتو كړه بعد ما استقامو بالمراجعة الى العقول وقولهم انكم انتم الظالمون، ته ښه پوهېږې چي نه دي دا بتان چي خبري دي وكړي، نو ته ولي موږ ته وايي فسئلوهم ان كانوا ينطقون.

پوهسه: چي اصل معنى د نكس داده چي اسفل د شي اعلى وګرځول سي او اعلى يې اسفل، نو دا د دوى عود و باطل ته وروسته تر دې چي حق يې په زړو كي راغلى ؤ مشابه وګرځاوه د نكس سره د شي، ولي حق چي اعلى ؤ هغه يې كښته كړى او كفر چي اسفل ؤ د هغه بيرغ يې پورته كړى.

قَالَ اَفَتَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَّلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

ابراهيم وويل چي حجت يې پر دوی تمام ته ورسېدی تاسي عبادت کوئ ماسوی له خدایه چي نسي رسولای یو شی له نفع څخه که تاسي عبادت ددوی وکړئ، او نه ضرر دررسولای سي يعني د يو شي که يې تاسي عبادت پرېږدئ.

فائده: کلمه د فاء عطف ده پر محذوف تقدیره اتعترفون بان هؤلاء لاينطقون ولا ينفعكم شيئًا ولا يضرون فتعدون بعد ذالک.

دروېش وايي: چي دا قانون نحوي دی چي همزه د استفهام چي پر حروف عاطفه و داخل سي عطف پر مقدر به وي لئلا يفوت صدارة همزة الاستفهام، موږ دا قانون په دې تفسير کي مکرر راوړی دی شفقةً علی المتعلمين لئلا يحتاجون الی تفصح الاوراق.

حکايت: يناسب هؤلاء العابدون لغير الله، راوي وايي چي د حبيب العجمي قدس سره ماينې ده ته وويل په کلکه سره چي بازار ته ولاړ سه د يو چا مزدوري وکړه لپاره د فراخی د رزق، نو دی هم له کوره ووتی په يوه مسجد کي يې د خدای پاک عبادت کاوه تر ماښامه پوري، ماښام چي کورته راغلی ماينې ورته وويل چي مزدوري دي وکړه څه دي راوړه؟ حبيب رح ورته وويل چي د لوی چا مزدوري مي وکړه لکن شرمېدم د مزدوری مي نه ورته وويل، دا بله ورځ بيا حبيب رح له کوره ووتی، ماښام کورته خالي لاس راغلی ماينې چي يې ورته وويل ده بيا هغه عذر ورته ووايه، درې ورځي چي تېري سوې ماينې يې ورته وويل چي يا له هغه سړي څخه چي تا يې دا درې ورځي مزدوري کړې ده د خپل اجرت جدي طلب څني وکړه او يا د بل چا سره مزدور سه او يا به ماته طلاق راکوې، حبيب رح ته يې ډېر زور ورکړی چي ماينې يې مطالبه د طلاق څندي وکړه، خير حبيب رح بيا ولاړی خپل د خدای جل جلاله عبادت يې تر ماښامه پوري وکړی، ماښام چي کورته راغلی د طعام بوی يې تر پزه سو او ماينه يې هم ډېره خوشاله وليدل، ماينې يې ورته وويل چي هغه درې ورځي چي تا يې مزدوري کړې وه او تا له شرمه د مزدوری نه وه ورته ويلي هغه چا ډېر نعمتونه را استولي دي او يوه هميانی د سرو زرو ډکه يې هم را استولې ده، حبيب رح وژړل چي ما د خدای جل جلاله دا درې ورځي عبادت

کاوه دا خدای عَزَّوَجَلَّ را استولي دي، ماينې چې يې واوريدل پر ما مضٰی خو يې توبه وکښل او قسم يې واخستی چې زه به ابدًا ورته کار نه کوم.

دروېش وايي: چې دا د هغه حديث قدسي مصداق دی (من شغله ذکري عن مسئلتي اعطيته افضل ما اعطي السائلين) وقد جربه اهل الله فوجدوه کذالک.

اُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

روح المعاني وايي چې دل تنګه سو ابراهيم ؑ له اصرار څخه د قوم پر کفر باندې مع وضوح الحق وقطع العذر، واصل اف صوت المتفجر من استقذار شئ (اف اواز دی د هغه چا چې زړه يې تنګ سي چې له يو کار څه يې بد راسي) راغب نحوي وايي چې وروسته اف اسم فعل وګرځېدی په معنی د اتفجر (زما زړه تنګ سو) ومعنی الآية زما زړه تنګ سو يعني ستاسي له اصرار څخه پر کفر او له سببه ددې چې تاسي عبادت کوئ د من دون الله چې بتان دي (افلا تعقلون) استفهام لپاره د توبيخ دی، آيا تاسي عقل نه لرئ چې حق او باطل سره جلا کړئ او د حق متابعت وکړئ او باطل پرېږدئ.

دروېش وايي: چې په (اف) کي ډېر لغات دي چې مظهري بيان کړي دي.

پوه سه: چې مظهري رح وايي چې اف مبتداء ده نکره او ابتدائيه يې سره د تنکيره داسي دی لکه علماء چې په ويل کي وايي ای ويل عظيم، او لکم يې خبر دی ولما تعبدون پر عطف دی او بيضاوي وايي معناه قبحًا وتنًا واللام لبيان المتافف له.

دروېش وايي: چې نمروديان چې په احتجاج کي پاته راغله نو يې د زور او ضرر لار اختياره کړه لکه چې دا عمومي عادت دی د جهالو معاندينو چې په دليل ملامت سي د سرې ګريبان پر څيري.

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾

نمرود او نمروديانو سره وويل وسوځئ ابراهيم په اور سره او مرسته وکړئ د خپلو خدايانو چې ابراهيم ؑ يې استحفاف وکړی که تاسي دا کار کوئ.

پوه سه: چې شرطي مستغني دی له جزاء څخه په ماقبل سره يعني حرقوه آه، له ابن عمر رض څخه روايت دی چې مشوره د احراق چې يې نمروديانو ته ورکړه يو

سړی ؤ له عجمو څخه يعني د کردانو څخه چي نوم يې هنون ؤ او هغه کړدي خو خدای ﷻ په مځکه کي خسف کړی، نو دی په مځکه کي روان دی الی يوم القيامة لکه قارون د موسی عليه السلام.

تبصره: کردان يو ظالم قوم دی چي بعض يې په ايران کي اوسېږي او بعض يې په عراق کي مېشت دي، تاريخ وايي چي دا قوم که څه هم په نامه د مسلمانانو يادېږي لکن کار د دوی قطع الطريق او ظلم پر مسافرو چي د دوی په وطنو کي سفر کوي. ته يا مخاطب نه وينې له دين څخه د اسلام چي دين ابراهيم خليل الرحمن دی پر کردانو يو خوی يا يو عمل د اسلام، خوی د دوی دا دی چي غارت اچوي په ډلييزه توګه پر اموالو د خلکو، و عملهم قتل و ظلم و سرقة و قطع الطريق، و عدم رحمة في قلوبهم على المارين عليهم من شيخ و شاب و مرئة و صبي، روح البيان وايي والله ماهؤلاء باهل الملة الغراء لاكثر الله في الناس امثالهم اياک والمصاحبة باصلحهم ولا المرور ببلادهم انتهى.

درويش وايي: چي دا کار تر اوسه (۱۴۳۰ هـ ق) په کردانو کي جريان لري مسافر چي د دوی په وطنو کي تېرېږي دوی يې بندي کړي او د هغه د کور د ټليفون نمبر ځني واخلي او هغه بندي ته ووايي چي کور ته دي ټليفون وکړه چي مثلاً لس لکه روپۍ را واستوئ ورنه کردان ما وژني او د هغه بندي د ضرب و کوب او ژړا د هغه په قريبانو واوري.

درويش وايي: چي قصه د اور اچولو د خليل الرحمن په اور کي په روح البيان روح المعاني والمظهري بل سائر المفسرين ومنهم الكاشفي په دې ډول بيان کړې ده مع قليل التفاوت في عبارات هؤلاء السادات الكرام رح، چي نمرود الطاغي او قوم د ده اتفاق وکړی پر احراق د ابراهيم ع په اور سره نو دی يې په يوه خونه کي بندي کړی. نو دوی د جبل کوئي چي د يوې قريې نوم دی په عراق کي د هغه غره په لمن کي يې يو دېوال چي ارتفاع يې شپېته ګزه وه تعمير کړی، يوه لويه دروازه يې ور کړه او نمرود امر وکړی چي کلک لرګي په دې خطيره کي اچوئ، داسي بتهي خلکو پر ډوابو او په شاوو راچلول حتی يو سړی چي به مريض ؤ دا وصيت به يې کاوه چي زما په روپو لرګي رانسي د ابراهيم د سوځنګ لپاره، او حتی که د يوې ښځي قريب

به ناجوړې ؤ دې به نذر کښېښو که زما مریض ښه سو زه به دْ ابراهیم اور ته دومره اندازه لرګي راوړم، او بعضې ښځو به اورته وودل هغه بې خرڅ کړه په هغو روپو به يې لرګي رانیول د ابراهیم؈ د اور لپاره، حتی چي یوه سپین سرې ښځه وه هغې پر ځان نذر کړی ؤ چي نار ته د ابراهیم بوټي جمع کوم وړم به يې، دې پر سر یوه اندازه بټي اخستي وه ملکه په صورت د سړي په مخه ورغله او ورته وه يې ویل چي چېري ځې بدې؟ دې ورته وویل چي دا بټي د ابراهیم د سوځلو لپاره وړم، نو ملکي ورته وویل طول الله طریقک (خدای ﷻ دي لار اوږده کړه) وقصر خطاک (او ګامونه دي خدای ﷻ لنډ کړه) نو دا کرار کرار راهي وه او د لرګو غوټه يې پر سر وه اخیر وږې او تږې سوه حتی ماتت عن جوعها وعطشها لعنها الله تعالی، راوي وايي چي دوابو، خرو، غویو، آسانو وغیره د بوټو له وړلو څخه و نار ابراهیم ته منع وکړه هغه بوټي چي به يې پر بار کړه یو ګام يې نه اخستی الا البغل یعني غاتره فعاقبها بقطع النسلها، کعب الاحبار وایي کل حیوان یسعٰی چي اور مړ کړي مګر نه کربوړي چي وزغ يې بولي، بغوي؇ له سعید بن مسیب؄ څخه روایت کړی دی ان رسول الله ﷺ امر بقتل الوزغ، قال ینفخ علی نار ابراهیم؈، او بخاري، مسلم او طبراني ټولو له ابن عباس؄ څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام وویل اقتلوا الوزغ ولو في جوف الکعبة، او له سعید بن ابي وقاص؄ څخه روایت دی چي علیه الصلوة والسلام امر وکړی په قتل د وزغ وسماه فویسقًا رواه مسلم، وعن ابي هریرة؄ ان رسول الله ﷺ قال من قتل الوزغ في اول حربة (که چا قتل کړی کربوړی په اوله ضربه سره) کتب له مائة حسنة وفي الثانیة دون ذالک وفي الثالثة دون ذالک رواه مسلم، ابن اسحٰق؇ وایي چي یوه میاشت دا بوټي جمع کېدل، حسین کاشفي وایي که بر آن حطب روغن پاشید تا زودتر آتش بګیرد، وروسته دوی ظالمانو له څلورو طرفه څخه اور وروا چاوه د اور لمبې چي پورته سوې تر دې اندازې ورسېدې چي مرغه به په هواء کي پر دې برابر راغلی او به يې واخستی راشوه به سو اووه ورځې دا اور بل ؤ آخیر نمرودیان حیران وه چي ابراهیم څرنګه وروغورځوو، ولې چي یو میل نژدې سړی نسو ورتلای، ابلیس د یو سړي په شکل کي ورته راغلی منجنیق يې وروښو (دا یو آله ده چي پخوا به خلګو غټه ډبره پکښي کښېښول او تاو به يې

ورکړی چي ايله به يې کړی ډېره به ځندي په هوا سوه چي په دغه ذريعه خلګو لوی لوی قلاوي په نړولې، نو دوی هم منجنيق جوړ کړی ابراهيم ؑ يې ورپورته کړی لاسونه او پښې يې ورتړلي وه او قميص يې ځندي و کښې په منجنيق کي يې کښېښو د آسمانو او د ځمکي د ټولو ملکو ناري سوې بلکه جميع الخلق الا الثقلين مګر نه جن او انس صيحةً واحدةً او دا يې وويل ای ربنا ابراهيم خليلک اورته غورځول کېږي ليس في الارض واحد يعبدک غيره فاذن لنا في نصره، فقال الله عزوجل ابراهيم خليلي ليس لي خليل غيره وانا اله ليس له اله غيري، نو که ده مدد (مرسته) وغوښتل له يوه څخه ستاسي يا يې خواست درته وکړی زما اجازه ده ورسره وه يې کړئ وان لم يدع غيري نو زه دده دوست يم ما ودوی سره پرېږدئ فانا اعلم بحاله، نو ابراهيم ؑ ته هغه ملکه راغله چي بادونه يې په تصرف کي خدای جل جلاله ورکړي دي، ابراهيم عليه السلام ته يې وويل که ستا خوښه وي زه به تند باد پر دې اور مسلط کړم چي سره وه يې پاشي، ابراهيم ؑ ورته وويل لا حاجة لکم، بيا خازن المياه ملکه ورته راغله ورته وه يې ويل که ستا خوښه وي زه به پر دې اور اوبه وپاشم مړ به يې کړم، ده ورته وويل لا حاجة اليک حسبي الله ونعم الوکيل، او له کعب الاحبار څخه روايت دی چي اخيري دعاء د ابراهيم عليه السلام دا وه (لا اله الا انت سبحانک لک الحمد ولک الملک لا شريک لک) وروسته نمروديانو له منجنيق څخه اورته وغورځاوه، اور ته نا رسيده جبرئيل ؑ ورته راغلی او داسي يې ورته وويل هل لک يا ابراهيم من حاجة؟ ابراهيم عليه السلام ورته وويل اما اليک فلا، جبرئيل ؑ ورته وويل چي خدای جل جلاله ته خواست وکړه! ابراهيم عليه السلام ورته وويل حسبي من سوالي علمه بحالي.

درویش وايي: چي د خليل الرحمن نوم ګټل په مسخره نه دی، دومره لوی لوی امتحانانو ته ضرورت لري، فعليه الصلوة والسلام من امة محمد صلى الله عليه وسلم.

دقيقه پوشيده عن افکار العامة: درويش وايي چي چونکه د خلت د ابراهيم ؑ په امتحاناتو کي درې امتحانه پاته وه لکه امتحان د خازن الرياح او امتحان د خازن الماء او امتحان د جبرئيل ؑ کما مر عنقريب تفصيلها، نو خدای جل جلاله د نمروديانو ظالمانو افکار له دې څخه مصروف کړه چي اول به يې د ابراهيم عليه السلام لاس او پښې ورتړلي وای او قميص به يې ځندي کښلی وای او د لرګو پر غونډی

به يې ايښى واى، وروسته به يې لرګو ته چار طرفه سره د روغنياتو په شالو سره اور اچولى واى، منجنيق ته به ضرورت نه واى، لكن چونكه ابراهيم على نبينا وعليه الصلوة والسلام په مذكوره درې امتحانه كي د خلت خالصه كامياب سو، درياب د رحمت الهي جوش وكړى او خداى ﷻ داسي خطاب واورته وكړى.

قُلْنَا يٰنَارُ كُوْنِىْ بَرْدًا وَّسَلٰمًا عَلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ ﴿٦٩﴾

موږ وويل (يعني اوږ ته د نمرود) اوسه خنک (سوړ) (د دې معنى دا نه ده چي مړ سه بلكې سره د لمبو خنک سه) او د سلام معنى داده چي برد ضارو ابراهيم ته دي نه وي.

پوه سه: چي سلام مصدر دى حمل يې مبالغةً دى كما هو المشهور في زيد عدل يا په حذف د مضاف يعني ذو سلامة پر ابراهيم، ابن عباس رض وايي كه خداى پاک سلامًا نه واى ويلى، نو ابراهيم به له ډېره يخه مړ واى، قاضي ناصر الدين البيضاوي رح وايي چي په دې آيت كي مبالغات دي (۱) جعل النار المسخرة بقدرته تعالى مامورة مطيعة (۲) اقامة كوني ذات برد مقام ابردي بحذف المضاف واقامة المضاف اليه مقامه، بغوي رح وايي مشهوره په آثارو او اخبارو كي داده چي نسو پاته په ټوله نړۍ كي اور مګر مړ سو، نو په دغه ورځ چا له اوره نفع نه ده اخستې او كه دا قول د خداى ﷻ نه واى على ابراهيم بقيت ذات برد ابدًا.

درويش وايي: چي كه څه هم اكثره تفسير د مظهري بناء دى پر تفسير د بغوي لكن په دې خبره كي يې پر بغوي اعتراض كړى دى بقوله قلت والظاهر ان النار كانت بحالها يعني محرقة (كما هو طبعها) لكنها جعلها غير موذية لابراهيم خاصة غرض يې دادى چي د دنيا نور اور پر طبع د احراق باقي ؤ ولي خداى ﷻ بردًا وايي په ابراهيم سره مقيد وګرځاوه، سدي رح وايي چي ملائكه ابراهيم ع پر فرش مځكه كښېناوه چي هورې د شيرينو اوبو چينه هم او زيبا سره ګلان د جنت هم وه، راويان وايي چي اووه ورځي ابراهيم په دغه اور كي تېري كړې چي طعام د جنت به ملكو ورته راوړى، په صحيح روايت كي راغلي دي چي ابراهمي وويل چي زه په ټوله ژوند كي دونه نه يم خوشاله سوى لكه دغه اووه ورځي په اور كي د نمرود، ابن بشار وايي چي خداى عزوجل جبرئيل را واستاوه له جنت څخه يې ورېښمين قميص راوړى په ده يې واغوستى.

درویش وایي: چي دا هغه قمیص ؤ چي په میراث یعقوب؏ ته ورسېدی یعني د پلار اسحق؏ له خوا څخه او یعقوب؏ هغه قمیص سره کت کړی د یوسف؏ په غاړه یې وځړاوه، نو یوسف؏ چي ورونو څاه ته واچاوه قمیص یې ځندي وکښی تا چي مابنام پلار یعقوب؏ ته په وینو رنګ وروړي چي یوسف اکله الذئب نو جبرئیل؏ جب ته ورغلی د یوسف؏ تعویذ یې خلاص کړی او هغه جنتي قمیص یې په یوسف؏ واغوستی.

نو جبرئیل؏ د ابراهیم؏ لپاره یو جنتي قالین هم راوړي وه دی یې پر کښېناوه او ملک الظل راغله سایه یې پر وکړه او جبرئیل ورته وویل چي خدای عزوجل وایي اما علمت ان النار لایحرق احبابي، نمرود د خپل قصر تر دریچه وکتل که ګوري ابراهیم پر فرش ناست دی دوه کسه نور ورسره دي او ور شاوخوا لمبې وهي، نو نمرود ور ناري کړې چي ابراهیم ته تر دې بل اوره راوتلای سی؟ ابراهیم علیه السلام ورته وویل نعم، نمرود ورته وویل ته که په دې اور کي پاته یې له ضرر څخه بېرېږې؟ ابراهیم؏ ورته وویل لا، قال نمرود فقم فاخرج منهازه هیڅ ضرر نه دررسوم، ابراهیم ملکي رخصت کړې په بل اور کي را روان ؤ راووتی دی چي را ووتی نمرود ورته وویل من الرجل الذي معک في صورتک وقاعد الی جنبک ذالک ملک الظل ارسله ربي الي تاچي زما موانست ورسره وي، نمرود وویل اني مقرب الی ربک قربانًا لما رئیت من قدرته وعزته فیما صنع بک حین ابیت عن عبادته وتوحیده، زه څلور زره غوایي ستا د الهه لپاره ذبح کوم، ابراهیم علیه السلام ورته وویل چي خدای جل جلاله یې نه قبلوي چي ته پر دغه دین قائم یې، راسه ته زما دین ته رجوع وکړه نمرود ورته وویل چي سلطنت نسم پرېښولای لکن څلور زره غوایي حتمًا ذبح کوم، نو هغه غوایي نمرود ذبح کړه او په ابراهیم علیه السلام یې کار نه درلودی د بېري د لاسه.

وَ اَرَادُوْا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنٰهُمُ الْاَخْسَرِیْنَ ﴿۷۰﴾

او نمرودیانو و ابراهیم علیه السلام ته چم د هلاک کړی ؤ، ما دوی وګرځول ناکام چي ددوی اور په ابراهیم هیڅ ونه کړه، او پر نمرود خدای جل جلاله غوماشي مسلطي کړې غوښې یې ځندي وخوړلې وینې یې ځندي وڅېښلې یوه غوماشه د پزي له لاري دده مغزو ته ورسېده او دی یې هلاک کړی، وآمن له لوط؏ چي د ابراهیم علیه السلام

وراره ؤ ، وآمنت به ساره ايضًا وهي بنت هاران الاكبر عم ابراهيم ؑ، نو ابراهيم له كوئي څخه د عراق ووتی مهاجرًا الی حیث امره ربه ومعه لوط وساره حتی حران ته ورسیدی، یو څو وخت دلته پاته سو بیا یې هجرت وکړی مصر ته ولاړی بیا له مصره شام ته راغلی او د السبع په نامه ښار کې یې استوګنه کول چې د فلسطین مربوط ؤ ، قال في البحر قد اکثر الناس في حکایة ماجری لابراهیم علیه السلام مع نمرود والصحیح ماجاء في القرآن الکریم انتهی.

وَنَجَّيْنَٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٧١﴾

موږ نجات ورکړی ابراهیم او لوط علیهما السلام ته د نمرود او دده له قوم څخه په عراق کې لکه تاسي چې یې تولـه قصه واورېدل، وهغې مځکي ته چې موږ برکت ایښی دی په هغې کي د عالمیانو لپاره چې مځکه د شام ده چې هم دنیاوي برکت علی برکتٍ پکښې دی چې همېشه پکښې بشه کلي ده یعني هر وخت د حاجت بارانونه پر اوري او ډېري درختي پکښې سته او ډېري مېوې رودونه او یالې لري، ابی بن کعب رض وایي چې مبارکه یې په دې وبلل چې هورې تولي شېریني او به د صخرة بیت دلاندي څخه راوځي، بغوي له قتاده څخه روایت کړی دی چې عمر بن الخطاب و کعب بن مالک رض ته وویل چې مدینې ته نه راځې چې ځای د هجرت د رسول الله صلی الله علیه وسلم دی وقبره الشریف؟ فقال کعب رض چې ما په کتاب الله یعني تورات کي لیدلي دي یا امیر المؤمنین ان الشام کنز الله وبها کنز عباده.

دروېش وایي: چې دا د شام هم برکت دنیاوي دی او هم برکت معنوي دیني دی وعن زید بن ثابت قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم طوبی للشام قلنا لاي جهة ذالک (د څه جهته څخه د طوبی د شام) قال لان ملائکة الرحمة باسط اجنحتها علیها (علیه الصلوة والسلام وویل له دې جهته څخه چې ملکو د رحمت خلاص کړي دي وزرونه خپل پر مځکو د شام، رواه احمد والترمذي) وروی عن علي کرم الله وجهه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم الابدال (یعني چې تصرف د تولي مځکي هم د دوی په لاس کي دی) یکونون بالشام وهم اربعون رجلاً فلما مات رجل منهم ابدل الله مکانه رجلاً، یسقی بهم الغیث وینتصربهم علی الاعداء ویصرف بهم البلاء والعذاب من اهل الشام رواه احمد (دروېش وایي: چې له هم دې سببه دوی ابدال بولي)

درویش وایي: چي امریکایانو ډېر کوشش کاوه چي نژدې وشام ته اډه د اسرائیلي حکومت جوړه کړي تاچي ددې اډې په ذریعه شام له منځه یوسي لکن تر الی الیوم (۱۴۳۰ھ ق) نه دي کامیابه سوي پر شام، البته فلسطین یې زېروزبر کړی دد غه اسرائیلي اډې د لاري.

وَوَهَبۡنَا لَهُۥٓ إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ نَافِلَةٗۖ

او موږ هیبه کړه و ابراهیم ته یعني ورمو کړه اسحٰق چي د ابراهیم[ع] زوی دی، او یعقوب چي د اسحٰق زوی دی او د ابراهیم لمسی دی علیهم السلام، بعض مفسرین وایي چي نافلة مصدر دی من غیر لفظ الفعل السابق ای وهبنا له هبة، او مجاهد او عطاء[رح] وایي چي معنی د نافلة عطیة ده، نو نافلة حال دی د اسحٰق او یعقوب دواړو څخه، ولي چي دواړه له عطایاوو څخه د خدای جل جلاله دي، او حسن او ضحاک وایي چي معنی د نافلة فضلاً ده او حال ده له دواړو څخه، ولي دوی دواړه تفضل او احسان د خدای جل جلاله دي، نو نصب یې پر دې تقدیر حالیت او علیة دواړه کېدای سي.

درویش وایي: چي ددې تفاسیرو مآل یو دی ولي چي هبة او عطیة او فضل و یوه شي ته راجع کېږي، د درویش په عقیده هغه تفسیر د نافلة چي د ابن عباس، ابی بن کعب، ابن زید او او قتاده[رض] څخه مروي دی ډېر ښایسته او په زړه پوري او د لغت سره برابر دی، ولي چي په لغت کي نفل زیادت ته وایي لکه نفلي لمونځ روژه وغیره، دوی وایي چي نافلة یوازي یعقوب[ع] دی ولي چي ابراهیم[ع] داسي دعاء کړې وه وهب لي من الصالحین هغه خواست د ابراهیم[ع] خو په اسحٰق[ع] پوره سو، او یعقوب چي ولد ولد ابراهیم دی دا خدای جل جلاله زائد تر مسؤل دده ورکړی، والنافلة الزائدة، نو نافلة حال دی له یعقوب څخه فقط.

وَكُلّٗا جَعَلۡنَا صَٰلِحِينَ ۝٧٢

(په کلاً کي تنوین عوض د مضاف دی ای کل واحد من هؤلاء الاربعة یعني ابراهیم، لوط، اسحٰق، یعقوب مع تفاوت) ټول موږ ګرځولي وه له صالح بندګانو څخه چي زړونه یې صاف وه له اشتغال څخه بغیر الله تعالی، او انفس یې پاک وه له رزائل نفسیه وو څخه کالبخل والحسد والکبر وغیر ذالک، او متصف په اوصافو

د کمال وه من الجود والکرم والشفقة وغيرها، او بدنونه يې ککړ په ګناه نه وه د خدای ﷻ په طاعات بوخت وه بدون الرياء والسمعة.

پوه سه: چي صلاح ضد د فساد ده وکل من الضدين يتعلق بالقلب والقالب والنفس.

وَجَعَلْنٰهُمْ اَئِمَّةً يَّهْدُوْنَ بِاَمْرِنَا

ګرځولي وه موږ دوی پېشوايان د خلګو چي په دوی پسي به نورو اقتداء کول د خير په کارو کي (يهدون) المفعول محذوف والتقدير يهدون الناس دوی لاربنونه کول خلګو ته زموږ په امر سره چي موږ انبياء ګرځولي وه تاچي خلګو ته مامورات او منهيات د خدای ﷻ وروښيي تاچي هغه خلګ هم و درجاتو ته د کمال ورسېږي.

وَاَوْحَيْنَاۤ اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرٰتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيْتَاۤءَ الزَّكٰوةِ ۚ وَكَانُوْا لَنَا عٰبِدِيْنَ ۝۷۳ۙ

او موږ دوی ته وحي کړي وې د خير د اعمالو يعني چي حسن وي من حيث العقل والنقل. لمونځونه بې کول او زکوة د مالو بې ورکاوه، او وه دوی زموږ عبادت کونکي يعني عبادت په توحيد ؤ بدون الاشراک کمايدل عليه تقديم الجار والمجرور على عامله.. بيت:.

عبادت باخلاص نيت نکوست.... وګرنه چه ايد زبی مغز پوست

پوه سه: چي د لفظ د اقامت تا يې حذف کړه لقيام المضاف اليه مقامها.

فائده: اقامة الصلوة هر ځای که په لفظ د مصدر او که د فعل وي او که د مشتق وي چي راسي معنی يې اداء الصلوة مع الفرائض والواجبات والسنن والمستحبات مع تعديل الارکان وحضور الباطن، او قيام الصلوة نفس لمونځ کول دي ولو بدون تعديل الارکان وبدون الخشوع و الخضوع، ځکه فقهاء وايي چي قائمين الصلوة ډېر دي او مقيمين الصلوة لږ دي او په قرآن کريم کي قيام الصلوة په منافقانو کي رغلی دی کريمه : واذا قاموا الى الصلوة قاموا کسالى الآية.

پوه سه: چي عطف د اقام الصلوة وايتاء الزکوة پر فعل الخيرات باندي عطف د خاص دی پر عام باندي لمزيد الاهتمام بشان الصلوة والزکوة لانه ورد في الحديث الصحيح النبوي الصلوة عماد الدين والزکوة قنطرة الاسلام.

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا

پوه سه: چي لفظ د لوط منصوب دی په فعل سره چي (آتيناه) يې تفسير دی چي دې ته په نحو کي منصوب على شريطة التفسير وايي وهو الاظهر. او بعض مفسرين وايي چي منصوب دی په اذکر مقدر سره ای اذکر لوطًا او جمله د آتيناه بدل اشتمال ده، (حکمًا وعلمًا) يعني حکمة ونبوة يا فيصله کول په منځ کي د مدعي او مدعى عليه او علمًا بالله وصفاته الکمالية کما هو شان الانبياء عليهم السلام.

وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ

او ده ته مو نجات ورکړی له عذاب څخه (بحذف المضاف) د اهل د قريه چي سدوم يې نوم ؤ چي لويه قريه وه له قری څخه د قوم لوط (التي تعمل الخبائث) صفت دی د قرية، والمراد تعمل اهلها الخبائث.

درويش وايي: چي خبائث يې په صيغه د جمع راوړه ولي چي دوی ډېر خبيث کارونه کول، چي اعظم د خبائثو اتيان الرجال في الادبار او په مسافرو پسي بې ډبري غورځولې او په کوترو به يې بازی کولې وغير ذالک.

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾

په تحقيق دوی وه قوم د بدو يعني بد کارونه يې کوله.

پوه سه: چي اضافت د قوم سوء اضافت دی د موصوف و صفته ته ولايخفى مافيه المبالغة بجعل السوء صفة لهم او په عين حال فاسقين ای خارجين عن حکم الله منهمکين في الکفر والضلال هم وه.

وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

او موږ لوط داخل کړی په اهل رحمت کي زموږ (بحذف المضاف) په تحقيق ؤ لوط له صالح بندګانو څخه د خدای جلاله ای الکاملين في الصلاح والکامل في الصلاح من لايکون فيه شئ من الفساد الذي هو ضد الصلاح فافهم.

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ

او نوح ؑ هغه وخت چي ده ندئ وکړه يعني خواست يې وکړى د نزول د بلا پر قوم دده او د هلاک د هغو بالاستيصال (نوحًا) عطف دى پر لوطًا، والتقدير آتينا لوطًا ونوحًا حكمًا وعلمًا، نو دا خواست هلته ده وکړى چي خداى ﷻ ده ته وويل لن يؤمن من قومک الا من قد آمن، نو ده داسي خواست وكړى (رب لاتذر على الارض من الكافرين ديارًا.

پوه سه: چي نوحًا كه عطف سي پر لوطًا باندي نو اذ نادى ظرف منصوب محلاً دى په اذكر مقدر سره، نو اذ نادى بدل اشتمال دى له اذكر نوحًا څخه.

مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾

موږ يې خواست قبول کړى يعني چي قوم مو په طوفان ورهلاک کړى، نو نجات ورکړى موږ ده ته او اهل ته دده (چي سام، حام او يافث وه او د هغو زوجات چي دده سره په کښتۍ کي سپاره وه) له لويه غمه څخه، ابن عباس ؓ وايي مراد غرق دى چي دى او اهل نه سوه غرق، او بل تكذيب د قوم چي دا دواړه لوى غمونه وه.

پوه سه: چي تاريخ قديم وايي چي نوح ؑ اطول د انبيا ؤ عمرًا واشدهم بلاءً چي نهه نيم سوه (۹۵۰) كاله يې قوم ته تبليغ کړى دى او قوم يې دومره ازارونه ور ورسول چي ګاهي به يې دى دومره وواهه چي بېهوشه سو په كراسته كي به يې ونغښتى په خونه كه به يې واچاوه ددوى خيال به داؤ چي مړ سو دى چي به پر هوش راغلى بيا به يې قوم ته تبليغ شروع کړى، شروع کړى، او ابن اسحاق صاحب المغازي وايي چي ګاهي به قوم دى ټينګ کړى په غاړه كي به يې تناؤ ورواچاوه خپه به يې کړى بېهوشه به سو داسي به يې ويل رب اغفر لقومي فانهم لايعلمون.

وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا

موږ دده سره كومک وکړى (ونجيناه) دا متعلق د من دى، د هغه قوم څخه يعني د نوح عليه السلام چي دوى تكذيب كاوه د اياتو زموږ.

إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿۷۷﴾

دوی قوم د بدو وه، و قد مر تفسیر قوم سؤ فتذکر، نو دوی غرق کړه موږ ټول په استیصال او ډلیزه توګه اجمعین د پاره د تاکید دی یعني په طوفان سره.

فائده: پوه سه چي دعا په خلوص قلب وي لکه انبیاء علیهم السلام و کمل الاولیاء رح هغه دعا د خدای په دربار کي مقرون بالاجابة ګرځي او دغه رنګه دعا د محیور مؤمن چي په حالت کي د اضطرار خدای ته خواست وکړي کریمه، امن یجیب المضطر اذا دعاه ویکشف السوء، په صحیح روایت سره ثابته ده چي زید بن ثابت رض د مکې څخه د طائف و خواته راهي وو چي یو بل سړی ورسره ملګری سو، چي منافق وو زید رض نه ؤ په خبر ظاهر حال یې د مسلمانؤ، نو د ورځي په تند خوي کي په یوه خرابه سره ننوتل دواړه بېده سوه منافق نابېره پر بېده زید حمله وکړه او دواړه لاسونه یې وروتړل او چاړه یې را وکښل چي مړ یې کړي زید دا قدر وویل ،یا رحمٰن، اعني زما سره کومک وکړه، چي د باندي نعره وسوه چي ،ویحک لاقتله د منافق خیال دا سو چي د باندي سړي دا نعره وکړه، نو دی د باندي ور ووتی څوک نه ؤ بېرته راغلی بیا چي د زما د قتل قصد وکړی بیا ورته نعره وسوه بیا منافق د باندي ور ووتی څوک نه ؤ، دریمه پلا چي دی خرابې ته داخل یو سړی پر آس سپور پسي را ورسېدی سر یې په توره ځندي پرې کړی او د زید لاسونه یې ورخلاص کړه، زید وایې چي دې سړي ماته وویل چي زه جبرئیل یم زه په (۷) آسمان کي وم چي تا دا دعاء وکړه ،یا رحمٰن دعني، خدای جل جلاله پر ما امر وکړی ،ادرک عبدي، یعني ځان ورسوه او زما بنده د دښمن څخه خلاص کړه دا خبره یې وکړه او غائب سو.

پوښتنه: زید بن ثابت رض خو نبي نه ؤ نو څرنګه جبرئیل ده ولیدی او خبري یې وسره وکړې؟

ځواب: امام ابو حامد محمد الغزالي په خپل کتاب کي (المنقذ من الضلال) کي وایې چي صوفیه کرام رح په تصفیه د باطن د نفس و هواء څخه او په پاکي د زړو د ماوراء الله څخه او په سبب د دوام الحضور بقلوبهم مع الله سره ملائکة په صورت بشري لېدلای سي یا ځان ورښولی یا نه ورښولی، مقوله شد فرشته دیدن از شان فرشته صفتي.

درویش وايي: چي دا خبره به هغه څوک ونه مني چي د حب الشهوات او حب الجاه والجلال او حب الدرهم والدينار په درياب کي غرق وي شيخ سعدي رح الباري وايي ،تو گوي آنچه داني سخن سود مند ، اگر هيچکس را نيايد پسند .

فائده: د دي آيت څخه ،فنادیٰ ربه الی قوله فنجيناه، دا معلومه سوه چي دعاء او درخواست په دربار کي د رب العزة عظيم الرحمة سبب دی د اجابت وقد ورد في الحديث الصحيح الدعاء مخ العبادة، وايضًا ورد ادعوا الله وانتم مستيقنون بالاجابة، يعني في الدنيا اما باعطاء ما يدعوه او باعطاء حسن البدل عنه او بدفع الشر العظيم عنه، واما في الآخرة باعطاء المنازل الرفيعة والدليل على اجابة الدعاء ان الرحمة عامة والقدرة تامة، والعلم بحال الداعي شامل فما لقبول الدعاء مانع ، وجيوش الله كثيرة په صحيح روايت کي راغلي دي چي د سفينة رض په نامه چي د عليه الصلوة والسلام ازاد شده مريی ؤ د روم په غزاء کي د لښکر لار په سبب د يو عارض څندي ور که سوه، نو دی روان ؤ په دښت او غرو کي، نو د يو غره له خوا يوه شپه يو زمری راښوه سو چي ستر گي يې لکه څراغان بريښيدې، نو ده پر ږغ کړه انا سفينة مولى رسول الله ﷺ وكان من امر كيت وكيت، يعني خپل حال يې ورته بيان کړی، نو زمری ورته رانژدې کېدی کرار کرار د صلح پر ډول لکه د درندگانو چي عادت دی لکی يې ورته ښورول، دده و بغل ته ودرېدی، بيا زمری د مخه سو او سفينه رض ته يې وکتل يعني په لسان حال يې دا ورته وويل چي په ماپسي راځه زمری د مخه سفينه رض په پسې حتی چي د لښکر اوازونه يې واورېدل، زمری ودرېدی ده ته يې وکتل، گويا په زبان حال يې ورته وويل چي گم شده لښکر ته راورسېدې، وروسته زمري دده پر پښو ژبه تېره کړه يعني قدم بوسي د رخصت يې وکړه څندي راهي سو ... بيت:

محال است چون دوست دارد ترا ..... که در دست دشمن گذارد ترا

شيخ سعدي رح وايي:

يکی ديدم از عرصه رود بار .... که پيش آمدم بر پلنگی سوار
چنان هول ازان حال بر من نشست .... که ترسيدنم پای رفتن گرفت
تبسم کنان دست برلب گرفت ...... که سعدی مدار آنچه ديدی شگفت
توهم گردن از حکم داور مپيچ ...... که گردن نه پيچد زحکم تو هيچ

حافظ شیرازي رح وايي:

مرا درين ظلمات آنكه رهنمائى كرد ...... دعايى نيم شبى و گريه سحرى

مولانا جلال الدين الرومي قدس سره وايي:

آن نياز مريمى بود ست وردد ...... كه چنان طفلى سخن آغاز كرد

هركجا دردى بود دوا آنجا رود ...... هر كجا پستيت آب آنجا رود

تانه رويد آسمان كى خندد چمن ..... تانه گريد طفل كى جوشد لبن

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ

درويش وايي: چي ددې آيت تركيب او بيان د اعراب يې هغسي دى، ونوځا اذنادى آه، كمامر عنقريب.

پوه سه: چي عبدالله بن مسعود او عبدالله ابن عباس رض وايي چي له حرث څخه مراد د انګور تاكان دي چي عنقو يې ښكاره كړي يعني نازك وانبكي د انګورو يې ښكاره كړي، او قتاده رح وايي چي د غنمو خسيل ؤ وهو الاشهر.

إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ ۝٧٨

(اذ) ظرف دى ليحكمان يعني يعني د انګورو باغ يا د غنمو كښت پولى ؤ پسو، مېږو او بزو د يو قوم يعني د شپې او شپانه هم نه ؤ ورسره كذا في القاموس او په نهايه كې چي د يو كتاب نوم دى وايي (لعنت) نفشت السائمة اذا رعبت ليلاً بلا راع وهلمت اذا رعت نهارًا (وكنا لحكمهم) او موږ ؤ د حكم ددوى.

پوه سه: چي ضمير د جمع راجع دى و داؤد او سليمان او متجاكمينو ته، او فراء رح وأيي چي مراد له جمع څخه داؤد او سليمان عليهما السلام دي لانه قد يذكر الجمع ويراد منه اثنان كما في قوله تعالى فان كان له (اى للميت) اخوة يعني دوه وي بالاجماع فلامه السدس (شٰهدين) اى عالمين.

فَفَهَّمْنَٰهَا سُلَيْمَٰنَ

نو الهام وكړى د حكوت يا د فتوى ددې دعوې.

پوه سه: چي ضمير مؤنث يا راجع دى و حكومت يا فتوى ته چي له مقام څخه د تحاكم فهمېږي، والمراد ان المرضى لله هو فتوى سليمان[۴]، نو چي حكم د سلميان

داؤد ؑ وارد دی که څه هم داؤد ؑ فیصله بل ډول کړې وه لکن خپل فیصله یې فسخ کړه او د سلمیان ؑ پر فتوی یې فیصله وکړه، بغوي رحمه الله وایي چي ابن عباس او قتاده رضی الله عنه وایي چي له فسخ څخه د داؤد ؑ د حکم خپل دا معلومه سوه چي حاکم چي مجتهد وي او رایه یې بدله سي د مخه تر امضاء د حکم وده ته روا ده بلکې لازمه ده چي د خپل سابق حکم څخه رجوع وکړي کما فعل داؤد ؑ مع کونه نبیًا وزبور کتابه او سلیمان ؑ په دغه وخت چي د دوولسو یا دیارلسو کالو ؤ، او داؤد ؑ دومره تقوی داره ؤ چي له بیت المال څخه یې تنخوانه اخستل بلکی د عمل الیدین له مبلغ څخه بې خوړک کاوه یعني زغري یې جوړولې او هغه یې خرڅولې.

روی البخاري عن ابی هریره رضی الله عنه عن النبي ﷺ چي داؤد ؑ ته خدای جل جلاله قرآن یعني زبور دومره سپک کړی ؤ چي یو خوا ته به دی تلی نو نوکر ته به یې وویل چي آس ځین کړه چي نوکر به لا آس نه ؤ ځین کړی ده به زبور ختم کړی.

درویش وایي: چي فسخ کول د خپل حکم و حکم ته د دوولس کلن زوی یو ښاخ دده د غایت تقوی ؤ، ابن عباس، قتاده او زهري رضی الله عنه وایي چي داؤد ؑ ته دوه کسه ورغله چي یو صاحب الزرع ؤ او بل صاحب الغنم ؤ صاحب الزرع ورته وویل چي ددې سړي پسونه د شپې زما په کښت کښې سوي دي او کښت یې خوا پاکی خوړلی دی (درویش وایي: چي داؤد ؑ چي د زرع او د پسو قیمت سره وسنجاوه یو شی ؤ، نو پسونه یې ټوله و صاحب الزرع ته ورکړه یعني حکم یې وکړی، دا دوه کسه چي تر محکمې د داؤد ؑ دباندي راووتل، سلیمان ؑ ورته وویل چي زما پلار څه فیصله وکړه ستاسي تر منځ؟ هغو د داؤد ؑ فیصله ورته بیان کړه، سلیمان ؑ ورته وویل که فیصله زما په لاس وای ما بل ډول فیصله کوله، او په بل روایت کي راغلي دي چي سلیمان ؑ وویل غیر هذا کان ارفق بالفریقین، دا خبره پسو والا و داؤد ؑ ته ورسول، نو داؤد ؑ سلیمان ؑ راغوښتی او داسي یې ورته وویل بحق الابوة والبنوة، ته راته ووایه چي ارفق فیصله څرنګه ده؟ سلیمان ؑ ورته وویل چي پسونه موقت و صاحب الزرع ته ورکړه چي شیدې، مستې، کوچي او غوړي، وړی او نوي وري او مرغومي را وړي هغه یې هم د صاحب الزرع، او صاحب د غنمو یعني پسو پر کښت د صاحب الزرع د بزګر په شکل مقرر کړه چي کښت یې اوبه وي او روزي به یې تر څو

چي زرع شنه سوه او هغه حد ته ورسېدله چي صاحب د پسو پوولې وه، بيا دي پسونه و خپل مالک ته ورکړي او کښت دي خپل مالک ته ورکړي.

دروېش وايي: چي د سليمان ؑ ددې فيصلې سِر دادی چي د داؤد ؑ په فيصله کي پسو والا من کل الوجوه په تاوان کي ؤ. ولي تړوله پسونه يې له لاسه ووتل او د صاحب الزرع کښت چي خسيل ؤ که څه هم پسو تړوله خوړلی ؤ، خو بيرته راشين کېدی او غله يې ورته کوله، نو د صاحب الزرع دوې ګټي کېدلې هم پسونه او هم غله فافهم.

دروېش وايي: چي پوهان يو مثال وايي (توانگري بهتر است نه بمال) يعني توانگري د زړه ښه ده نه د مال (وبزرگی بعقل است نه به سال)

دروېش وايي: چي مظهري رح له مجاهد رح څخه نقل کړی دی چي دی وايي قول د سليمان ؑ صلح وه بين المتخاصمين او مافعله داؤد ؑ حکم ؤ والصلح خير انتهى.

دروېش وايي: چي قول د سليمان ؑ کما مر پور ورکول د حق د پسو والا ؤ لاصلح او بيا مظهري رح يو بل قول په قيل سره نقل کړی دی چي سليمان او داؤد ؑ دواړه قول په وحي سره وکړی لکن قول د سليمان ؑ ناسخ د قول دده وګرځېدی انتهى.

دروېش وايي: وهذا بعيد جدًا لانه لم يقل احد من المفسرين والمحدثين چي سليمان ؑ په دوولس کلنۍ يا ديارلس کلنۍ کي نبوي ؤ، او د قرآن مبارک له عبارت څخه هم دا فهمېږي چي دی نبي نه ؤ د فيصلې په وخت کي حيث قال عزوجل ففهمناها سليمان، او مظهري په خپله تفسير ددغه عبارت قرآني په الهمناها سره کړې، نو له هغه څخه دا واضح سوه چي قول د سليمان ؑ وحي نه وې الهام الهي ؤ، نو داؤد ؑ خو نبي ؤ دده قول چي وحي سي، نو د سليمان ؑ الهام يې څرنګه ناسخ کېدای سي، او بله خبره داده چي وحي قبل العمل به څرنګه نسخ روا وي؟ بلکې صحيح داده لکه اکثره مفسرين چي وايي چي حکم د داؤد او سليمان عليهما السلام دواړه په اجتهاد سره ؤ لکن داؤد ؑ په اجتهاد کي سهوه سو او سليمان ؑ حق ته ورسېدی.

دروېش وايي: چي مظهري رح هم همدا خبره تائيد کړې ده بقوله والاظهر ان حکم کليهما کان بالاجتهاد آه، نو نقل د اقوالو ضعيفه وو ته څه ضرورت ؤ بېله اضطرابه د متعلمينو دده د تفسير والله اعلم بالصواب.

مسئله: بعض علماء وايي چي انبياؤ ته اجتهاد روا نه دی، ولي چي انبياء ؑ له

اجتهاد څخه مستغني دي په وحي سره لکن صحيح داده لکه چي اکثره فقهاء وايي چي که په انتظار د وحي موضوع د لاسه وتل کما في نحن فيه من خصومة اهل الزرع ومالک الغنم، نو اجتهاد ورته روا دی والالا.

مسئله: نبي چي اجتهاد وکړي خطاءيې ممکنه ده، بعض علماء وايي چي خطاء پر انبياء نه ده روا، لکن صحيح داده چي خطاء خو روا ده لکن لايقرون على الخطاء بل ينبهم الله على الخطاء، وليس شان الانبياء في الخطاء كسائر المجتهدين من ائمة الامة بلكه ائمة الامة كه اجتهاد وكړي او صواب عند الله ته ورسيږي لهم اجران وان اخطاؤا لهم اجر واحد كريمه: لايكلف الله نفسًا الا وسعها.

وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَّعِلْمًا

او هريوه ته د داؤد او سليمان عليهما السلام موږ وكړى حكم په منځ كي د خصمًا او علم يا په وحي سره لكه داؤد ته لكن نه په دې موضوع كي، ولي په دې موضوع كي خو د داؤد ؑ حكم هم اجتهاد ؤ، يا په الهام سره لكه حكم د سليمان په موجوده موضوع كي.

مسئله: بعض علماء وايي چي هر مجتهد مصيب دى او حق عند الله په وخت كي د اختلاف د مجتهدينو متعدد دى، او دا ډله په دغه آيت سره دليل وايي حيث مدح الله كليهما بقوله وكلا اتيناها آه، لكن صحيح داده چي په دې آيت دوى لره دليل نسته بلكي دا آيت پر دوى د ملامتى دليل دى، ولي خداى جل جلاله وويل ففهمناها سليمان، تخصيص د سليمان ؑ يې وكړى، دليل پر دې دى چي صواب اجتهاد د سلميان دون اجتهاد داؤد ؑ، نو چېري دى تصويب د هر مجتهد او دغه كسان چي هر مجتهد پر صواب بولي په حديث سره چي روايت يې بخاري او مسلم كړى دى هم دليل وايي چي عمر بن العاص رض وايي چي ما واورېده له عليه الصلوة والسلام څخه چي يو حاكم چي خپل اجتهاد په كار واچوي فاصاب فله اجران، او كه خطاوتى فله اجر واحد، او د دې حديث روايت ابو داؤد، احمد، ابن ماجه او نسائي له ابو هريره رض كړى دى او ترمذي له عمرو بن العاص رض څخه كړى دى كمامر، دا هم د دوى دليل نه دى بلكې پر دوى دليل دى، لانه صريح في ان المجتهد يصيب

ويخطئ وحين كونه على خطاء ماجورًا باجر واحد لايدل على كونه مصيبًا لكون الصواب والخطاء ضدان وليس مراده صلى الله عليه وسلم انه يؤجر على خطاء بل يؤجر على بذل اجتهاده في طلب الحق والصواب وهذا الجهد عبادة فيؤجر على تلك العبادة والخطاء عنه مرفوع اذ لم ينل جهده ولا يكلف الله نفسًا الا وسعها وليس للانسان الا ماسعى وعند الاصابة له اجران، اجر الاجتهاد وبذل مجهوده واجر نيل الصواب والله اعلم بالصواب.

روح البيان په مسئله كي د اجتهاد د انبياء عليهم السلام وايي چي په صحيح حديث كي راغلي دي چي العلماء ورثة الانبياء، فيلزم ان يكون درجة الاجتهاد ثابتة للانبياء ليرثوا العلماء منهم ذالك الاجتهاد، والاجتهاد جائز للانبياء عند اهل السنة والجماعة ليدركوا ثواب المجتهدين.

درويش وايي: چي روح المعاني وايي چي هر مجتهد مصيب دی دا قول دی د جمهور المتكلمين، كالاشعري والقاضي بيضاوي رحمه الله، ومن المعتزلة كابى الهزيل والجبائي واتباعهم، ونقل عن الائمة الاربعة يعني امام ابو حنيفة والشافعي ومالک واحمد بن حنبل رحمه الله، القول بتصويب كل مجتهد آه. قلت هذا بعيد جدًا ولي چي ائمه اربعه رحمه الله قائل په تصويب د هر مجتهد سي، نو اتباع ددوی ولي عمومًا پر دې دي چي مجتهد يخطئ ويصيب مع ان دليل المقلد هو قول مجتهد، والقرآن والحديث النبوي ايضًا يدلان كمامر على ان المجتهد يخطئ ويصيب فافهم والله اعلم.

درويش وايي: چي لكه چي د مخه اختلاف د داؤد او د سليمان عليهما السلام په اجتهاد كي تېر سو، بل اختلاف اجتهاد دی هم په منځ كي ددوی راغلی دی، او بيا اجتهاد د سليمان ؑ كامياب سوی دی وهو ماجاء في حديث رواه البخاري ومسلم عن ابي هريرة رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول چي دوې ښځي وې چي د هري يوې سره خپل كوچنی زوی ورسره ؤ، نو يو لېوه راغلی د يوې ښځي كوچنی زوی يې حمله كړی (درويش وايي چي داسي معلومېږي چي له اهل بدو څخه به وي) نو هغې ښځي چي زوی يې لېوه يوړی په هغه بلې ښځي يې دعوه وكړه چي ستا زوی لېوه يوړی دا موجود زما زوی دی، خير ددې فيصله يې و داؤد ؑ ته ورووړه، او هغه مشره ښځه چي زوی يې لېوه وړی ؤ ډېره په ژبه كي چالاكه وه، نو د داؤد ؑ دا اجتهاد

سو چي دا پر حق ده، نو يې حکم وکړی چي پاته کوچنی مشري ته ورکړئ، دوی چي راووتلې سليمان ؑ ورته وويل چي فيصله د چا په حق کي وسوه؟ هغي مشري ښځي ورته وويل چي کوچنی مي ځندي وګټی، سليمان ؑ په الهام الهي ورته وويل چي چاړه راوړئ زه يې درنيمی کوم فقالت الصغری لاتفعل يرحمک الله هو ابنها، چي دا کوچنی د کبری زوی دی، نو چونکه هلک د صغری زوی ؤ في الحقيقة که څه هم داؤد ؑ فيصله په حق کي د کبری کړېوه (د تقسيم په خبرو کي کبری ساکته وه) نو د صغری تقسيم او مرګ د زوی نه ؤ پيرزو، نو له دې کبله يې اقرار وکړی چي زوی د کبر دی، نو سليمان ؑ هلک و صغری ته ورکړی چي دا رشتيا ستا زوی دی چي پر مرګ دي نه دی پيرزو انتهی الحديث په پښتو ژباړه.

وَّسَخَّرْنَا مَعَ دَاوٗدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ؕ

مور مسخر کړي دي د داؤد ؑ سره غرونه، چي غرو به دده تسبيح ويله، يعني چي داؤد ؑ ته به تسبيح څه فتور وريېښ سو غرو به تسبيح ورسره شروع کړه ده ته به لويه خوشالي پيدا سوه.

پوهسه: چي کلمه د مع متعلق په سخرنا پوري يا په يسبحن پوري ده، مراد له تسبيح څخه تسبيح قولي ده چي بل چا به هم اوريدې لکه په لاس کي د رسول کريم ﷺ چي شګو تسبيح ويل او خلګو هم واوريده کما جاء في الحديث النبوي (والطير) او مرغان، عطف دی پر جبال يا مفعول معه دی.

نکته: جبال يې تر طير دمخه کړه، ولي چي تسخير او تسبيح د غرو اعجب ده، ولي مرغانو خو ظاهرًا يو څه اوازونه کوي که څه هم څوک عمومًا نه په پوهېږي او له جبال څخه خو هيڅ صوت نه صادرېږي.

پوهسه: چي جمله د يسبحن يا حال ده له جبال څخه او يا استيناف دی بيان د وجه د تسخير دی يعني استيناف بياني دی، حسين کاشفي وايي مؤمن کامل بايد که اعتقاد کند برين وجه که کوهها و مرغان بموافقت داؤد ؑ بروجهی تسبيح می گفتند که همه سامعان راترکيب حروف و کلمات آن مفهوم ميشده واين معنی از قدرت الهی غريب نيست، يک شاعر محقق ميگويد:

هر کجا قدرتش علم افراخت .... از غرائب هر آنچه خواست بساخت
قدرتی را که نیست نقصانش ...... کارها جمله هست اسانش

درویش وايي: چي هر څوک چي له تسبيح قولي مسموعي څخه د حجر او طير د داؤد عليه السلام منکر وي، هغه له قدرت عظيم څخه د خدای جل جلاله او د قرآن څخه منکر دی.

وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ۝٧٩

موږ يو فاعل د تفهيم او تسبيح او غرو او د مرغانو.

درویش وايي: چي عجب خبره خو داده چي د جمادات چي په صنعت سره د کافرانو جوړ سوي دي لکه راډيو، ټلويزون، ټلگراف او نور فاحشاتي آلات او تر ټولو رائج شی لکه موبائل چي د هر نر او ښځي په جېب کي دی او د هر لوی او کوچنی په پوهېږي، او د خالق العالم په قدرت د غرو او مرغانو د تسبيح د داؤد سره د حيرت يا د انکار په ستر گو گوري، روح المعاني وايي تذيل او تعليل دی د ماقبل ای من شاننا ان نفعل امثاله فليس ذالک يبدع وان کان بديعًا عندکم.

وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ

موږ ښوولی ؤ داؤد ؑ ته جوړول د لبوس.

پوه سه: چي لبوس په لغت کي نوم دی د هر اغوستونکي شي او په اسلحه وو کي استعمالېږي، مراد ځندي دلته زغري دي چي د جنگ په وخت کي استعمالېږي (يعني په پخوانۍ زمانه کي)

درویش وايي: چي اول واضع او جوړونکی د زغرو په قول د قتاده رح داؤد ؑ دی وفي الحديث الصحيح کان داؤد ؑ لاياکل الا من عمل يديه.

لَكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ

(لکم يا معشر القريش في جملة الناس) چي تاسي وساتي يعني من حرب عدوکم، او سدي رح وايي من وقع وتاثير السلاح من السيف وغيره في ابدانکم.

پوه سه: چي اهل القراءة السبع، ابو جعفر، ابن عامر، حفص او يعقوب رح (لتحصنکم) په تاء سره وايي وضمير الفاعل المؤنث راجع دی يا وصنة ته يا و لبوس ته په تاويل د زروع، او باقي قراءيې په ياء تحتانيه سره وايي، وضمير

الفاعل راجع الی داؤد ؑ.

درویش وایي: چي صنعه د زغرو معجزه وه د داؤد ؑ په دې سبب چي هیڅ آلت نه متر که، نه سندان او نه اور ته ضرورت ؤ، کریمه: والنا له الحدید ان اعمل سابغات الآیة.

تاریخ قدیم وایي چي لقمان حکیم چي د داؤد ؑ شاګرد ؤ په دې صنعت کي به یې فکر واهه چي داؤد ؑ دا څه شی جوړوي ولي چي تر اوسه یې نه ؤ لیدلی، ګاهي به یې فکر واهه چي پوښتنه ځندي وکړه بیا به بر ته ساکت سو چي اخیر به پخپله داؤد ؑ د دې شي سر بیان کړي، نو داؤد ؑ چي زغره پوره کړه او وایه غوستل، نو یې وویل نعم ادات الحرب، نو لقمان یې بې پوښتنه په حکمت او فائده پوه سو، نو یې داسي وویل ان من الحکمة الصمت (یعني حکمت دا دی چي سړی پټه خوله اوسي) مقوله: پوهان وایي چي که څه هم خبري سپین زر دي لکن صمت بیا هم سره زر دي

اگر بسیار دانی اندکی گوی .... یکی را صد مگو صد را یکی گو

فائده: له دې آیت څخه دا معلومه سوه چي ټوله صنائع په خلق او تعلیم د خدای ﷻ دي اول مرة.

فَهَلْ اَنْتُمْ شٰكِرُوْنَ ﴿٨٠﴾

نو نه یاست تاسي یا اهل مکة وغیرکم د دې نعمت د الة الدروع، استفهام د ایجاب د شکر دی پر ټولو خلقو یعني فاشکروا نعم الله کلها التي من جملتها نعمة الدروع التي مرت فائدتها آنفًا.

پوښتنه: باعث پر داؤد ؑ څه ؤ چي دا صنعت یې په کار واچاوه؟

ځواب: داؤد ؑ یوه ورځ صحراء ته ووتی چي داسي سړی پیدا کړي چي دی یعني داؤد ؑ نه پیژني تاچي دی پوښتنه ځندي وکړي د خپل حال د حکمرانی یعني که څه عیب او خلل زما په حکمرانی کي ؤ هغه سړی به یې راته په ګوته کړي او زه به یې دفع وکړم، نو په صحراء کي یو نابلده سړی په مخه ورغلی یعني جبرئیل ؑ په سورت د انسان چي ده نه وپیژندی چي دا جبرئیل ؑ دی، کیف تری سیرة داؤد في مملکته، فقال جبرئیل نعم العبد داؤد لولا ان فیه خصلة واحدة، داؤد ؑ ورته وویل چي هغه خصلت څه شی دی؟ جبرئیل ورته وویل چي ماته خبر را رسیدلی دی چي

دی له بيت المال څخه تنخواه اخلي، وليس شئ افضل من ان ياكل الرجل من كد (د تكلف څخه) يده، نو داؤد ؑ چي دا خبره د جبرئيل واوريده له خدای جل جلاله څخه يې خواست وکړی ان يجعل رزقه من كد يده، قال الله تعالى فالنا الحديد الى اخير الآية، او صنعت د ذروع يې وروښو، نو زغري به يې جوړولې او هغه به يې خرڅولې وياكل هو و عياله من ذالك.

تفريع: د فقهي شريفي په كتابو كي وايي چي په بيت المال كي حق د تنخوا د حكمرانانو سته او حق د علماؤ او مدرسينو سته او حق د ساداتو كرامو سته، نو د مذكوره كسانو لپاره اكل د بيت المال څخه حرام نه دی عند اهل الشريعة والحقيقة لكن ترك يې افضل دی لاهل التقوی كمايدل عليه قصة داؤد ؑ، حافظ شيرازي رح:

فقيه مدرسه ای مست بود و فتوی داد ... كه می حرام ولی به زمال اوقاف است

شرح البيت: له فقيه مدرسه څخه مراد هغه مست دی چي په شرابو د غفلت او د حب الدنيا او اعتماد پر تنخوا د مدرسې يې تكيه او اعتماد كړی وي، او لفظ د (دی) معنی دی شب برای شپه فتوی وركړي، د لفظ می معنی شراب دی او مراد ځنذي عشق الهي دی يعني فقيه مدرسه دا عشق حرام وباله لكن حال داغسي نه دی لكه ده چي فتوی وركړه، ولي چي عشق حقيقي او اعتماد التام پر خدای جل جلاله ښه دی تر اكل او خوراک د مال وقف، او تكيه پر تنخوا د مدرسې يا پر زكواة د مقتديانو، ولي ددوی سترګي د مخلوق و خواته كړې دي.

فائده: د انبياء عليهم السلام قبل النبوة وبعدها كسبونه يې كول او د عمل اليدين نفقه په خوړله (۱) د داؤد ؑ حرفت او كسب خدای جل جلاله په قرآن كي ذكر كړی (۲) ادريس ؑ خياط ؤ (۳) او نبينا ﷺ د مخه تر نبوت د مكې والو پسونه په اجرت وړپوول كما في البخاري كنت ارعی الغنم لاهل مكة علی قراريط او كماقال، وروسته تر نبوت عليه الصلوة والسلام كالي په خپله ګنډله په كور كي، وفي الحديث عمل الابرار من الرجال الخياطة وفي الحديث ما من نبي الا وقد رعی الغنم (۴) نوح عليه السلام نجار ؤ (۵) ابراهيم عليه السلام بزاز ؤ، او په حديث شريف كي راغلي دي چي كه جنتيانو تجارت كولای بزازي به يې كولای، او كه دوږخيانو تجارت كولای صرافي به يې كولای، او په بل نامه د حوالو كاروبار به يې كولای.

(۶) زمونږ نیکه آدم علیه السلام کالي ودل چي خامک يې بولي (۷) سلیمان علیه السلام سره د انس او جن د سلطنته ټوکرۍ یا غلبېلونه به یې جوړول او خرڅول به یې ویاکل من ثمنه لامن بیت المال (۸) او موسی و شعیب علیهما السلام د خلګو د پسو د پوونې مزدوري کول.

مسئله: د انبیاء علیهم السلام نومان ددوی د اکسابو به سپکاوی نه وایي والا یخاف علیه الکفر نعوذ بالله من ذالک.

پوه سه: چي افضل د کسبو جهاد في سبیل الله دی وکان حرفة رسول الله ﷺ بعد النبوة والهجرة، ثم التجارة بشرط الامانة، ثم الحراثة یعني کښت کاري ثم الصناعة کما في المختار والتحفة.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيْحَ عَاصِفَةً

دا جمله عطف ده پر (مع داؤد) والمعنی وسخرنا لسلیمان الریح.

پوښتنه: د تسخیر سره د داؤد یې مع لفظ راوړی، او د تسخیر سره د سلیمان یې لام راوړی نکته یې څه ده؟

ځواب: لپاره د فرق بین السخیرین من التفاوت، ولي چي تسخیر د سلیمان[۴] ریح وه وغیرها کان بالانقیاد الکلي له وکونه امرًا علیها، و تسخیر الجبال وطیر فلم یکن بهذه المثابة ای الامریة علیها بل بطریق التبعیة له والاقتداء به في عبادة التسبیح وشتان بینهما فافهم (عاصفة) حال من الریح (چي مؤنث سماعي دی) یعني تند تېز رفتاره چي مسافت بعیده په مدت قصیره کي قطع کوي، کریمه: غدوها سحر (یعني له سهار څخه تر غرمې پوري د یوې میاشتي مزل یې پر مځکه قطع کاوه) ورواحها شهره (او له زواله تر لمر لوېدلو پوري یې د یوې میاشتي مزل قطع کاوه)

سوال: په قرآن مبارک کي داسي هم راغلي دي (رخاء) چي ضد د عاصفة دی؟

ځواب: د باد کرار والی او تند والی د سلیمان علیه السلام په اراده ؤ.

درویش وایي: چي حال د تخت سلیماني حال د طیاراتو دی په اوسنی زمانه کي لکن د اوسنی زمانې طیارې په صنعت او حکمت چلېږي، او د تخت سلیماني رفتار په معجزه او قدرت د خدای جل جلاله ؤ لکن مع ذالک د اوسنی زمانې صنعت او حکمت د سلیماني تخت ورفتار او بارګیر ته نژدې لا نه دی کما سیئاتي.

تَجْرِيْ بِأَمْرِهٖٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّتِيْ بٰرَكْنَا فِيْهَا ؕ

(تجري آه) حال ثاني دی یا بدل دی له حال اول څخه، یعني دا باد رفتار کاوه په امر د سلیمان و هغې ملکې ته چې موږ برکت ایښی دی چې مراد ځنې شام دی چې منزل د سلیمان علیه السلام هورې ؤ.

پوه سه: چې برکت د شام هم دنیاوي دی چې ښه ښه رودونه او ولې پکښې بهیږي او د هري ښې میوې باغونه پکښې سته او غرونه یې د معدنیاتو مرکزونه دي، او هم برکت معنوي پکښې سته چې مقر د ډېرو انبیاء کرامو علیهم السلام دی.

سوال: د سلیمان ؑ کور خو په شام کې ؤ، نو دی خو به له شام څخه لېږي کېدی، نو کلمه د الی چې لپاره د انتهی د غایة څرنګه استعمال سوه.

ځواب: بعض مفسران وایي چې کلمه د الی په معنی د من ده چې لپاره د ابتداء الغایة ده، او بعض مفسرین وایي چې دې مجاز ته ضرورت نسته، ولې چې سلیمان ؑ چې به بکرة پریو خوا تلی ماښام به بیرته ارض مقدسه ته راستون کېدی.

وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عٰلِمِيْنَ ﴿٨١﴾

موږ په هر شي سره په ازل کې خبر ؤ، یعني د حکمت سره برابر کار مو کاوه چې یو له هغو امورو څخه حال د سلیمان ؑ ؤ چې که څه هم تخت پر باد روان ؤ لکن دا سبب د تکبر دده نه ګرځېدی بلکې لا یې خضوع و رب جل وعلا ته زیاتېده، وهب بن منبه رح وایي چې سلیمان ؑ چې به له کوره راووتی مرغان به په هوا کې شاوخوا پر ګرځېدل او جنیات به تیارسئ ولاړ وه تر څو چې دی پر تخت کښیناستی، او سلیمان ؑ غازي مطلق ؤ في جمیع مدة حیٰوته، او چې په یوه ناحیه کې د اطرافو بې خبر د مملکت د کافرانو واورېدی غزا ته به ور راهي سو، تو له مملکت به یې ذلیل کړی او د کفر بنګې به یې د وزرو څخه وروکښلې.

حسین کاشفي رح درتفسیر حسیني چنین میګوید: در تلخیص آمده که در شام شهری بود بنام قدمو که دیوان برای سلیمان بنیاد ساخته بودند، صباح از آن شهر بیرون آمدی باز نماز شام دیر آید آنجا آوردی، ودر مختار القصص آورده که بامداد از شهر قدمو بیرون آمدی وقیلوله (یعني غرمه) در اصطخر فارس کردی

وشبانگه بکابل بای تخت افغانستان رفتی وروزی دیگر از کابل بیرون آمدی وچاشت در اصطخر بودی وشام به شهر خود قدمو باز آمدی، وکانت (یعنی تخت سلیمان[۴]) یذهب الی حیث یشاء سلیمان ثم یعود منزله بالشام، وروی ان سلیمان[۴] سار من العراق غادیًا وصلی العصر ببلخ (من بلاد افغانستان) ثم سار من بلخ درمیان بلاد الترک والصین (یعني چین) ثم عطف منها علی مطلع الشمس علی ساحل البحر حتی اتی الی قندهار (من مضافات افغانستان) یعني هغه ځای چي داله یې بولي چي امریکایانو هورې د ارغنداب رود ته کاسه جوړه کړې ده یعني د دوو غرو منځ په سختو لوی لوی ډبرو او په سمېټو یې بند کړی دی تاچي ذخیره د اوبو سي د قندهار د ولایت، درې دروازې یې ورکړي دي چي کاسه چي ډکه سي د پسرلي په وخت او واوري د غزني او کابل ویلي سي او دې کاسې ته راسي، اول یې لوړه دروازه ایله کړي د قندهار د باغو او کښتو لپاره، وروسته چي لوړي اوبه تمامي سي بیا یې دویمه دروازه ایله کړي، د کال په پای کي دریمه دروازه ایله کړي چي هغه اوبه هم تمامي سي، نو درې سره دروازې بندي کړي د آئنده کال د بارانو لپاره ثم وثم الی الیوم، نو بیا به سلیمان[۴] له قندهار څخه ووتی و مکران او کرمان ته حتی فارس ته به راغلی، څو ورځي به یې په فارس کي تېري کړې سهار به د کسکر پر خوا وخوځېدی خپل ښار قدمو ته به راغلی.

درویش وایي: چي په داله کي د قندهار یو غر دی چي کوه سلیمان یې بولي دا غر قرارگاه د سلیمان[۴] وه، امریکایانو چي د دالې بند تړی په یوه غار کي یې یوه تاریخي ډبره پیدا کړه چي پر هغه ډبره نوشته وه چي موږ یو وخت د سلیمان په ملگری دلته راغلو والله اعلم.... شیخ سعدي رح وایي:

نه برباد رفتی سحرگاه وشام ...... سریری سلیمان علیه السلام
بآخر نه دیدی که برباد رفت ...... خنک آنکه بادانش وداد رفت

درویش وایي: چي روح المعاني، روح البیان او مظهري له مقاتل رح څخه داسي روایت کړی دی چي شیطانانو یو قالین رقم بساط و سلیمان[۴] ته د سرو زرو له تارو څخه او د ورېښمو د تارو څخه جوړ کړی ؤ فرسخ په فرسخ کي او پر دې بساط یې منبر د سرو زرو جوړ کړی ؤ في وسط البساط، نو سلیمان پر دې منبر

کښېنستی او شاوخوا به يې درې زره کرسۍ وې بعض د سرو زرو او بعض د سپينو زرو چې انبياء يعني د سليمان^ع د وخت پر کرسيو د سرو زرو کښېناستل، او علماء د وخت دده پر کرسيو د سپينو زرو کښېناستل وحولهم الناس، وحول الناس الجن والشياطين او پر سرو د تولو به مرغان راګرځېدلي وه، يعني د سايوان په شکل تاچې تودوخی د لمر نه وروررسېږي وترفع ريح الصبا ذالک البساط مسيرة شهر من الصباح الى الرواح ومسيرة شهر من الرواح الى الصباح.

واعجب من ذالک ما روی عن سعيد بن جبير ونقل المظهري، چې سليمان^ع ته به شپږ لکه کرسۍ ايښوول کېدې يجلس الانس فيما يليه ثم يليهم الجن ثم يظلهم الطير ثم تحملهم الريح.

درويش وايي: چې ډېر عجبه روايت مظهري له ابن زيد څخه کړی دی، دی وايي چې د سليمان^ع مرکب يعني تخت د لرګو ؤ، او په دې مرکب کې زر کونجيان وه او په هر کونج کې زر خوني وې يرکب معه فيه الجن والانس، او تر هر کونج يې زر شيطانان وه او هغو شيطانانو دا مرکب چې بې پورته کړی ريح رخا به راغلی فسارت به (ای بسليمان^ع) وبهم (او دده په ملګرو سره هر څو زره کسان چې به وه) يقيل عند قوم (يعني غرمه به يې تېروله په نېز د يوه قوم) بينه وبينهم شهر وليمشي عند قوم بينه وبينهم شهره، او د سليمان^ع جنګي فوج به ورسره ؤ او د مخ خلګ به په لښکرو نه وه خبر انتهی.

پوښتنه: ستا حواله و کتاب ته نه وه عادت دا اوس ولي حوالې کوې؟

ځواب: که فقير بې حوالې دا عجيبه روايات بيان کړي وای حاسدانو به ويل چې ايوبي سخته لوی درواغ وويل يعني زه خپله ذمه فارغه کوم، ولي چې مظهري تر ما په حديث نبويه وو ښه خبر دی او په تواريخ قديمه وو تر ما ښه خبر دی، والله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب.

پوښتنه: ددې کرامت د تسخير د ريح کما ذکرناه و سليمان ه سبب څه ؤ؟

ځواب: حسن^رح وايي چې يو وخت چې سليمان^ع د يوې غزاء اراده وکړه او آسان يې معاينه کول کما جاء في القرآن في موضع، د ماپښين تر لمانځه وروسته فکر يې نه ؤ د آسانو په معاينه اخته ؤ د مازديګر لمونځ ځندي قضاء سو، نو هغه

تولہ آسان یې ذبح کړه خیرات یې کړه، نو خدای عزوجل تر آسانو خیر او بې تکلیفه د خورک وغیره او تر آسانو چابک شی چې باد ؤ ده ته مسخر کړی انتهی.

وَمِنَ الشَّيٰطِينِ مَنْ يَّغُوْصُوْنَ لَهٗ وَيَعْمَلُوْنَ عَمَلًا دُوْنَ ذٰلِكَ

او موږ مسخر کړي وه و سلیمان ته شیطانان چې غوتې به یې وهلې په دریابو کي او جواهرات به یې له دریابو څخه ده ته رایستل.

اعراب: کلمه د من موصوفه یا موصوله ده یغوصون صله یا صفت دی معطوف علی الریح او ضمیر د له راجع دی سلیمان ته او من الشیاطین حال من کلمة من باعتبار معناه او مقدم پر ذی الحال دی، والتقدیر وسخرنا نفوسًا یغوصون له کائنین من الشیاطین (ویعملون عملاً آه) عطف دی پر یغوصون، او جوړول او عمل کاوه شیطانانو عملاً ماسوی د اخراج د جواهرو من البحار بالغوص فیها، چې قلاوي یې ورجوړولې چې ځای پر ځای به ثابتي وې یعني له یوه ځایه بل ځای ته نقل کېدلې، او ښارونه یې ورجوړوله او اختراع د غریبه او نادره صنعاتو به یې ورته کوله کما جاء في موضع آخر من القران، کریمه: من محاریب وتماثیل وجفان کالجواب و قدور راسیات الی آخیر الآیة.

وَكُنَّا لَهُمْ حٰفِظِيْنَ ﴿٨٢﴾

او وو موږ ساتونکي د شیطانانو له بغاوت څخه ده د امر یا له افشاء څخه د ماعملوا، ولي چې د شیطانانو دا عادت ؤ چې له یوه کار څخه به خلاص سوه او په بل کار به نه سوه اخته هغه د مخه کار به یې بیرته خراباوه، نو سلیمان؈ دوی دې ته نه پرېښول بلکې یو کار چې به یې خلاص کړی علی الفور به یې په بل کار اخته کړل او د هر شیطان سره به یې یو انسان مقرر کړی ؤ او هغه انسان ته به سلیمان؈ ویل چې شیطانان چې له یو کار څخه خلاص سي دستي یې په بل کار اخته کوه کذا ذکر البغوي رح. په یوه روایت کي راغلي دي چې مسخر شیطانان چې سلیمان؈ به اعمال شاقه په کول کافران د شیطانانو وه لامؤمنوهم یعني په هغو یې اعمال شاقه نه کول.

سوال: شیطانان خو کافران دي طبعًا نو مؤمنان به دوی څرنګه وه؟

ځواب: مراد له شیطانانو څخه معنی اعم ده للجنیات وفي الجن مؤمن وکافر.

پوښتنه: شیطانان خو اجسام لیطفه دي، نو اعمال شاقه د دوی د حال سره څرنګه وړ دي؟

ځواب: دا ثابته ده چي دوی په اشکالو مختلفه وو سره کېږي فیقدرون علی الاعمال الشاقة، ولي چي ریح خو هم جسم لطیف دی لکن په وخت کي د قصف یعني الشدة درختي نړوي، علاوه تر دې شیطانان په تسخیر کي د سلیمان همیشه پر داسي اجسامو وه چي خلګو به لیدل کارونه به یې کول.

وَاَيُّوْبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهٗٓ

پوه سه: چي د دې آیت اعراب هم هغسي دی لکه ونوحًا اذ نجیناه، او روح البیان د دې اعراب داسي بیان کړی دی واذکر خبر ایوب الی قومک.

درویش وایي: چي وهب بن منبه رح وایي چي ایوب ؑ رجل من الروم او مظهري هم دغه روایت راوړی دی، او روح المعاني وایي نقلاً عن ابن اسحاق الصحیح انه من بني اسرائیل ولم یصح في نسبه شئ الا ان اسم ابیه اموص، او ابن جریر رح وایي چي نسب یې داسي ؤ ایوب بن اموص بن رزاح بن عیص بن اسحق بن ابراهیم علیه السلام، او ابن عساکر رح وایي چي د ایوب ؑ مور د لوط ؑ لور وه، او دده پلار پر ابراهیم ؑ باندي ایمان راوړی ؤ فعلی هذا کان ایوب ؑ قبل موسی ؑ، او ابن جریر رح وایي کان ایوب ؑ بعد شعیب ؑ وقال ابن ابی خثمة رح کان بعد سلیمان ؑ، او ابن سعد المؤرخ الکبیر له کلبي رح څخه روایت کړی دی چي اول نبي مبعوث بعد آدم هو ادریس ؑ ثم نوح ثم ابراهیم ثم اسماعیل واسحق و یعقوب ثم یوسف ثم لوط ثم هود ثم صالح ثم شعیب ثم موسی وهارون ثم الیاس ثم الیسع ثم یونس ثم ایوب علی نبینا و علیهم السلام.

(القول، المسلم) درویش وایي: چي په اتفاق د مفسرینو دا خبره منل سوې خبره ده چي ایوب ؑ د خدای جل جلاله برګزیده شخصیت ؤ او نبي یې ګرځولی ؤ او فراخه دنیا یې ورکړې وه، د ثنیه په نامه په شام کي یې یوه قریه درلوده تولـه دده وه اهلها وجبالها، او قسم قسم مواشي یې درلوده من الابل والبقر والغنم والخیل والحمر مالایکون لرجل افضل منه في العدة والکثرة، او پینځه سوه جوړه غوایي د زراعت یې درلوده چي د هري جوړې سره یو مریی ؤ او هر مریي یې ماینه او عیال درلوده، او

خدای پاک ده ته کور و دانه ورکړي وه او اووه (۷) زامن او اووه لوڼې يې درلودې وکان برًا تقيًا رحيمًا بالمساکين يطعم المساکين ويکفل الارامل (ای کونډيانې) والايتام ويکرم الضيف وکان شاکرًا لانعم الله مؤديًا بحق الله من الزکوٰة وغيره او خدای دی ساتلی ؤ د عدو الله ابليس څخه چي اهل غنی والغفلة والشاغل عند امر الله بما فيه من الدنيا ته به ابليس ورپېښول ايوب عليه السلام ته به يې نسوای رسولای، تر دې ځايه پورې به بعض مبالغه آميزې خبري به البته پکښې وي، روح البيان ډېر په مختصره توګه بيان د غنی د ايوب کړی دی او روح المعاني هم څه تطويل په غنا کې د ايوب ع کړی دی، خو مطلب دادی چي د ابليس حسد ورسره پيدا سو، او خدای جل جلاله ته يې خواست وکړی چي ستا بنده ايوب درعافيت است وسعت عيش است ډېر مالونه لري او ځوانان زامن لري، که چېرې له ايوب څخه دا مال او اولاد او دا سعت عيش ځنې واخلې ژر دی چي ستا څخه به مخ واړوي او د کفران نعمت لار به غوره کړي، بعض مفسرين لکه روح البيان او مظهري داسي راوړي دي چي حق سبحانه وتعالی و ابليس ته وويل چي داغسې نه ده لکه ته چي وايې، ايوب ع زما په حقه سره بنده دی که زه زر واره په بوقه کې د امتحان دی ويلې کړم بې غش به راووځي بلکې صفائي به يې نوره زياته سي لکه د سرو زرو آه.

درويش وايي: چي له دې عبارت څخه خو داسي معلومېږي چي د خدای جل جلاله او د ابليس تر منځ دغه سوال او ځواب بالذات جاري ؤ وليس کذالک کيف يصح مکالمة رب الارباب مع الرجيم الخناس، بلکې صحيح داده چي ابليس به خود حسد د ايوب عليه السلام سره پر لار اچولی وي لکه د ابو البشر آدم عليه السلام او دا مذکوره خبري به ابليس خود د خدای جل جلاله په دربار کي کړي وي لا بالذات په اميد ددې چي شايد دغه لوی دوست د خدای جل جلاله په بلاء کي د مخالفت د خدای جل جلاله واچوي، نو حق سبحانه وتعالی پر ايوب ع بلايا مسلط کړې چي دی صابر ثابت سو، د ابليس ځواب په خپله وسو، بلايا ايوب ع چنان بود که همه شترانش بصاعقه هلاک شدند وګوسفندانش همه وهمه بسبب سيل درګرداب بلا افتادند وزراعاتش بباد آتش آميز بسوخت و اولادش همه وهمه درزير ديوار کشته شدند وبر بدن مبارکش دانه ها پيدا شدند ودران هزاران کرمها پيدا شدند

وخلق ازوی گریخت ودوری اختیار نمودند بجز زن او رحمت بنت افرایم بن یوسف، او ایوب په دې بلا او امتحان کې اتلس یا اوولس کاله اووه میاشتې اووه ورځې اووه ساعته مبتلا ؤ، یوه ورځ یې ماینې ورته وویل چې کاشکې دې خدای ﷻ ته خواست کړی وای چې خدای له دې ناجوړی څخه جوړ کړی وای، ده ورته وویل چې زما او ستا د استراحت او عیش څو زمانه وه؟ هغې ورته وویل اتیا کاله، نو ایوب ورته وویل چې زه له خدایه شرمېږم چې خواست ورته کوم چې تر اوسه مې زمانه د بلا و زمانې ته د رخاء (استراحت) نه ده رسېدلې، او هر سهار و ایوب مکروب ته دا خطاب مستطاب د رب الارباب په ذریعه د جبرئیل رسېدی چې ایوبه څه حال دې دی، وایوب بذوق و شوق این پرسش الهی کوه بلا را بجان میکشید ودرآن بیماری خوش وقت.

اگر بر سر بیمار خود آیی بعیادت .... صد ساله بامید تو بیمار توان بود

او په بدن کې د ایوب په زرو چینجیان خدای ﷻ پیدا کړي وه چې یو چینجی به د ده له بدنه ولوېدی ده به بیرته په خپلو غوښو کې کښېښو او دا به یې ویل چې ستا رزق خو زما له غوښو څخه دی، روح البیان وایي چې بعض کبائر علماء وایي چې بلا د ایوب تر ده د مخه اوویا انبیاؤ د ځانو لپاره مختاره کړې وه لکن خدای پاک و ایوب ته دا پېرزوینه وکړه لانه قد قیل ان العطایا علی متن البلایا، ولهذا قال سعید البشر ﷺ ما اوذی احد کما اوذیت، راویان وایي چې د ایوب د بدن ټولې غوښې چینجیانو وخوړلې حتی بقی العظام والقلب واللسان والعینان والاذنان، ولما قصد الدود القلب الذي هو معدن النبوة والولاية ولسانه الذي هو مصدر الذکر ومورد التوحید، نو ایوب وېرېدی چې له طاعت څخه او له تسبیح څخه د خدای ﷻ بالکلیة بیکاره کېږم، ولې دی له ضعف څخه د بدن دومره اندازې ته ورسېدی چې په ولاړه یې لمونځ نسوای کولای، فلما انتهی الاتبلاء وحصل الغناء التام في مقام البلاء الهمه الله تعالی الدعاء لیوصله الی مرتبة البقاء ویتجلی له الرب بصفة الجمال واللقاء بعد الجلال والاذی کما اخبر عنه اذنادی ربه (ای دعاه)

أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾

(اني) اى باني (مسني) اى اصابني (الضر) اى رنج وسختي، ته تر ټولو مهربانو بهتر مهربانه يې.

پوه سه: چي ايوب ؑ داسي نه وويل ارحمني بلکې صرف خپل افتقار يې ښکاره کړی تلطفًا في السؤال وحفظًا للادب، علماء وايي چي اکثره سوالونه د انبياء کرامو په صورت کي د تعريض او کنايې دي قال الشاعر المحقق:

وفي نفس حاجات وفيک رحمة ...... سکوتی بيان عندها وخطاب

حافظ شيرازي قدس سره وايي:

ارباب حاجتم وزبان سوال نيست ...... درحضرت کريم تمنا چه حاجتيست

نکته: هذا القول من ايوب دعاء وتضرع وافتقار لاجزع وشکاية له تلطف څخه د طلب او سوال هغه سوال د يوې ښځي دی چي شکايت يې وکړی بعض اولاد ته د سعد بن عباده چي يو غني سړی ؤ او داسي ورته وويل قلت الفار في بيتها، زما په خونه کي مږکان لږ سوه، هغه ورته وويل تلطفت في السوال، نوکرانو ته يې وويل املئوا بيتها خبزًا وسمنًا ولحمًا، په روح المعاني کي وايي چي يوه ورځ چي امرئة ايوب په طلب پسي د ډوډی لپاره د ايوب ؑ تللې وه على حسب المعتاد ابليس عليه اللعنة ودې ته په يو عظيم هيئت ودرېدی او دې ته يې وويل چي زه خدای د مځکي يم، دا ستا پر مېړه هرڅه حالات چي راغلي دي زما له طرفه څخه دي، ولي ده زما عبادت پرېښو چي اله الارض وم او د اله السماء عبادت يې مختاره کړی که دی ما ته يوه سجده وکړي زه بې مال اولاد ټوله ور رد کړم او په صورت به يې جوړ کړم، نو رحمته د ايوب ؑ کور ودانه راغله و ايوب ؑ ته چي هغه په اصطلاح په يو ټپ کي چي په عربي يې کناسه بولي د بيت المقدس پروت ؤ بې يارو مددګار، دا حال يې ورته ووايه، هغه پوه سو چي شيطان لعين ورته ويلي دي، نو قسم يې واخستی چي که زه خدای ﷻ جوړ کړم تا به سل لرګي وهم، روح المعاني په اخير کي وايي والله اعلم بصحة هذا الروايات.

درويش وايي: چي دا عجب العجائب د بيانا تو څخه چي په حال کي د ايوب ؑ بيان سوي دي ماقال المظهري ؒ في بيان قصة ايوب ؑ قال فکان ابليس لايحجب

عن شئ من السموات و كان يقف فيهن حيث ما اراد حتى رفع عيسى عليه السلام فحجب عن اربع فلما بعث محمد صلى الله عليه وسلم حجب عن الثلاث الباقيات آه.

درويش وايي: چي دا منع د ابليس نه ده دا خو منع د مسترقوا السمع يعني هغه شيطانان چي تر اول اسمان پوري به ورغله او د ملكو خبرو ته په يې غوږ نيوى، نو د عيسى [ع] په بعثت سره نه د دفع دده په سبب سره دا دائره د اوريدلو د ملكو د خبرو څخه تنگ سوه او د عليه الصلوة والسلام په بعثت سره ډېر تنگ سوه او په شهب ويشتل كيدل كما جاء في القرآن المجيد، وصرح بذالک في البخاري ومسلم، وروسته دى وايي فسمع ابليس تجاوب الملائكة بالصلوة على ايوب وذالک حين ذكر الله واثنى عليه فادركه البغي والحسد وصعد الى السماء حتى وقف من السماء موقفًا كان يقضه آه.

درويش وايي: چي دا خبره د صريح قرآن څخه مخالفه ده، ولي ابليس چي آدم [ع] ته سجده ونه كړه خداى جل جلاله ورته وويل اخرج منها اى من الجنة، وروسته ابليس، آدم او حواء ته جمعًا يې وويل اهبطوا بعضكم لبعض عدو، نو دوى دري سره له اسمان څخه و مځكي ته راغله، بيا په هيڅ حديث كي نه دي راغلي چي د ابليس لار و آسمانو ته خلاصه وه د مخه تر عيسى او محمد عليهما السلام آه، وروسته يې ويلي دي چي ابليس چي د ايوب [ع] په زمانه كي آسمانو ته ورغلى داسي يې خداى جل جلاله ته وويل الهى نظرت من امر عبدک ايوب فوجدته عبدًا انعمت عليه فشكرک وعافيته فحمدک، ولو ابتليته بنزع ما اعطيته لحال عما هو عليه من شكرک وعبادتک ولخرج عن طاعتک آه، ددې معنى خو داده چي د خداى جل جلاله سره بالذات ابليس خبري وكړي او خداى جل جلاله دده په خوله هم وكړه ولم ينقل عن احد من العلماء المحدثين ولا عن احد من الائمة الاربعة رح ان ابليس كلم ربه تعالى بعد الطرد واللعن فمن اين يقول المظهري رح ذالک؟ ثم قال المظهري چي خداى جل جلاله ابليس ته وويل انطلق فقد سلطتک عليه وعلى ماله آه.

درويش وايي: چي خداى جل جلاله فرمايي (ولن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلاً، نو څرنگه خداى جل جلاله دا لوى دښمن ابليس پر دې دوست ايوب مسلطه كاوه البته ابتلاء د خداى جل جلاله پر ايوب [ع] راغله لكه د مخه چي تېره سوه په هلاک د اموالو،

مواشيو، د اولادو او د زراعت دده نه په واسطه د ابليس عليه اللعنة لانه تعالى عزيز على امره، وروسته مظهري ويلي دي چي درويش دده عبارت په پښتو ژباړه نقل کړی دی، دی وايي چي ابليس چي خدای ﷻ مسلط کړی پر ايوب [ع] او دی له آسمانو څه مځکي ته راغلی، نو ده اراده وکړه چي پر ايوب [ع] داسي مصيبت قارعة مسلط کړي چي هيڅ انسان صبر نسي پر کولای، نو ددې کار لپاره يې د پېرانانو خبيثان او د شيطانان سرکښان راجمع کړه، او ابليس ورته وويل چي ستاسي سره څه قوت چي درسره دی، يو عفريت د شيطانان ورته وويل ما ته دومره قوت راکړل سوی دی چي ستا خوښه وي چي زه کولای سم چي يوه لمبه د اور وګرځم او هر شي ته چي ورسم پاک يې وسوځم، ابليس ورته وويل چي ورسه او ښانو ته د ايوب چي ټوله په مرعٰى کي سره جمع دي ټوله اوښان يې وسوځه، خلک نه پوهېدل چي نابېره له مځکي يوه لمبه راووتل، نو د ايوب [ع] ټوله اوښان سره د څرونکو (ساروانانو) پاک وسوځل، وروسته ابليس ځان د اوښان د څرونکو په شکل کړی ايوب [ع] ته راغلی چي دی پر لمانځه ولاړ ؤ، نو يې ورته وويل يا ايوب له مځکي څخه يو اور راووتی ټوله اوښان يې وسول سره د هر شي بېله ما، فقال ايوب [ع] الحمد لله الذي هو اعطاها وهو اخذها، ما نه دی عادت کړی خپل نفس پر غنٰى.

درويش وايي: چي ورته واقعات د ابليس د ايوب [ع] سره په هلاک کي د اولادو دده او د زراعت د ايوب [ع] مظهري راوړي دي درې صفحې نوري، فقير وايي چي که دومره قدرت ابليس درلوداى او دومره قهرمانان يې درلوداى، نو پر مخ د مځکي به يې مسلمان نه وای پرې ايښی، وقد قال الله تعالى ان عبادي ليس لک عليهم سلطان فافهم.

فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ فَكَشَفْنَا مَا بِهٖ مِنْ ضُرٍّ

قبوله کړه موږ دعاء د ايوب [ع] (پوه سه: چي مراد له دعاء څخه هغه ضمني دعاء د ايوب [ع] ده اني مسني الضر وانت ارحم الراحمين) نو موږ لېری کړی هغه چي دده مرض ؤ يعني جوړ مو کړی او ورته وه مو ويل اركض برجلک، پښه د مځکي وواهه ده چي پښه د مځکي ووهل له مځکي څخه يوه چينه د اوبو پيدا سوه، خدای پاک دی امر کړی چي په چينه کي غسل وکړه! ده چي غسل وکړی ټوله مرضونه چي په

ظاهر بدن کي وه جوړ سوه، او از سر نو يې ځواني را وګرځېدل او هغه جمال او حسن ماکان چي خدای ﷻ ورکړی ؤ، ایوب ؑ څلوېښت کامه رهي سو، بيا خدای ﷻ ورته وويل چي بيا پښه د مځکي وواهه، نو ده چي پښه له مځکي ووهل بله چينه پيدا سوه چي ښې يخي اوبه پکښې وې خدای پاک دی امر کړی چي دا اوبه وڅښه ده چي اوبه د قدرت الهي وڅښلې ټوله د باطن امراض يې جوړ سوه فصار کاصح مايکون من الرجال، او له جنت څخه کالي ورته راغله هغه يې په ځان واغوستل، قال الحسن رح چي ایوب ؑ پر يو لوړ ځای کښېنستی ماينې يې فکر وکړی چي ورسم چي دی به مړ وي د لوږي، ولي چي هغه د شيطان خبره چي دې ته يې کړې وه چي دې و ایوب ؑ ته وکړه او ده قسم واخستی چي که زه جوړ سوم تا به سل لرګي وهم، ایوب ؑ دا قسم هم په هغه وخت کي ورته اخستی ؤ چي زه بيا ستا د لاس راوړې ډوډۍ نه خورم، نو ځکه د ماينې يې دا خيال سو چي اوس به دی د لوږي مړ وي او خدای نخواسته که مړ وي نو درندګانو به خوړلی وي، نو دې د ځان سره وويل چي که څه هم دی زما څخه پر هغه خبره خفه سو زه به خامخا ورځم او د وفادارۍ قديم تناؤ به کشوم، دا چي ورغله نه کناسه وه او هغه مخکنی حالات چي دې ليدلی ؤ ټوله متغير ؤ، نو شاوخوا ګرځېدله چي هغه کناسه چېري ده چي ایوب ؑ پر پروت ؤ او ژړل يې په فراق د مېړه، دې خو هغه ځوان وليدی چي پر لوړ ځای ناست ؤ لکن له شرمه يې پوښتنه نسوای ځندي کولای، ایوب ؑ ږغ پر وکړی يا امة الله ما تريدين؟ دې وژړل او داسي يې ورته وويل چي په خپل همسر مبتلی ایوب ؑ چي پر دې کناسه ناجوړی پروت ؤ ګرځم، زه نه پوهېږم چي مړ سوی به وي درندګانو به خوړلی وي او که څرنګه؟! ایوب ؑ ورته وويل چي که يې ته ووينې پېژنې يې؟ دې ورته وويل چي ایوب ؑ چي چا ليدلی وي، نو څرنګه به يې نه پېژني، نو ما چي خپله ځواني دده سره تېره کړې ده نو څرنګه به يې نه پېژنم؟، لکن دې د سترګو تر کنجيانو دې ځوان ته کتل او شرمېدل او ځندي بېرېدل هم، نو يې دا خبره ورته وکړه چي زما مېړه چي جوړ او ځوان ؤ تا ته په رنګ سوی ؤ، ایوب ؑ ورته وويل چي زه ایوب يم، روح المعاني وايي چي ایوب ؑ ورته خندل ماينې يې پر خندا وپېژندی، نو مېړه او ماينې لاسونه په غاړه کي سره واچول ... جامي رح وايي:

چه خوش باشد که بعد از انتظاری .... باميد رسد اميدواری

Scanned by CamScanner

پوښتنه: خدای پاک ایوب؏ په صابر سره مسمیٰ کړی دی، او سره ددې چې ده جزع یعني شکایت وکړی اني مسني الضر؟

ځواب: بعض مفسرین وايي چې دا شکایت نه دی بلکې دا دعاء ده د رفع د ضر یعني المرض بدلیل قوله تعالی فاستجبناله یعني موږ يې خواست قبول کړی، او بل ځواب دادی چې جزع شکایت دی و مخلوق ته او شکایت و خدای ﷻ ته جزع نه ده او نه عدم صبر دی، کما قال یعقوب؏ في فراق یوسف؏ انما اشکوبثی وحزني الی الله، علاوة سفیان بن عیینة؏ وايي چې څوک چې اظهار د شکایت و خلګو ته وکړي لکن په قضاء د خدای ﷻ راضي وي دا جزع نه بولي لکه په حدیث صحیح کې چې راغلي دي چې جبرئیل؏ و آنحضرت ﷺ ته راغلی په مرض موت کې دده نو يې ورته وویل چې ته خپل ځان څرنګه بولې؟ علیه الصلوة والسلام اجدني مغمومًا اجدني مکروبًا، زه خپل ځان په غم کې وینم (یعني في امر امتي) نو دا خو علیه الصلوة والسلام اظهار د جزع او غم و جبرئیل ته وکړی لکن مع هذا په قضاء د خدای ﷻ راضي ؤ وله امثلة کثیرة في الآحادیث الصحیحة.

وَآتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ

او موږ ورکړه و ایوب ته اهل دده یعني هلاک شده زامن دده او مثل د هغو سره د هغو.

پوښتنه: چې ماینې ته اهل نه وايي فلایرد السوال چې د ایوب؏ ماینه خو ژوندۍ وه.

درویش وايي: چې ددې آیت په تفسیر کې اختلاف دی ابن مسعود؄ ابن عباس؄، قتاده، حسن او اکثره مفسرین؏ وايي چې ایوب؏ ته مثل د اولاد هلاک شده ورکړل سو چې شپږ زامن او شپږ لوڼې وې او هلاک شده ګان نه دي ورته راژوندي سوي، وهذا القول یخالف ظاهر القرآن کمامر، او بعض علماء وايي چې ایوب؏ ته اختیار ورکړل سو د خدای ﷻ له خوا څخه چې هالکین په دنیا کې درژوندي کړم او که دي هغه د آخرت ذخیره وي او مثل يې په دې دنیا کې درکړم، نو ایوب؏ شق ثاني مختار کړی، نو معنا د آیت داسې ده، وآتینا مثل اهله في الآخرة ومثلهم في الدنیا ونسب هذا القول الی الامام الاعظم ابو حنیفة؏ والله اعلم.

درویش وايي: چي له انس رضي الله عنه څخه روايت دی چي عليه الصلوة والسلام ته يې رسولی دی چي د ايوب عليه السلام دوه ځايونه وه يو د غنمو او بل د اوربشو، نو خدای جل جلاله د غنمو او د اوربشو د ذخيرې پر ځای دوې وريځي راواستولې چي د غنمو د ذخيرې پر ځای يې د سرو زرو باران وکړی او د اوربشو د ذخيرې پر ځای يې د سپينو زرو باران وکړی.

درویش وايي: چي په روح المعاني کي يو حديث داسي راغلی دی په روايت د ابن عباس رضي الله عنه، دی وايي چي ما پوښتنه وکړه د عليه الصلوة والسلام څخه په باره کي د دغه آيت (وآتيناه اهل الخ) عليه الصلوة والسلام وويل چي خدای پاک مالينه د ايوب رد کړه وده ته وزاد في شبابها او ددې ځواني له سره راوګرځېدل يعني لکه د ايوب عليه السلام ځواني چي خدای جل جلاله راوګرځول، حتی ولدت له ستا وعشرين ولدًا ذکرًا قال روح المعاني، فالمعنی علی هذا آتيناه في الدنيا مثل اهله عددًا مع زيادة مثل آخر انتهی (يعني هغه مړه عيال د ايوب عليه السلام يې نه دي راژوندي کړي).

پوه سه: چي احمد، بخاري وغيرهما رحمهم الله روايت کړی دی له ابو هريره رضي الله عنه څخه عن النبي صلى الله عليه وسلم چي يوه ورځ ايوب عليه السلام غسل کاوه لڅ (يعني په محفوظ ځای کي) پر ده راشوه سوه ملخان د سرو زرو، نو ايوب عليه السلام هغه ملخان په خپلو کالو کي چابک چابک جمع کول. نو خدای جل جلاله ده ته نداء وکړه (يعني بلا واسطة ملک) الم تکن اغنيتک عما تری، يعني ته ما نه يې مستغني کړی له دې جمع کولو څخه د سرو زرو د ملخانو يعني چي پر ذخيره د غنمو مي د سرو زرو باران درو کړی او پر ذخيره د اوربشو مي د سپينو زرو باران درو کړی، ايوب عليه السلام ورته وويل چي هو مستغني خو دي ګرځولی وم، وعزتک يعني ستا په عزت مي دي قسم وي لکن لا غنی عن برکتک يعني د سرو زرو ملخان خو ستا له خوا برکت دی، ستا له برکت څخه خو مستغني نه يم.

درویش وايي: چي له دې حديث څخه معلومه سوه چي تکثير د مال حلال مباح دی خصوصًا لمثل ايوب عليه السلام الذي کان منفقًا علی اليتامی والارامل والمساکين في سبيل الله کما لايخفی.

فائده: د ابن عباس رضي الله عنه په روايت ايوب عليه السلام وروسته تر تېرېدلو د امتحان او بلا تر دورې اوويا کاله ژوندی ؤ، او مفسران وايي چي ايوب عليه السلام چي په امتحان کي د بلا

واقع کيدی عمر يې اوويا کاله ؤ، نو مجموع عمر د ايوب ۴ و يوسل څلويښتو کالو ته رسيږي، وهب بن منبه رح وايي چي د ايوب ۴ د عمر نيمه چي پای ته رسيدله، نو يې خپل زوی حرمل جای نشين وګرځاوه يعني بامره تعالى.

رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَذِكۡرَىٰ لِلۡعَٰبِدِينَ ۝٨٤

يعني موږ چي ايوب له بلا څخه خلاص کړی وآتيناه اهله الآية، دا پر ايوب ۴ باندي رحمت ؤ زموږ له خوا څخه، او دا نصيحت ؤ د نورو عابدانو لپاره يعني چي دوی هم په بلاياوو کي د خدای جل جلاله صبر وکړي، ولي صبر که څه هم ظاهرًا ګران دی لکن بر او ميوه شرينه لري في الدنيا والآخرة کما سمعت في قصة ايوب ۴.

سعدي شيرازي رح وايي:

هرکه او درراه حق صابر بود ..... بر مراد خويشتن قادر بود

صبر بايد تا حرج يکسو شود ..... زانکه گفت الصبر مفتاح الفرج

فائده: پوه سه! چي بلا د ايوب ۴ له قبيلې څخه د امتحان وه تاچي ښکاره سي و خلګو ته ما في الضمير من الصبر ويظهر الله لخلقه اين ايوب ۴ من ربه، او بلا د يوسف ۴ چي څورلس کاله يې په بندي خانه کي تېر کړه له قسمه څخه د عقوبت وه، ولي چي ده يو بندي ته چي له بندي خانې خلاص سو داسي وويل اذکرني عند ربک يعني پر ما سوی د خدای جل جلاله يې تکيه وکړه، او بلاء د يحيٰ عليه السلام چي کافرانو ذبح کړی له قبيلې څخه د کرامت وه، ولي چي يحيٰ ۴ په خپل ګرد عمر کي د معصيت قصد نه ؤ کړی.

درويش وايي: چي تر عنوان ددې آيت مبارک لاندي واما بنعمة ربک فحدث يعني ذکر د نعمت د خدای جل جلاله په قصد د شکر روا دی بلکې واجب دی بلکې عليه الصلوة والسلام ته چي په دغه آيت کي ده ته امر وکړل سو چي تحديث په نعمت دی وتاته چي عبارت له رسالت څخه دی واجب دی، او نورو خلګو ته بيان د نعمت د خدای جل جلاله پرده لازم يا مستحب دی، نو درويش له قسمه د تحديث بالنعمة من الله العزيز عليه وايي چي په سنه (۱۴۳۰) هجري قمري کي چي عمر د فقير د (۹۵) په شاوخوا کي ؤ په نيت د عمرې او د زيارت د حرمينو شريفينو په اخير کي د مياشتي د ربيع الثاني سره د خادم زوی حاجي عبدالهادي عازم د سفر سوم حتی

چي مكې مكرمې ته ورغلو مراسم د عمرې مو پر ځاى كړل او يو څو شپې مو په مكه مكرمه كي تېرې كړې، وروسته لپاره د زيارت د قبر نبوي او مسجد نبوي مدينې منورې ته ولاړو تخمينًا څورلس ورځي مو هورې تېرې كړې وروسته بيرته مكې مكرمې ته راغلو شپه د جمعې مباركي وه چي مكې مكرمې ته ورغلو په هغه شپه كي فقير خوب وليدى چي يو څوك فقير ته وايي امح كمالاتك من العلم والقدرة والعبادة في كمالات حضرت النبي ﷺ تعرف حقيقة الرسالة وامح كمالات حضرت النبوة في صفات حضرت الرب جل وعلا تعرف حقيقة ربوبية الله عزوجل وهذه الرؤياء بشارة لهذا العبد العاصي وتعليم مقام رسالة النبي ﷺ والمرتبة العالية لحضرت الباري جل وعلا والامر كذالك.

وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِدۡرِيسَ وَذَا ٱلۡكِفۡلِۖ

او اسماعيل بن ابراهيم او ادريس چي نوم يې اخنوع وسمى بادريس لكثرة دراسته ووعظه للناس، او ذا الكفل

پوهه: چي دغه اسماء منصوب دي په اذكر مقدر سره يعني ذكر كړه ته قصه ددغو كسانو و خپل قوم ته.

فائده: په ذا الكفل كي اختلاف دى عطاء رح وايي چي دى نبي ؤ له انبياؤ څخه د بني اسرائيلو، قصه څه داسي وه چي يو نبي ؤ له انبياؤ څخه د بني اسرائيلو چي اجل يې نژدې سو خداى پاک وحي ورته وكړې چي زه ستا روح قبض كوم ته مملكت د بني اسرائيلو داسي چا ته وسپاره چي هغه ددې ضمانت او كفالت پر ذمه واخلي چي هغه به ټوله شپه په عبادت تېروي سستي به نه كوي، او هره ورځ به روژه نسي روژه به نه خوري او غصه او غضب به چاته نه كوي فادفع ملك اليه، يعني ملك او بادشاهي و هغه ته وسپاره، نو يو ځوان د بني اسرائيلو دا كار پر ذمه واخستى هغه ته يې بادشاهي وسپارل او هغه هم په مذكوره شرائطو سره وفا وكړه او خداى ﷻ يې سعي مشكور او قبول وګرځول او نبوت يې هم وركړى فسمى بذا الكفل لذالك، او دې سړي ته خداى ﷻ صرف د غرمې په وخت كي د يو څو ساعتو د خوب او ارام اجازه وركړې وه، نو ابليس ملعون ددې ذوا الكفل له لاري څخه د اړولو داسي تدبير وكړى چي د ذوا الكفل چي د قيلولې او ارام وخت

راغلی نو ابلیس په صورت د سپین ږیري سړي ورته راغلی د دروازه يې ورو ټکول، ذوا الکفل ورته وويل من هذا؟ څوک يې چي دروازه دي وټکول؟ ابلیس ورته وويل شيخ مظلوم، ذوا الکفل دروازه ورخلاصه کړه، ابلیس ورته وويل چي زما او د قوم تر منځ خصومت دی پر ما يې فلانی فلانی ظلم کړی دی خو ابلیس خبري اوږدي کړې او د ذوا الکفل د خوب او ارام وخت يې ټوله پر تېر کړی، ذوا الکفل ورته وويل چي ته ولاړ سه زه چي د قوم او خلګو د فیصلو لپاره کښېنم ستا حق به د ظالمانو څخه در واخلم، ذوا الکفل چي د محکمې په ځای کي کښېناست ګوري چي اوس به هغه سپین ږیری مظلوم راسي اوس به راسي خو سپین ږیری ورک سو يعني نه راغلی اخير ولاړ سو شاوخوا يې په خلګو کي وکتل سپین ږیری يې نه وليدی، دويمه ورځ هم ذوا الکفل د سپین ږيري په انتظار ؤ خير چي د محکمې وخت پوره سو ذوا الکفل د خوب او استراحت پر ځای پرېوتی، دروازه وټکېدل ذوا الکفل ورته وويل څوک يې؟ ابلیس ورته وويل الشيخ المظلوم دروازه يې ورخلاصه کړه او شيخ ته يې وويل چي ما تاته نه وويل چي ته راسه د محکمې په وخت کي ما ستا انتظار کاوه ته نه راغلې سبب څه ؤ؟ ابلیس ورته وويل چي زما قوم ماته وويل چي ته موږ محکمې ته د ذوا الکفل مه پېشوه موږ ستا حق پوره درکوو، لکن دوی چي وپوهېدل چي ذوا الکفل د محکمې له ځايه ولاړ سوی دی بيرته منکر سوه، نو ځکه زه نن بيا د فرياد رسی لپاره راغلم، ذوا الکفل ورته وويل چي ته اوس ولاړ سه چي زه د محکمې په ځای کي کښېنم ته راسه زه به ستا غور وکړم، ابلیس چي د شيخ مظلوم په شکل کي راغلی ؤ خبري يې ورسره اوږدي کړې حتی چي د ذوا الکفل د استراحت وخت يې دويمه ورځ هم پر تېر کړی، د ابلیس مقصد دا ؤ چي ذوا الکفل به ماته په غضب سي او د ده د کفالت کړی به ماته سي کمامر، بيا ذوا الکفل ورته وويل چي ته ولاړ سه ماپښين د محکمې په وخت کي راسه، ابلیس ذوا الکفل دوه شپانه روزه بد خوبه کړی، دا بله ورځ هم ذوا الکفل د شيخ په انتظار ؤ خو نه راغلی درېيمي ورځي بد خابی ډېر زور پر وکړی، نو حاجبانو ته يې وويل چي نن د دروازې ټکولو ته هيڅ څوک مه پرېږدئ چي زه يو څه خوب وکړم، درېيمه ورځ شيخ مظلوم ابلیس پر هغه وخت د استراحت د ذوا الکفل راغلی خو حاجبانو منع کړی چي دروازه وټکوي، نو ابلیس په هغه خونه

کي چي ذوا الکفل ارام پکښي کاوه یو غار ولیدی تر هغه غار ورننوتی ولي چي شیطان په هر صورت کېدای سي، ابلیس په خونه کي دننه ولاړ دی په صورت د شیخ مظلوم د دنني خوا څخه دروازه ټکوي ذوا الکفل چي د درو ورځو بېخابه ؤ حاجب ته یې وویل چي ما نه وه درته ویلي چي د دروازې ټکولو ته څوک مه پرېږده؟ حاجب ورته وویل چي د دباندي له خوا څخه خو موږ څوک نه دی پرې ایښی چي دروازه وټکوي ته وګوره چي د کومي خوا دا سړی درغلی دی، ذوا الکفل ور ولاړ سو دروازه د دننه خوا هغسي بنده وه لکه ده چي بنده کړې وه، ذوا الکفل چي وکتل شیخ مظلوم په خونه کي دننه دده سره ولاړ دی، ابلیس ورته وویل اتنام والخصوم ببابک (ته خوب کوې او خلګ په دروازه کي تاته ولاړ دي) نو ذوا الکفل پوه سو چي دا ابلیس دی، نو یې ورته وویل یا عدو الله انت ابلیس؟ قال نعم زه دي ډېر ستړی کړی وم نو ما هم دا درې ورځي پر تا خوب حرام کړی په امید د دې چي ته ما ته غصه او غضب وکړې او ستا عهد به مات سي لکن عصمک الله مني، فسمی ذوا الکفل لانه تکفل بامر کما مر من الشروط الثلثة فوفی بها فتامل.

كُلٌّ مِّنَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿٨٥﴾

هر یو له دغو مذکوره انبیاؤ څخه له صبر کونکو څخه وه پر مصائبو او پر مشقت د عباداتو او ځانونه یې ساتلي وه د شهواتو او معاصیو څخه.

پوه سه: چي مراد له صابرینو څخه کاملین في الصبر دي، اما اسماعیل[ع] ده صبر وکړی پر ذبح کولو باندي د پلار ابراهیم[ع]، او پلار ته یې داسي وویل یا ابتي افعل ما تؤمر به ستجدني ان شاء الله من الصابرین، او بل یې صبر کړی ؤ په اوسېدو کي د مکې د وچي شیلې چي لازرع فیه ولاضرع ولانباء، نو ځکه خدای پاک دده له نسل مبارک څخه خاتم الانبیاء محمد مصطفی ﷺ پیدا کړی، او ادریس[ع] صبر کړی ؤ پر مشقت د دراست د کتاب الله، او د ذوا الکفل بیان نژدې تېر سو.

وَاَدْخَلْنٰهُمْ فِيْ رَحْمَتِنَا ۭ اِنَّهُمْ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٨٦﴾

او موږ داخل کړي وه ټول په رحمت خاصه کي خپل (من النبوة و درجات القرب من الله عزوجل او په اخرت کي مقامات عالیه د جنتو دي) په تحقیق دوی له صالح بندګانو څخه د خدای جل جلاله وه، یعني کامل الصلاح چي د فساد هیڅ لار

ورته نه وه لکونهم معصومين من الصغائر والكبائر قبل النبوة وبعد النبوة.

درويش وايي: چي د عصمت د انبياء عليهم السلام تحقيق مي په اکمله وجه ما په خپله رساله کي چي نوم يې (کشف الغطاء عن عصمت الانبياء) دی کړی دی والله الموفق.

وَذَا النُّوْنِ إِذْ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا

او بيان کړه قصه د ذا النون ای صاحب الحوت وهو يونس بن متی عليه السلام، يعني چي دا خبره د ذا النون هغه وخت ؤ چي دی ولاړی له قوم څخه په داسي حال کي چي دی په نهايت غضب کي ؤ.

درويش وايي: چي متی د يونس ؑ د پلار نوم ؤ کما في البخاري وغيره وصححه ابن حجر رح، روح المعاني وايي چي زما علم نسته پر اتصال د نسب د يونس ؑ يعني چي نسب متصل يې چاته رسېږي، او ابن کثير وايي چي متی د يونس ؑ د مور نوم ؤ.

فائده: نسبت و مور ته په هيڅ نبي کي نه دی راغلی بېله يونس بن متی او عيسی بن مريم عليهما السلام، په جامع الاصول کي دغه مختاره ګڼل سوې ده چي د مور نوم يې ؤ او عطاء رح وايي چي ما له کعب بن مالک رض څخه پوښتنه وکړه چي متی د يونس ؑ د مور نوم ؤ او که د پلار؟ ده راته وويل چي د پلار نوم يې ؤ، د مور نوم يې بدورة دی وهو من ولد هارون ؑ.

فائده: لفظ د متی په فتح سره د ميم او په تشديد د ياء مفتوحه ويل کېږي، او يونس ؑ ته ذا النون په دې سبب وايي چي ماهي تېر کړی ؤ والنون الحوت کما سيئاتي.

پوښتنه: مغاضبًا که څه هم له باب څخه د مفاعله دی او دلته غضب يوازي د يونس ؑ له خوا ؤ، نو د باب د مفاعله څه توجيه ده؟

ځواب: توجيه يې دا ده چي پر شدت غضب د يونس ؑ دلالت وکړي، اهل صرف وايي چي ګاهي باب د مفاعلې لپاره د مبالغې راځي.

درويش وايي: چي په سبب کي د غضب د يونس ؑ اختلاف دی، ضحاک رح وايي مغاضبًا لقومه کما روی عن ابن عباس رض چي يونس ؑ او قوم دده په فلسطين کي اوسېدله، او بعض مفسرين وايي چي په نينوا کي اوسېدله چي د موصل يو وطن دی، نو بادشاه د کافرانو پر دوی حمله وکړه، نو د دوی څخه يې اووه سبطه او

قوم د دوی او یو نیمایي د سبط یې په حصارت بوتلل، او دوه نیم سبط پاته سوه، نو خدای ﷻ وحي وکړې و شعیاء ته چي نبيؤ چي ته ورسه و حزقیاء ته چي دی بادشاه د بني اسرائیلو ؤ چي ته یو لښکر د یو قوي نبي په مشری واستوه و هغه بادشاه ته چي اووه نیم سبط د بني اسرائیلو یې یرغمال نیولي زه به د هغه بادشاه او دده د رعیتو په زړو کي بېره وروا چوم چي ټوله یرغمال بني اسرائیل به خوشي کړي، نو خرقیا چي ملک ؤ د بني اسرائیلو و شعیا النبي ته یې وویل چي کوم نبي واستوم او په هغه وخت کي په بني اسرائیلو کي پینځه نبیان وه، شعیا ورته وویل چي یونس واستوه انه قوي آمین، نو ملک یونس^ع راوغوښتی او امر یې کړی چي ته د دغه فوج مشري پر غاړه واخله، یونس^ع ورته وویل چي خدای ﷻ زه په نامه دربښوولی یم؟ ملک ورته وویل یا! نو یونس^ع ورته وویل چي نور انبیاء اقویا خو هم سته هغه ولي نه استوې، ملک او قوم پر یونس^ع ډېر الحاح او ټینګار وکړی فهرب وخرج یونس^ع مغاضبًا للملک ولقومه فاتی بحر الروم فرکب السفینة الی آخیر القصة کما سیئاتي ان شاء الله تعالی.

او بعض مفسرین وایي چي یونس^ع وروسته تر نصیحت و قوم ته او د هغو اصرار پر کفر باندي د خدای ﷻ څخه خواست د نزول د عذاب پر دوی وکړی او خدای ﷻ نېټه د نزول د عذاب پر دوی وروښوول او یونس^ع قوم ته هغه وخت د نزول د عذاب پر دوی که ایمان را نه وړي بیان کړه، او ده د قوم له منځه بېله اجازې د خدای ﷻ هجرت وکړی هغه نېټه د نزول چي راغله او علامات د نزول د عذاب چي ښکاره سوه قوم پر کفر پښېمانه سو او سره وه یې ویل چي یونس^ع پیدا کړئ چي ایمان پر راوړو او دا عذاب نسي واقع، هر څه تلاش چي یې وکړی یونس^ع یې نه کړی پیدا اخیر رئیس د قوم و خلګو ته وویل یونس^ع که نسته دده خدای ﷻ خو سته، نو یې امر وکړی چي ټوله حیوانات یعني اوښه چي لنګه وي سره د شیرخواره جونګي، او غوا چي لنګه وي سره د شیرخوار ګیلګي وهکذا مېږي، بزې او هغه ښځي چي شیرخوار اولادونه لري او انسانان ټوله دي صحراء ته ووځي، نو هلته دي اوښه او جونګی، غوا او ګیلګی، مېږي او وري، بزې او مرغومان، ښځي او شیرخواره کوچنیان دي سره جلا کړي تا چي فضاء ټوله د ژړا ډکه سي او خلګ دي

هم د ژړا بړغ په دربار کي د خدای ﷻ خپور کړي او ناري د ايمان بيونس ؑ دي وهي او د آمنت بالله وحده ناري دي وهي، هغه ؤ چي په دې سبب عذاب پر دوی نسو نازل، يونس ؑ چي يو ځای پټ ؤ او ددوی د عذاب انتظاريې کاوه، بعض خلک مسافر د يونس ؑ د قوم چي پر لاره يې سفر کاوه يونس به د هغو څخه پوښتنه کوله د نزول د عذاب پر قوم دده هغو مسافرو به ورته وويل چي هغه صحيح سالم وه، نو يونس ؑ له دې کبله چي په سبب د عدم نزول نه ؤ خبر دا يې خيال سو چي زه قوم ته ورسم هغه به ماته دروا غجن وايي، او وايي به چي کومه دی چي عذاب نازل سو، او په يوه روايت کي راځي چي د هغو دا قانون ؤ چي پر چا به درواغ ثابت سوه هغه به يې قتل کاوه، يونس ؑ پر خپل مرګ هم وبېرېدی، نو ولاړی په کښتۍ کي سپور سو.

فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ عَلَيْهِ

درويش وايي: هٰذه عبارة مشكلة وقد ذكر المفسرون لهذه العبارة توجيهات فقيل ظن يونس (ګومان وکړی يونس ؑ يعني په فرار له قوم څخه بېله اجازې په هر صورت چي ؤ كما ذكرنا من الاحتمالين) ان لن نقدر عليه (چي موږ به تنګي پر ده په حبس جوړه نه کړو كذا قال عطاء وكثير من العلماء، او بعض علماء وايي چي نقدر مشتق دی له قدر څخه په معنی د قضاء، والمعنى موږ به فيصله د عقوبت پر ده ونه کړو كذا قال مجاهد والضحاك والكلبي وروى ذالک عن ابن عباس ؓ.

توجيهات: (۱) ماذكرنا آنفًا (۲) بعض مفسرين وايي چي دا عبارت تمثيل دی د حال د يونس ؑ چي ده له قوم څخه ځان جلا کړی بېله امره د خدای ﷻ په حال سره د هغه چا چي ګمان کوي چي خدای ﷻ به پر ده قدرت د عذاب نه ولري، او مظهري وايي ناقلاً چي دا يوه وسوسه شيطانيه وه چي دده وهم ته بې اختياره تېره سوه فسمى ظنًا مبالغةً.

درويش وايي: چي چونکه دا يو نازک مقام ؤ نو ددې مقام د تفصيل زه تاسي ته حواله د تفسير روح المعاني او د تفسير روح البيان او د تفسير بحر مواج او د تفسير قرطبي او د تفسير مظهري درکوم، او هغه تفسير چي موږ ذکر کړی اولاً وثانيًا وثالثًا په هغه کي مطالعه کونکو ته د تفسير ايوبي کفايت دی والله اعلم بالصواب.

د يونس ؑ د قصې راويان په يوه خوله وايي چي يونس ؑ په هر صورت چي ؤ

بحر الروم ته يې ځان ورساوه هورې كښتۍ ولاړه وه نفر پكښې سپاره وه، يونس ؑ چې كېښتې وليدل دی هم پكښې سپور سو، كښتۍ روانه سوه د درياب په څپو كې ځای پر ځای ودرېدله ملاحانو د كښتۍ وويل چې زموږ د كښتۍ دا عادت دی چې يو عاصي اويا عبد آبق له مولی څخه چې پكښې سپور وي كښتۍ درېږي هيڅ حركت بيا نه كوي، نو چونكه عاصي يا عبد آبق من المولی موږ ته نه معلومېږي، نو موږ قرعه چې په پښتو يې پچه بولي كوو د هر چا قرعه چې وختل هغه درياب ته غورځوو ولې چې د ټوله اهل كښتۍ تر هلاک د يوه سړي هلاک افضل دی، نو قرعه چې يې يو وار وكړه قرعه د يونس ؑ وختل، چونكه ملاحانو دده زيبا هيئت او صورت ته وكتل شک د عاصي يا د عبد آبق من المولی يې نه پر راتلی، دويم وار يې قرعه وكړه بيا قرعه د يونس ؑ وختل، درېيم وار يې بيا قرعه وكړه بيا قرعه د يونس وختل، يونس ؑ خپل كالي پر ځان راټول كړه او داسي يې وويل، نعم انا العبد العاصي والعبد آبق من المولی يم، يعني بېله اجازې د خدای ﷻ زه له قوم څخه فرار سوم، او ځان يې و درياب ته وغورځاوه، په اراده الهي او قدرت خداوندي ﷯ غټ ماهی اماده باش ولاړ ؤ او يونس ؑ يې سره د كالو تېر كړی، او ماهي ته خدای ﷻ وحي وكړې چې دا شخص ستا خوراكي غذاء نه ده بلكې ستا نس د څو ورځو لپاره بندي خانه فكر كوه چې يو وېښته يې ضائع نه كړې، ماهی دا وبو د درياب پای ته ولاړی.

فائده: بعض كسان به دا توهم كوي چې د ماهي څومره خوله وه چې يونس ؑ يې سره د كالو تېر كړی، ددې ځواب دادی چې تاريخ پوهان وايي يعني اهل العلم چې په ماهيانو كي د درياب دومره كوچني ماهيان سته چې لايدركه الطرف چې سړی يې په ولاړي نسي ليدلای يعني تر دغه بالا نه غټېږي او دومره لوی ماهيان هم سته چې لايدرک طرفه يعني چې سړی فرضًا وسر ته ودرېږي لكۍ يې نهويني او كه يې لكۍ ته ودرېږي سر يې نه معلومېږي.

فَنَادٰى فِى الظُّلُمٰتِ

پوه سه: چې كلمه د فا تفريع پر ماقبل ده يعني يونس ؑ په كښتۍ كي سپور سو او قرعه كشي وسوه او يونس ؑ ځان و درياب ته وغورځاوه او ماهي تېر كړی او د

درياب پای ته ولاړی، نو يونس ؑ ناري کړې په تاريکيو کي چي يو ظلمت د بطن الحوت ؤ او بل د درياب د پای او بل ظلمت د شپې ؤ، او شيخ سمرقندي په بحر مواج کي وايي چي ظلمات يې په دې سبب جمع راوړه چي د شپږو جهاتو څخه تاريکه وه لکه په يو حديث کي چي راغلي دي (رئيت رجلاً من امتي من بين يديه ظلمة ومن خلفه ظلمة وعن يمينه ظلمة وعن يساره ظلمة ومن فوقه ظلمة ومن تحته ظلمة فهو متحير في الظلمات)

أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾

دا چي نسته معبود بالحق مگر يو ته، پاکي ده تا لره د تهوله مالايليق بشانک الاقدس، په تحقيق زه يم د ظالمانو څخه چي ستا بې اجازې مي له قوم څخه هجرت وکړی يعني دا ابتلاء چي تا زما وکړه ظلم زما له جهته څخه ؤ، ستا ذات اقدس له ظلمه پاک دی، ولذا قال سبحانک.

درويش وايي: چي محي السنة البغوي ؒ د ابو هريره ؓ څخه حديث مرفوع نقل کړی دی چي د هغه په يوه برخه کي راغلي دي چي ماهی چي د درياب پای ته چي په نس کې يونس بندي ؤ تسبيح يې واورېدل نو په زړه کي وروگرځېدل چي دا تسبيح د چا ده خدای وحي ورته وکړې چي دا تسبيح د دواب البحر ده، نو يونس هم په تسبيح شروع وکړه د ماهي په نس کي ملکو د آسمانو دا تسبيح واورېدله داسي يې وويل يا ربنا نسمع صوتًا ضعيفًا بارض غريبة؟ خدای پاک ورته ويل ذاک تسبيح يونس عصاني فحبسته في بطن الحوت، ملکو وويل چي هغه صالح بنده يونس چي دده له خوا به هره ورځ ډېر عمل صالح تا ته پورته کېدی؟ قال نعم، نو ملکو يې و خدای ﷻ ته شفاعت وکړی، نو خدای پاک امر کړی ماهی چي يونس دد درياب پر غاړه قی کړه، کما قال الله تعالی فنبذناه بالعراء وهو سقيم.

فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْغَمِّ ۚ وَكَذَٰلِكَ نُۨجِى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

نو قبلونه وکړه د خواست د يونس ؑ. او داغسي لکه يونس ؑ چي مو خلاص کړی له غم څخه موږ نجات ورکوونورو مؤمنانو ته له غمو څخه چي په اخلاص يونسي موږ ته خواست وکړي او موږ ته رجوع وکړي.

سوال: یونس ؑ کله د خلاصون خواست وکړی؟

ځواب: لا اله الا انت سبحانک آه، د ادب د لارې د نجات ضمني خواست دی، او مونږ دی خلاص کړی له غم څخه د ګناه او له غم څخه د تېرېدلو د ماهي او له غمه څخه د ظلمات بتلک الکلمات یعني لا اله الا انت آه.

په حدیث صحیح کې چې روایت یې احمد او ترمذي کړی له حدیث څخه د سعد بن ابي وقاص رضی الله عنه قال رسول الله ﷺ دعوة ذی النون (یعني یونس ؑ) چې دعاء وکړه په نس کې د ماهي لا اله الا انت سبحانک اني کنت من الظالمین، لم یدع به رجل مسلم في شيئ (یعني په یو مشکل کې که یو ګناه وي او که مرض وي او که حبس وي او که فقر وي او که ناجوړي وي الی غیر ذالک) الا استجاب له، خدای جل جلاله یې قبلوي.

درویش وایي: چې په دې باب کې ډېر حدیثونه نور هم سته، په دې کې اختلاف دی چې څو موده وروسته ماهي یونس ؑ پر مځکه قی کړی (۱) څلور ساعته وروسته (۲) درې ورځې وروسته (۳) اووه ورځې وروسته (۴) څلوېښت ورځې وروسته.

چون فرو آید بلا بی دافعی .... جزع تضرع نبود دیگر شافعی

درویش وایي: وتمام قصة یونس ؑ في سورة والصافات.

وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِى فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ۝٨٩

او په یاد کړه او ذکر کړه قصه د زکریا ؑ هغه وخت چې ده خواست وکړی له خدای جل جلاله څخه په دې ډول اې رب (اصله یا ربي) ته مه پرېږده ما تنها یعني بېله زویه چې زما جای نشین او خلیفه وروسته تر مرګ زما وي، دا بیان د نداء دی، او ته خیر د وارثینو یې، یعني الباقي بعد فناء الخلق.

پوه سه: چې (وانت آه) حال دی له فاعل څخه د لاتذرني او مقصود له دې څخه ثناء د خدای عزوجل ده.

فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ

مونږ یې دعاء قبوله کړه او ورو مو بخښنه ده ته زوی یحیٰی ؑ.

فائده: وهبنا یې ووایه لان یحیٰی کان هبة الله الی زکریا لان امرته کانت عقیمة

كمايدل عليه قوله تعالى (واصلحنا له زوجه) موږ صالح وګرځول همسره دده د ولادت لپاره يعني وروسته تر دې چي وچه وه له ځواني. ښځه تر سپين سرتوب تر وخته پوري.

درويش وايي: چي بعض ناپوهان وايي چي ماينه خو زوجة په تانيث د تا بولي او په قرآن کي زوجه په تذکير راغلى دا دده غلط توهم دى، ولي که نر وي او که ښځه چي يوازي وي فرد يې بولي چي بل ورسره ملګري سي که نر اوي او که ښځه زوج يې بولي يعني جفت، او په سورت بقره کي راغلي دي چي په قصه کي د آدم[ع] اخرج انت وزوجک الجنة.

إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا

په تحقيق دغه انبياء مذكورين يعني ايوب، يونس وزكريا عليهم السلام دوى په چټکۍ او په رغبت سره کول د خير کارونه (من دعوة الناس الى توحيده تعالى والطاعات والصبر على اذى اقوامهم كما لايخفى من احوال الانبياء[ع]) او دوى زموږ عبادت کاوه يا يې خواست راته کاوه.

پوهه سه: چي رغبا يا مفعول له اى لاجل الرغبة في التقرب الينا بالعبادت او لاجل قبول السوال بصفة جماله تعالى، او يا حال دى په حذف د مضاف اى ذوي رغبة او يا مصدر په معنى د فاعل دى اى راغبين في الطاعة كما قال رسول الله ﷺ جعلت قرة عيني فى الصلوة رواه احمد والنسائي من حديث انس رضی الله عنه او روح المعاني دا احتمال هم راوړى دى چي رغبا او رهبا دي حال وي او پر معنى مصدري دي پاته وي مبالغة كما في زيد عدل، او بعض مفسرين چي وايې چي رغبًا او رهبًا دي جمع د راغب او راهب وي لکه خدم او خادم انتهى.

درويش وايي: چي هغه سابق احتمالات د رغبًا په رهبًا کي هم جاري دي، اى لاجل الخوف لصنعه جلاله تعالى او ذوي خوف في عدم قبول الطاعة او السوال، او المعصة او العقاب، او نفس الرهبة على المبالغة تامل.

درويش وايي: چي په مجمع البيان کي راغلي دي چي د عاء د رغبة د ورغوي په غوړيدو سره کوي الى جانب السماء او د عاء رهبة په ظهور د كف كوي لکن مشهوره دا ده چي د رغبت په سوال کي ورغوي خلاص نسي د آسمان وخواته مع

ادنی فرجةٍ بنها، او د رهبة په دعاء کي دي ګوتي را پورته کړي د مخ و خواته او چي چاته ښرا کوي شا د ورغوي دي د آسمان و خواته وګرځوي اشارة الى نزول العذاب على المدعو عليه.

وَكَانُوا لَنَا خٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾

او دوی وه موږ لره بېرېدونکی بندګان مجاهد وايي چي خشوع خوف لازم په زړه کي لاجل کمال معرفة عظمة الله جل شانه.

سوال: مشهوره دا ده چي خشوع د ظاهري اعضاو د بدن صفت ده او خضوع د زړه صفت ده؟

ځواب: حال د انبياء عليهم السلام اعلی دی تر دې چي عجز د دوی دي محصور پر ظاهري اعضاء وي لانه يوجد في المرائي ايضا بل لهم خشوع كامل قلبا وقالبا قاله العلامة البروسي رح و كذالک غير الانبياء عليهم من اهل الله، بيت بر فلک بر تر بود اسرار او، شيئًا لله شيًا لله کار او، او د مرائي په حال کي دا بيت ډېر موزون دي، بيت بروي ريا خرقه سهلست دوخت، وګرباخدا در فروشي نکوست.

وَالَّتِيٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا

منصوب دی په اذکر مصدر سره والمراد بالموصول مريم بنت عمران او په ياد کړه ته هغه ښځه چي دې ساتلی ؤ خپل فرج د حلال او حرامه څخه يعني د نکاح او د زنی څخه روح المعاني وايي الفرج في الاصل هو الشق بين الشيئين، کالفرجة ومابين الرجلين للمرئة وکثر استعمال وصار کالصريح في ذالک وهو المراد هٰهنا اي سنعت فرجها من النکاح والسفاح (ای الزنی) کما سيئاتي من قولها: ولم يمسسني بشر ولم اک بغيا.

مسئلة: تبتيل يعني نکاح نه کول په هغه وخت کي مشروع وه نرو او ښځو ته، نو مريم عليها السلام هم ځان د تبتل په تناو تړلی ؤ.

فَنَفَخْنَا فِيهَا

يعني پوه کړه جبرئيل په امر زموږ (فيها) ای في مريم والمراد نفخ في جيب درعها، په ګريوان کي د قميص د دې، نو دا نفخه ورسيدل په امر د خدای و رحم ته

د دې. نو خدای په خپل قدرت سره د دې په رحم کې مسيح بن مريم عليه السلام.

فائده: بعض انسانان نه پلار لري او نه مور لکه آدم عليه السلام چې د ختمو څخه خدای جل جلاله پيدا کړی، او بعض انسانان پلار لري مور نه لري لکه حوا چې د يوې پښتې څخه د آدم عليه السلام خدای پيدا کړه، نو آدم بمنزلة الاب للحوا، او بعض انسانان مور لري پلار نه لري لکه عيسیٰ عليه السلام.

پوښتنه: جبرئيل چې د مريم په گريوان کې پوه کړه خو په رنگ د سړي ؤ کما ورد فتمثل لها بشرا سويًا، نو د دې يعني مريم څرنگه پوه کول؟

ځواب: ملکه شهوت نه لري که په صورت د نر وي او که د ښځې.

مِن رُّوحِنَا وَجَعَلْنٰهَا وَابْنَهَآ اٰيَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ ﴿٩١﴾

ای الروح الذي مخلوق بامرنا والاضافة تشريف المضاف او يا د روح څخه جبرئيل عليه السلام مراد دی کما في قوله تعالی تنزل الملائكة والروح، فالمضاف محذوف ای من جهة روحنا ای جبرئيل، او مور و گرځول مريم او زوی د دې عيسیٰ عليه السلام علامه او دليل د قدرة، لپاره د ټولو عالميانو.

سوال: مفعول اول د جعلنا خو مريم او زوی دواړه وه، نو مفعول ثاني چې آية دی ولې مفرد راوړی مع ان المطابقة بين المفعولين لجعل لازمة؟

ځواب: مراد دلته جعلنا حالها او قصتها وهو مفرد فافهم، والمراد بالاية دليل القدرة الالهية على ما يشاء.

اِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً ۖ

ای ملة التوحيد والايمان بجميع الانبياء بان لا نفرق بين احدٍ منهم والسمع والطاعة لله وسوله في كل وقت فهو اشارة الى جميع الملل الحقه او المراد منه ملة الاسلام.

پوه سه: چې دا خطاب دی ټولو خلگو ته.

سوال: هذه اسم اشاره دی چې محسوس بالبصر ته کېږي او توحيد او اسلام خو امر معقول دی، نو څرنگه اشاره ورته صحيح ده؟

ځواب: دا اشارة د باب څخه د قول خضر د موسیٰ عليه السلام، هذا فراق بيني وبينک، يعني تصور المشار اليه في الذهن واشير اليه ففيه مبالغة في امتياز

الامر المعقول حتى صار لغاية الامتياز كالامر المحسوس بالبصر، فافهم، والامة په قول د صاحب المطالع اصل يې هغه قوم دی چې پر دين واحد سره يو ځای وي، بيا يې توسع پکښې وکړه چې نفس دين ته هم وايي واطلاقها على نفس الدين مجاز، وظاهر كلام الراغب رح انه حقيقة ايضًا وهو المراد ههنا، او مقصود په دې جمله خبريه سره الامر على المحافظة على تلك الملة ومراعات حقوقها، والمراد ان ملة الاسلام ملتكم التي يجب ان تحافظوا عليها وعلى حقوقها فافعلوا ذالك كذا قال العلامة البروسوي رح (امة واحدة) منصوب على الحال من امة والعامل فيها معنى اسم الاشارة چې په نحو کې عامل معنوي بولي كما في قوله تعالى (وهذا بعلي شيخًا) مراد له وحدت څخه دادی چې ټوله انبياء په دې ملت کې سره متحد دي لا اختلاف بينهم فيها ولا مشاركة لغيرها في صحة الاتباع قال الله تعالى ومن يتبع غير الاسلام دينًا فلن يقبل منه.

پوه سه: چې اختلاف په منځ کې د انبياء عليهم السلام په اصولو کې د دين نست يعني العقائد البته په اختلاف د عصر او زمان په بعض فروع کې اختلاف سره لري كما هو ظاهر.

وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

او زه مو رب يم زما څخه پرته بل رب نسته نو زما عبادت کوئ نه د بل چا من الاصنام والملائكة والكواكب وغيرها.

پوه سه: چې اكثره قراء فاعبدون په حذف د يا اضافت وايي او كسره د نون پر دليل بولي، او بعض قراء يې په اثبات د ياء وايي لكن الحذف مناسب لرؤس الايات فافهم.

وَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ ۖ

پوه سه: چې په دې آيت کې التفات دی له خطاب څخه و غيبت ته.

فائده: القطع: جلاکول د شي که مدرک بالبصر وي لکه اجسام او که مدرک په عقل وي لکه اشياء معقوله، او باب د تفعل دلته په معنی د تفعيل دی ای قطعوا وفرقوا كما في الشافية علمته الفقه فتعلم الفقه، والمراد بامرهم امر دينهم، والمعنى جعل الناس امر الدين قطعًا فصاروا بحيث يلعن بعضهم بعضًا وما كان لهم ينبغي ذالک، دا يو لويه جريمه ده چې دوی وکړه چې هغه دين چې

ټوله انبياء پر متفق وه دوی ټوټې ټوټې وګرځاوه.

درويش وايي: چي دا تفريق له قديم زمان څخه روان دی، په تاريخ قديم کي راغلي دي چي امت ابراهيم ع وروسته تر ده اوويا ډلي سوه، حتی چي مشرکينو د مکې به هم ويل چي موږ پر امت ابراهيم يو، او امت د موسی ع وروسته تر ده يو اوويا ډلي سوه، او امت د عيسی ع وروسته تر ده دوا اوويا ډلي سوه، او امت د محمد ﷺ وروسته تر ده درواوويا ډلي سوي دي، وقد ورد في الحديث الصحيح كلهم في النار الا الناجية، ناجيه هغه ډله چي خدای او رسول دده چي هغه شی ښوولی وي په هغه يې نفساني، تعصبي، هوائي او رياء کاري افعال نه وي ګډ کړي.

كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿۹۳﴾

تنوين عوض له مضاف اليه څخه دی ای کل فرقة به موږ ته رجوع وکړي يعني موږ به هري ډلې ته موافق جزاء ورکړو من الجنة والنار.

فَمَن يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

هغه څوک چي عمل وکړي يو شی له اعمال صالحه وو څخه ولو کان مثقال ذرة او حال داوی چي دده ايمان وي پر خدای ﷻ او پر رسولانو د خدای او پر ما جاؤا به من الكتب والاديان، دا قيد ددې لپاره وويل سو چي ايمان شرط دی د ثواب پر اعمال صالحه وو، ولي چي مشرکانو د مکې هم خدمت د حجاجو کاوه او د زمزم آبياري يې پر غاړه درلوده لکن چي ايمان نه ؤ په مذکوره افعالو کي د خيريې ثواب نسته في الآخرة وهكذا في العصر الحاضر د امريکايانو يا د نورو کفارو خيريه مؤسسات د کونډيانو، يتيمانو او مصيبت زده ګانو سره چي مرستي کوي لکن چي ايمان يې نسته ثواب يې هم نسته.

فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ ج

پوه سه: چي لا لپاره د نفي جنس دی ای لابطلان ولا منع عن الثواب لعمله.

دقيقه پوښتنه: کفران په لغت کي ستر د نعمت او انکار ته د نعمت وايي، نو عمل صاحل د بندګانو خو نعمت پر خدای ﷻ نه دی لاستحالته الانعام عليه تعالی حتی چي منع د ثواب يې کفران سي.

ځواب: سلمنا ذالک لکن خدای ﷻ له منع څخه د ثواب د سعي د بنده په کفران سره تعبير وکړی لبيان کمال نزاهته عن ذالک بتصويره بصورة المستحيل عليه تعالى من القبائح لپاره د مزيد اطمنان د بندګانو په ورکړه کي د ثوابو دوی ته حتى چي ابراز د مثابه په معرض کي د امور واجبه وګرځاوه پر ځان ونفي بنفي الجنس ای لاکفران المفيد للعموم بدلالة لام نفي الجنس عليه، لکه عمل صالح د بنده خو نعمت پر خدای ﷻ نه دی حتى چي پر خدای ﷻ يې شکر واجب سي لکن بيا هم خدای ﷻ په قبول کي د عمل صالح د بنده وايي (ان ربنا لغفور شکور)

درويش وايي: چي دا سوال او ځواب حاصل دی د مافي روح المعاني وروح البيان والمظهري وتفسير الرازي وغيرها فتفكر فيه غاية التفكر.

وَإِنَّا لَهُۥ كَٰتِبُونَ ﴿٩٤﴾

او موږ دده عمل او سعي نوشته کونکي يو په صحائف کي د اعمالو دده چي کرام کاتبين ملکي يې کوي، او نسبت د کتابت خدای ﷻ و ځان ته وکړی لان كتابة الملائكة الكرام عليهم السلام بامر تعالى عزوجل.

وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

فائده: قريه په اصطلاح د قرآن ومصر جامع ته وايي کما في القاموس او هغه ځای ته هم وايي چي ډېر خلک پکښي جمع کېږي کما في المفردات.

فائده: مراد د قريه اهل قريه دی مجازًا او بحذف المضاف ای على اهل قرية.

فائده: حرام شرعي حرام ته وايي لکه زنی، لواطت وغيرهما، او عقلي حرام ته هم وايي کاجتماع النقيضين او ممنوع بالتسخير الهي ته هم وايي په دې آيت کي هم دغه معنى مراد ده کما في قوله تعالى في قصة موسى ؑ وحرمنا عليه المراضع.

فائده: بعض قراء لفظ د حرام حرم بکسر الحاء وسكون الراء بلا الف وايي، او جمهور قراء يې په فتح د (حاء) او (راء) بينهما الف وايي دا دوه لغته دي معنى يې يوه ده مثل حل وحلال.

فائده: جمله د (انهم لايرجعون) په تاويل د مفرد مرفوع محلا مبتدا ده او حرام يې خبر مقدم دی ابن حاجب رح په امالي کي وايي چي تقديم د خبر په ورته صورت کي واجب دی لما تقرر في النحو من ان الخبر عن ان يجب تقديمه.

Scanned by CamScanner

فائده: په آن کي چي معنی د تحقیق او تاکید سته معتبر دی په نفي کي چي د حرام څخه و فهمیدی لا في المنفي ای ممتنع عدم رجوعهم الینا حتمًا والمعنی ممتنع غير متصور الوجود پر اهل قريه باندي چي دوی دي موږ ته رجوع و نه کړي په آخرة کي بلکه حتمًا به یې کوي د مجازات د پاره.

فائده: د اهلکنا ها، معنی حکمنا باهلاکها کعاد و ثمود وغيرهما او يا په يې معنی دا ده وجدناها هالگا ای کافرًا.

پوه سه: چي ابتدائيت د ان مع جملها روح المعاني او روح البيان او مظهري ټولو راوړي دي لکن مظهري داسي اعراب هم راوړی دی چي حرام علی قرية اهلکناها مبتداء ده او خبر یې محذوف دی تقدیره حرام و ممتنع علیهم، ذاک (دا خبر دی) ومعنی ذاک المذکور في الاية المتقدمة من عدم تضییع الحسنات ای تحبط اعمالهم او يا یې خبر دا دی ممتنع توبتهم علی تقدیر ترجمة اهلکناها باوجدناها هالگا ای کافرًا او يا یې معنی دا ده رجوعهم الی الحیاة الدنیا او يا یې خبر دا دی عدم بعثهم للجزاء مظهري رح وایي چي پر دې تقدیر د انهم لا یرجعون، معنی دا ده لانهم لا یرجعون بالتوبة والاخلاص الینا او لانهم لا یرجعون الی الدنیا حتی چي دوی ایمان راوړي، والکل تکلف بلا ضرورة فافهم..... تضرع:

ندارم توشه راه قیامت....... بجز شرمنده گي و روسیاهی
ندارم طاعت مقبول درگاه....... بجز اشک ندامت آه آهی

قال الله: قل لعبادي الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعًا.

حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ

هغه وخت چي خلاص سي سد د یاجوج او ماجوج بحذف المضاف یعني سد هما وهما اسمان لقبیلتین من الانس.

پوه سه: چي حتی دلته نه حرف جر دی او نه حرف عطف دی بل حرف یبتدء بها الکلام او دا حرف غاية ده د ما قبل د پاره کانه قیل یستمرون علی ما علیهم من الهلاک حتی اذا اقامت القیامة ای قرب قیامها بفتح سد یاجوج وماجوج یرجعون الینا ویقولون یا ویلنا آه.

پوه سه: چي قصه د ياجوج وماجوج وبناء السد عليهما وفتحه في آخر الزمان د مخه تيره سوه په سوره كهف كي كذا في روح البيان وتفسيره على التمام في سورة الكهف في قوله تعالىٰ هناک فاذا جاء وعد ربي جعله (اى السد) دکاء (په مځکه پوري متصل) وَكانَ وَعدربي حقًا.

وَهُمْ مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَّنْسِلُوْنَ ﴿٩٦﴾

يعني ياجوج وماجوج د هره لوړه ځاى كه غرونه وي او كه غنډي په منډه منډه راځغلي.

فائده: تصريح په حدب سره چي وكړه لان مقرهم ما وراء الجبال، نو دوى تر غرو را اوړى په ځغاسته د حذيفه بن اليمان رضی ځخه روايت دى وقيل عن حذيفة بن الاسد الغفاري رضی روايت دى چي عليه الصلوة والسلام مسجد نبوي ته تشريف فرما سو موږ بحث سره كاوه، نو عليه الصلوة والسلام پوښتنه را ځخه وكړه چي په څه شي كي تاسي خبري سره كولې موږ ورته وويل د قيامت په باره كي عليه الصلوة والسلام وويل چي قيامت (يعني نفخ الصور الاول) نه قائميږي تر هغه د مخه چي تاسي لس شيان (يعني خارق العادة) ونه ويني، نو عليه السلام ذكر كړى (۱) الدخان (يعني الخارج من الارض) (۲) والدجال (۳) والدابة (اى الدابة الارض) (۴) وطلوع الشمس من مغربها (۵) ونزول عيسى بن مريم عليه السلام (۶) وياجوج وماجوج (۷) وثلاث خسوف خسف بالمغرب (۸) وخسف بالمشرق (۹) وخسف بجزيرة العرب (۱۰) وآخر ذالک نار يخرج من اليمن تطرد الناس الى محشرهم (يعني البيت المقدس) رواه مسلم.

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ط

او نژدې سي هغه وعده چي حق ده يعني يوم القيامة تركيب، وروسته تر حتّى يعني اذا فتحت آه جمله شرطيه ده وقوله وهم من كل حدب آه حال ده ياجوج او ماجوج ځخه وقوله واقترب الوعد الحق عطف دى پر فتحت باندي او فراء نحوي رح وايي چي كلمة د واو په اقترب الحق كي زائده ده او دا جمله جزاء د شرط بولي. او مظهري رح قول د فراء رد كړى بان الواو لا تكون زائدة.

درویش وايي: چي فراء پر زيادة د واو دليل ويلى دى بقوله تعالى في قصة ابراهيم و ابنه اسمٰعيل عليهما السلام، فلما اسلما وتله للجبين وناديناه، آه يعني واو د ناديناه زائد والتقدير فلما اسلما للجبين ناديناه، نو څرنګه د مظهري رح قول چي واو زائد نه سي صحيح دى؟

ځواب: د مظهري مراد دا دى چي بېله ضرورته قول په زيادة مردود دى په هغه آيت چي فراء دليل په ويلى دى بېله و ناديناه بله جزاء د شرط نسته، نو ځکه واو زائد دى او په مانحن فيه کي خو ضرورت نسته لان جزاء الشرط قوله تعالى فاذا هي آه.

پوه سه: چي هي ضمير د قصة دى وشاخصة مبتداء قسم ثاني ده کما في الکافيه يعني الصفة المسندة الى فاعلها يعني الابصار فاعل لها، ويحتمل چي ابصار الذين کفروا دي مبتداء قسم اول وي او شاخصة دي خبر مقدم وي، وشاخصة مشتق من الشخوص يقال شخص بصره والمعنى فتح عينه يعني سترګي رډي ولاړي وي نه بې سي رپولاى من شدة الهول والحر، لکن دا حال الذين کفروا دى، لان المؤمن وان کان عاصيًا جدًا لايکون کذالک استدلالاً بهذه الآية.

سوال: په نحو کي وايي چي اذا مفاجات کما في نحن فه قائم د فاء جزائية کېداى سي کما في قوله تعالى اذاهم يقنطون، نو په موجود آيت کي چي هم فا سته او هم اذا مفاجات حکمت د اجتماع يې څه دى؟

ځواب: حکمت د اجتماع تاکيد دى د اتصال د جزاء بالشرط المذکور، يعني چي د اقتراب د وعد الحق او د شخوص الابصار تر مابين اتصال په حيز کي د خفاء په نيز د عقل ؤ، نو ځکه يې تاکيد ته ضرورت سته فافهم جدًا.

يٰوَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِيْ غَفْلَةٍ مِّنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿٩٧﴾

پوه سه: چي په (ياويلنا) کي يا د نداء ده او ويل هلاک ته وايي او د ويل نداء مجاز ده على عادت العرب عند الوقوع في الفزع العظيم والمهلکة، او دا جمله مقدر په يقولون سره ده (اى يقولون يا ويلنا) او مجموع جمله حال ده له (الذين کفروا) څخه.

ترجمه: په تحقيق موږ ؤ يعني په دنيا کي په غفلت عظيمه کي (نو تنوين د غفلة لپاره د تعظيم دى او د هذا څخه ورځ د قيامت او بعث بعد الموت ده چي

مشركين ځندي منكر وه او دا جمله كالتعليل لقولهم يا ويلنا) بلكه ؤ موږ ظالمان پر خپلو ځانو چي د دې شخه مو انكار په دنيا كي كاوه او يا مراد د ظلم شخه وضع الشيئ في غير موضعه يعني چي حق د خداى ؤ موږ د بتانو كاوه.

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

تاسي اى مشركانو او هغه شيان چي تاسي عبادت كوئ ماسوى د خداى شخه.

پوه سه: چي كلمه د ما پر مشهور باندي خاصه ده په غير ذوى العقول پوري او تحقيق دا دى كما هو المختار عند المحققين كا المحقق الجامي رح والمحقق البيضاوي رح، نو ما تعبدون شامل دى و ما لايعقل من الاجسام لكه بتان د مشركانو او گيلكى (سخندر) د سامري، او ما يعقل من المعبودين ته هم شامل دى لكن چي په خپل معبوديت راضي وي لكه شيطانان او يا مدعي د الوهيت من الانس بالباطل لكه فرعون و نمرود وغيرهما چي د خدايي دعوه يې كړې وه.

سوال: د ملكو خو هم بعض كفره عبادت كوي، او د عيسى ؏ عبادت خو هم نصارى كوي؟

ځواب: دا معبودين په عبادت سره د خلكو نه دي راضي، نو دا معبودين خارج دي له آيت شخه بالعقل والنقل قال الله تعالى ولاتزر وازرة وزر اخرى.

درويش وايي: چي د دې عموم تائيد هغه حديث هم كوي چي دا آيت چي نازل سو ابن الزبعري وويل چي دا خاص زموږ په خدايانو سره دى يعني بتان كه كل من عبد ته شامل دى من دون الله، عليه الصلوة والسلام ورته وويل لكل من عبد من دون الله الى اخير الحديث، او كه چېري كلمه د ما مختص په غير ذوى العقول سره سي كما هو المشهور فظاهر ان من لايرضى بكونه معبودًا من العقلاء كالملائكة وعيسى غير داخل فيه.

حَصَبُ جَهَنَّمَ

يعني دوږخ ته به غورځول كېږي او د دوږخ اور به په بلېږي لپاره د رسوايي د كفارو صرفًا لكه په بتانو جماداتو كي، او يا د تفضيح د عابدانو لپاره او لپاره د تعذيب د معبودينو عقلاً لكه فرعون، نمرود او شيطانان چي د دوى په دوږخ سره هم رسوايي د عابدانو د دوى ده او هم تعذيب خپله د دغو معبودينو دى.

درويش وايي: چي روح البيان د ماتعبدون څخه يوازي اصنام اخستي دي ددې لپاره چي و اخراج ته د عزير ؑ، عيسى ؑ او د ملكو ؑ لاره همواره كړي، دليل يې دا ويلى دى بشهادة ما لانها لما لايعقل انتهى وقد مر ان تخصيص د ما خلاف التحقيق دى فافهم، او روح المعاني په دې باره كي ډېري اوږدې خبري كړي دي فراجع.

اَنۡتُمۡ لَهَا وَارِدُوۡنَ ﴿٩٨﴾

تاسي اى مشركانو او ستاسي معبودان و دوږخ ته وارديږئ.

فائده: انكم وما تعبدون الى اخيره التفات د غيبت څخه و خطاب ته لان الكلام السابق مع المشركين على الغيبة وفي هذه الآية على الخطاب.

سوال: صله د ورود خو على راځي نحو وردت عليه، نو په آيت كي د لام د راوړلو حكمت څه دى؟

ځواب: كلمه د لام يې د اختصاص لپاره راوړه، يعني چي دا عذاب مختص په دوى پوري دى، او بل لپاره ددې چي دلالت پر سببيت وكړي.

پوه سه: چي دا توجيه بناء پر دې ده چي اصل تعدى د ورود په على سره كما اشار اليه في القاموس بتفسيره بالا شراف على الماء وهو في الاستعمال كثير، او بعض مفسرين وايي چي ورود متعدي بنفسه دى كما في قوله تعالى وردها، فاللام لتقوية العمل لكون المعمول مقدمًا والعامل فرعي اى ليس بفعل فافهم.

لَوۡ كَانَ هٰٓؤُلَآءِ اٰلِهَةً مَّا وَرَدُوۡهَا ؕ

كه دغه شيان چي تاسي يې عبادت كوئ ايها الكفار خدايان وايي اى في الواقع كما تزعمونه، نو دوى به دوږخ ته نه واى داخل سوي لان شان الآله تخليص العابد من النار.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده قول ورسره محذوف دى اى يقال لهم بعد دخولهم في النار توبيخًا وتفضيحًا لحال العابدين.

وَكُلٌّ فِيۡهَا خٰلِدُوۡنَ ﴿٩٩﴾

او هر واحد د عابدين او معبودين به په دوږخ كي همېشه وي لا خلاص لهم عن النار ابدًا، دا جمله عطف ده على انتم لها واردون.

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَّهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

دوی لره به په دوزخ کي ځګېروی وي او په زوره به ساه شړي او کاږي، او دوی په دوزخ کي يعني العابدين هيڅ شی نه اوري لشدة غليان النار، او بل په دې سبب چي کافران په تابتانو کي د اوسپنې دي چي دا اوسپنې په مېخو ټينګي سوي وي كما روى عن ابن مسعود رضي الله عنه برواية ابن جرير و ابن ابی حاتم و ابن ابی الدنيا وغيرهم او دا تابوتان به في اسفل الجحيم کي وي.

پوښتنه: دا حال خو د عابدينو دی، معبودين چي بتان دي آيا د هغو دا حال نه دی؟

ځواب: په دې آيت اسناد د فعل د بعض دی چي عابدين دي و کل ته چي عابدين او معبودين بتان دواړه دي، او دا جمله حال ده له ضمير څخه په خالدون کي.

شان نزول: حاکم رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي دا آيت چي نازل سو (انكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم) مشركانو د مکې وويل چي د ملکو او د عيسی او د عزير عليهم السلام خو هم عبادت من دون الله کړل سوی دی، نو هغه به هم حصب جهنم وي، نو که هغوی په جهنم کي وي، نو موږ د خپلو معبودانو پروا نه کوو فنزلت هذه الآية.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَىٰ

په تحقيق هغه کسان چي د مخه دوی ته منزله حسنی د قرب الهي ورکړل سوې وي او يا خلعة حسنی ورکړه سوې وي چي عبارت له سعادت څخه دی يا توفيق د توحيد او عبادت ورکړه سوی وي يا زېری د جنت ورکړل سوی وي، بغوي رحمه الله وايي چي رسول الله صلى الله عليه وسلم او بعض مشران د قريشو د مشرکينو په حطيم کي سره يو ځای وه او پر شا وخوا د کعبې مبارکې (۳۶۰) بتان موجود وه، نو نضر بن الحارث د عليه الصلوة و السلام سره په بحث اخته سو حتی چي عليه الصلوة و السلام دی په دلائلو کي ملزم کړی، وروسته عليه الصلوة و السلام ورته وويل (انكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم آه) بيا عليه الصلوة و السلام ځندي ولاړ سو عبدالله بن الزبعری قريشو ته ورغلی او د عليه الصلوة و السلام خبري يې ورته وکړې او وليد بن المغيرة يې هم په ماجری حال خبر کړی، نو وليد راغلی عليه

الصلوة والسلام ته يې وويل چي تا رشتيا دغه خبره کړې ده انکم وما تعبدون الآية
عليه الصلوة والسلام ورته وويل نعم! نو وليد بن المغيره ورته وويل اليست
اليهود تعبدون عزيرًا والنصارى تعبدون عيسى وبنوا المليح يعبدون الملائكة؟
عليه الصلوة والسلام ورته وويل بل هم يعبدون الشياطين (يعني شيطانان دوى
په دغه عبادت سره امر کوي) فانزل الله تعالى ان الذين سبقت الآية، او د ابن
الزبعرى په شان کي دا آيت نازل سو (ماضربوه لک الا جدلاً بل هم قوم خصمون)
ترجمه: دوى نه دى پيش کړى وتاته يعني د بحث په دوران کي عيسى ؑ مګر نه
جدل يعني د ناحقه بحث په توګه، بلکې دوى يعني ابن الزبعرى او وليد بن
المغيرة واشباههم نه دي مګر خصومت جلب خلګ دي.

فائده: مولانا ابو السعود ؒ وايي چي عليه الصلوة والسلام وابن الزبعرى ته
وويل (ما اجهلک بلسان قومک) يعني کلمه د ما خو ستا د قوم په ژبه کي د غير
ذوى العقول لپاره دى، نو عيسى، عزير او ملائکه څرنګه په ما کي داخليږي آه؟
حافظ ابن حجر ؒ دا حديث موضوعي بولي، روح المعاني وايي چي ابن حجر
وامثاله معتمد عليه کسان دي په حديثو کي، ده زياته کړې ده فلا ينبغي
الاعتراض بذكر هذا الحديث في احكام الآمدي وشرح المواقف وفصول البدائع
للتفتازاني وغير ذالک انتهى، او مظهري ؒ فقط دومره قدر ويلي دي چي په
بعضې کتابو کي د اصول الفقه دغه خبره د عليه الصلوة والسلام و ابن زبعرى ته
ما اجهلک بلسان قومک آه راغلې ده لکن په کتابو کي د احاديثو نسته آه، ګويا
مظهري هم دا حديث موضوعي بولي.

أُولَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ۝١٠١

دغه کسان چي سبقت لهم منا الحسنى له جهنم څخه لېري ساتل کړه سوي دي
له جانبه څخه د خداى ج.

لَا يَسۡمَعُونَ حَسِيسَهَاۖ وَهُمۡ فِي مَا ٱشۡتَهَتۡ أَنفُسُهُمۡ خَٰلِدُونَ ۝١٠٢

دوى نه اوري آواز خفي د دوږخ فضلاً عن انيكونوا فيها، او دغه کسان چي
سبقت لهم من الحسنى په هغه نعمتو کي چي د دوى زړه يې غواړي من نعيم

الجنان التي لا عين رئت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر كما ورد في الحديث الصحيح همېشه به وي.

پوه سه: چي جمله د (لايسمعون حسيسها) بدل ده له (معبدون) څخه دا جمله لپاره د مبالغې راوړه سوه په لېږي والي کي د الذين سبقت آه له دوږخ څخه.

پوه سه: چي جار و مجرور چي فيما اشتهت دی چي دمخه کړی تر متعلق چي خالدون دی لپاره د اختصاص او اهتمام.

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ

او دوی په غم کي نه اچوي لويه بېره.

پوه سه: چي دا جمله سره د معطوفه پر دې خبر بعد الخبر دی لان في ان الذين سبقت آه.

درويش وايي: چي په تفسير کي د فزع الاکبر عظيم اختلاف دی (۱) سعيد بن جبير او ضحاک رح وايي چي فزع اکبر هغه وخت ده چي له دوږخ څخه مجرمان د مؤمنانو راويستل سي وروسته سرپوښ د دوږخ پر کفارو دوږخيانو کښېښول سي (۲) ابن جريج رح وايي چي مرګ په شکل د پسه راوستل سي او ذبح سي او پر جنتيانو ملکي زېری وکړي خلود بلا موت او پر دوږخيانو د غم ناره وکړي خلود بلا موت (۳) حسن رح وايي چي پر بنده که مؤمن او که کافر امر د دخول النار وکړل سي (۴) بغوي رح وايي چي ابن عباس رض وايي چي فزع اکبر نفخة اخيره يعني نفخة الاحياء بعد الموت بدليل قوله تعالى ونفخ في الصور نفزع من في السمٰوات والارض، ددې روايت بعض مفسرانو داسي توجيه کړې ده چي مراد نفخة اخيره د دنيا ده لان نفخة الفزع هي النفخة حين يكون في السمٰوات والارض الاحياء فيموتون بهذه النفخة.

درويش وايي: چي دا توجيه ضروري ده ولي په نفخة اخيره د قيامت خو نه په اسمانو کي او نه په مځکه کي څوک وي چي وبېرېږي (۵) مراد له نفخة الفزع څخه نفخة الصعق اى الموت ده وهذا والسابق الاخير متلازمان لانهم اذا فزعوا فزعًا شديدًا فيموتون لاجل الفزع وهذا ما اختاره القرطبي رح، دليل دا وايي چي په اکثرو احاديثو صرف دوې نفخة ذکر سوي دي نفخة الصعق اى ونفخة البعث فاذا

لم يصح النفخة، الثانية اى نفخة البعث بعد الموت لمامر فلابد ان يراد به نفخة الصعق اى الموت فافهم (۶) شيخ اكبر محي الدين ابن العربي قدس سره وايي چي نفخات درې دي (۱) نفخة الفزع (۲) نفخة الصعق اى الموت (۳) ونفخة القيام الى رب العالمين.

درویش وايي: چي مظهري هم دغه قول مختار کړی دی، او پر دې يې دليل حديث مرفوع د ابی هريره ﷛ راوړی دی چي ابن جرير، طبراني، ابو يعلى، بيهقي، ابو موسى المدني، علي بن معيطا، عبد بن حميد او ابو الشيخ ﷫ په خپلو کتابو کي رانقل کړي دي چي ابو هريره ﷛ وايي چي نفخ الصور درې واره ده (۱) نفخ الفزع چي د اسمان له خوا څخه يو سخت اواز پيدا سي چي وار په وار په زړه کېږي حتى چي انس او جن ټوله د سختي بېږي سره مخامخ سي او حتى چي اهل د قرى وو خپل مواشي پسونه، مېږي، بزې، غوايي او نور ځای پر ځای پرېږدي او دوی ښارو ته نقل سي د بېږي او جنيات و غروته.

درویش وايي: ويدل علي ذالک حديث البخاري چي عليه الصلوة والسلام وويل يو وخت له رمې څخه لېوه پسه حمله کړی شپانه پسي روان سو پسه يې څندي خلاص کړی، لېوه پر لوړ ځای ورته ودرېدی او داسي يې ورته وويل چي دا پسه خو تا راڅخه خلاص کړی په هغه وخت کي به يې څوک راڅخه خلاص کړي چي بې ما بل راعي نه لري اشارةً الى نفخة الفزع، صحابه کرامو ﷛ وويل سبحان الله ذئب يتکلم؟ عليه الصلوة والسلام انا اومن به وابوبکر وعمر وماهما ثم او کما قال رسول الله ﷺ، نو دا حديث تائيد کوي د نفخة الفزع چي موږ وويل چي خلک به خپل مواشي په قريو کي پرېږدي او دوی به وښاروته نقل سي، نو ذئب او لېوه رشتيا وويل چي بېله ما بل راعي نه لري، او عليه الصلوة والسلام د لېوه د قول تائيد وکړی والله اعلم.

درویش وايي: چي تحقيق د دې مقام کمامر له خواصو څخه د تفسير ايوبي دی وقلما يوجد هذا التفصيل بجميعه في مطاوي التفاسير الکبار والله الموفق ولله الحمد والمنة.

وَتَتَلَقّٰهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِيْ كُنْتُمْ تُوْعَدُوْنَ ﴿۱۰۳﴾

مخ او استقبال ته وروځي د. دغو ان الذين لهم منا الحسنى الآية ملكي عند خروجهم عن القبور على ابواب الجنة زيرى كونكي په دي قول سره (هذا يومكم) دا ورځ د ثواب ستاسي چي ستاسي سره وعده كړل كېده په كتب سماويه كي پر ژبه د رسولانو، والجملة حال بتقدير القول اى قائلين هذا يومكم الآية.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَآءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ

پوه سه: چي يوم منصوب دى په اذكر مقدر سره، او يا ظرف دى د (لايحزنهم) او يا ظرف دى د (تتلقٰهم)

فائده: قرء شيبة بن نصاح بالياء والبناء للفاعل والضمير راجع الى الله عزوجل، وقرء ابو جعفر وغيره بالتاء الفوقية والبناء للمفعول ورفع السماء على انه مفعول مالم يسم فاعله، وجمهور القراء بالنون على البناء للفاعل ونصب السماء على المفعولية، والطي ضد النشر، والمراد بالضي الافناء والآزالة، او ابن قيم د افتاء د اسمانو او اعدامها په عدام صرف منكر دى او دى دعوه كي چي نصوص دلالت پر دي كوي چي اسمانو نه تغيير او تبديل كوي له يوه حال څخه و بل حال ته.

(كطي السجل) لكه پيچل د سجل وهي الصفيحة كما اخرج ابن جرير وغيره عن مجاهد ونسبه في مجمع البيان الى ابن عباس رض وقتادة والكلبي ايضًا.

فائده: جار او مجرور صفت د مصدر محذوف دي اى طيًا كطي السجل، والسجل هو الطومار يعني اوږد كاغذ.

درويش وايي: چي د دې آيت په معنى كي عظيم اختلاف دى، روح المعاني وايي واللام للتعليل اى كما يطوى الطومار لاجل الكتابة يعني لوى كاغذ سره وپيچي او كښې يې ږدي چي يو وخت د كتابت ته ضرورت پيدا سي راوايې خلي او نوشته پر وكړي، فلا يرد ان المعهود نشر الطومار للكتابة لاطيه لها، او عبد بن حميد له حضرت علي كرم الله وجهه څخه روايت كړى دى چي سجل نوم دى د ملكي چي د هر انسان سره سته چي كرام كاتبين يې بولي، نو انسان چي مړ سي هغه عمل نامه دده وپيچي او پورته يې كړي تر عرش لاندي يې كښېږدي تر ورځي پوري د

قيامت، بيا چي انسان ژوندى سي هغه عمل نامه يې په راسته يا چپه لاس كي وركړي، ويقال اقراء كتابک كفٰى بنفسک عليک حسيبًا كما وقع في القرآن العزيز، وهذا المعنى هو الانسب عند الفقير والله اعلم، واللام في قوله للكتب متعلق على طي، وقيل السجل كان اسمًا لكاتب الوحي للنبي ﷺ، وهذا ضعيف لانه لم يجئ في شئ من الآحاديث لفظ السجل في كتاب الوحي للنبي ﷺ.

پوښتنه: تا د ابن القيم الاندلسي رحمه الله قول دمخه رانقل كړى چي هغه د فناء او زوال د اسمانو بالكلية منكر دى بلكې په تغيير د احوالو د اسمانو قائل دى، آيا دا قول د اندلسي رحمه الله له دې آيتو څخه مخالف نه دى (اذا السماء انشقت الآية، اذا السماء انفطرت، وانشقت السماء فكانت وردة كالدهان) الى غير ذالک؟

ځواب: لا! ولې د انشقاق او انفطار معنى خو افناء بالكلية نه ده، وسيئاتي تحقيق ذالک في تفسير السورة الواقعة هذه الآيات فيها ان ان شاء الله تعالى، اللهم وفقني لتفسير القرآن العزيز الى اخيره بالخير والصحة والسلامة انک علىٰ كل شئ قدير وبالاجابة جدير وماذالک عليک بعزيز.

هو! په مذكوره آيتو كي رد دى پر فلاسفه وو باندې چي دوى وايي اسمانونه بصورها النوعية وهيئآتها الموجودة قديمة ابدية ولاشک في رد هذا القول بالآيات المتلوة.

درويش وايي: چي ما ډېر كوشش كړى دى په خپل حاشيه پر هداية الحكمة په ابطال كي د اقوالو د فلاسفه وو ان شئت فارجع الى تلک الحاشية وهي مطبوعة موجودة في جميع مكاتب كويته، فقير وايي چي دا ؤ تفسير د دې آيت مغلقه حسب المقدور والله اعلم بمراده في كتابه.

كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ ط

لكه چي موږ ابتداءً مخلوق د كتم د عدم پيدا كړي وه بيرته يې په ورځ د قيامت و دائرې ته د وجود راګرځوو يا په طور د ايجاد بعد العدم المحض كما في اول الخلق او يا په جمع د اجزاء متفرقه د هغو على حسب اختلاف القولين لان الابتداء ليس باهونٍ من الاعادة بل الامر بالعكس نظرًا الى قدرة الناس وان كان البدء

والاعادة سيان بالنظر الى قدرة القادر العزيز فافهم.

پوه سه: چي كلمه د ما كافه ده مصدريه نه ده و كلمة اول مفعول د بدئنا دی، والمعنى نعيد ما خلقناه مبدءً اعادةً مثل ابدائنا اياه، والمقصود په دې آيت كي بيان د صحت د اعاده چي پر ابداء دې قياس كړي، ولي چي امكان ذاتي د مقدراتو موجود دی اعادةً لكه چي موجود ؤ ابتداءً وذالک الامكان هو المصحح المقدورية باجماع اهل الاسلام والفلاسفة او قدرة كاملة د قادر متعال هم تغيير نه دی خوړلی فما للناس ای الكفرة ينكرون البعث بعد العدم، بخاري او مسلم چي په شيخانو سره د علم حديث شهرت لري، او ترمذي له ابن عباس رض څخه روايت كړی دی چي عليه الصلوة والسلام په مجمع كي د صحابه كرامو رض ودرېدی او وه يې ويل يا ايها الناس انكم تحشرون الى الله حفاة (لڅي پښې) مشات (پياده) عرات (لڅ لغړ) عزلاً (ناسنته) بيا عليه الصلوة والسلام دا آيت استدلالاً پر ما قال وو ايه كما بدئنا اول خلق نعيد كمامر تفسيره، او زياته يې كړه و اول من يكسى من الخلائق (اول سړی چي كالي يعني د جنت په اغوستل كېږي په خلكو كي ابراهيم ع به وي.

درويش وايي: چي د دې اوليت وجه داده چي نمرود ابراهيم ع لڅ و اور ته غورځولی ؤ.

وَعۡدًا عَلَيۡنَاۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

(وعدًا) مفعول مطلق د فعل محذوف دی ای وعدنا وعدًا، نو دا كيد دی د نعيده) په تحقيق سره موږ كونكي يو د دې كار يعني البعث بعد الموت، دا جمله تاكيد بعد تاكيد ده.

وَلَقَدۡ كَتَبۡنَا فِي ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعۡدِ ٱلذِّكۡرِ

لام جواب د قسم محذوف دی په تحقيق موږ نوشته كړي دي يعني ملكو زموږ په امر زما.

پوه سه: چي سعيد بن جبير او مجاهد رح وايي چي له زبور څخه مراد ټوله كتب منزله دي او مراد له ذكر څخه ام الكتاب دی چي لوح محفوظ دی چي په نېز د

خدای ﷻ دی یعني من بعد ماکتبنا ذالک في اللوح المحفوظ، او شعبي وایي چي له زبور څخه مراد کتاب دی د داؤد علیه السلام کما هو المتعارف او د ذکر څخه مراد تورات دی، او ابن عباس رض او الضحاک رح وایي چي مراد له زبور څخه تورات دی او له ذکر څخه مراد نور کتب منزله دی بعد التورات چي انجیل او قرآن کریم دي، او بعض مفسرین وایي چي مراد د زبور څخه کتاب داؤد ؑ دی او مراد له ذکر څخه قرآن مبارک دی، پر دې اخیرو دوو احتمالو من بعد په معنی د قبل دی.

درویش وایي: چي دا مجاز ډېر ناوره دی، نو بناءً علیه دا دوه احتماله ډېر ضعیف دي فتدبر.

پوهسه: چي زبور د داؤد ؑ مقصور وُ پر حکمت عقلي ولایتضمن شئ من الاحکام الشرعیة وکانت الاحکام الشرعیة بالوحي الخفي.

أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

بېشکه مځکه د جنت په میراث وړي بندګان زما چي په دنیا کي صالحان وي یعني اوامر الهیه یې پر ځای کړي وي او له منهیات شرعیه وو څخه یې پرهېز کړی وي کما قال الله تعالی والعاقبة للمتقین.

پوښتنه: په عبادو کي د خدای خو فساق او فجار هم سته، نو هغو ته جنت نه ورکول کېږي؟

ځواب: فساق یا په عذاب سره د دوږخ له ګناه څخه پاکېږي یا په مغفرت الهي پاکېږي یا په شفاعت نبوي پاکېږي، نو دوی ملحق په صالحینو سره ګرځي او جنت ته واردېږي، او مجاهد رح وایي چي مراد له عبادي څخه امت د علیه الصلوة والسلام دی بدلیل قوله تعالی (وقالوا الحمد لله الذي صدقنا وعده واورثنا الارض نتبوء من الجنة حیث نشاء) وفي روایة عن ابن عباس رض چي مراد له ارض څخه ټوله دنیا ده چي خدای ج مؤمنان پر غالبه کوي وهو قول الکلبي رح او دا قول یې په تائید کي راوړی دی (لیستخلفنهم في الارض) واخرج مسلم والترمذي وابو داؤد عن ثوبان رض قال قال رسول الله ﷺ ان الله رئ لي الارض (ماته خدای ج کشف کړه مځکه) فرئیت مشارقها ومغاربها وان امتي سیبلغ ملکها الی ما رئ لي منها (په تحقیق زما د امت سلطنت به ورسېږي و هغې مځکي ته چي ماته کشف کړل

سوه، مفسرين رحمهم الله وايي چي وعده د خداى جل جلاله له خوا څخه په اعزاز د دين د نبي ﷺ واعزاز اهله او په غلبه سره ددوى پر اكثره معموره مځكه باندي (يعني كه څه هم اوسېدونكي يې كافران وي او جزيه وركوي) لكن دا هغه معموره مځكه مراد ده چي ترډد (يعني تګ راتګ د مسافرانو و هغې ته ډېروي) والا فمن الارض مالم يطائها المؤمنون كالارض الشهيرة بالدنيا الجديدة (لكه ديار او ممالك د امريكايانو چي په زرو كلونه وروسته انګرېزانو كشف او آباده كړه، يا مځكه د هند غربي) روح المعاني وايي كه چېري مراد غلبه د مؤمنانو پر ټوله نړۍ سي او ټوله په حوزه كي د مؤمنانو راسي كه جديده او كه قديمه وي هغه په ايام د مهدي رضي الله عنه ونزول عيسى عليه السلام، نو هغه مخنى. توجيه ته ضرورت نسته فتدبر.

پوښتنه: په احاديثو شريفه وو كي راغلي دي چي په اخيره زمانه كي به كفار پر ټوله مځكه مستولي وګرځي؟

ځواب: وراثت د ټولي مځكي مسلمانانو ته د استيلاء د كفارو تاوان نه كوي، ولي چي استقلال د كفارو پر ټوله مځكه لږ زمانه به وي چي نفخ الصور به پر دوى وسي، نو دې لږ زمانې ته د غلبه كفارو اعتبار نسته، لكه په حديث صحيح كي چي راغلي دي چي نفخ الصور تر هغو نه كېږي چي په مځكه كي الله الله ويونكي پاته وي.

إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغًا لِّقَوْمٍ عَٰبِدِينَ ﴿١٠٦﴾

يعني په دې كي چي په قرآن كريم كي ذكر سوه من اخبار الامم الماضية والمواعظ البليغة والمواعيد للمؤمنين الصالحين والمسرفين في الارض (لبلاغًا) يعني كفايت سته لاجل دخول الجنة يعني څوک چي په دغو قرآني مواعظو عمل وكړي وجنت ته به ورسېږي (لقوم عابدين) حرف جر متعلق په بلاغًا پوري دى اى للمؤمنين الذين يعبدون الله وحده بخلوص نية لان هذه عبادة مقبولة عند الله ثياب عليها بدخول الجنة دار القرار، ابن عباس رضي الله عنه د عابدين ترجمه په عالمين سره كړې ده.

درويش وايي: چي مراد له عالمينو څخه صرف په نامه عالمان نه دي بلكې مراد العاملين بما علموه دي فالمآل واحد، او كعب احبار وايي چي مراد ځندي امت د عليه الصلوة والسلام اهل الصلوة الخمس وشهر رمضان، روح المعاني وايي چي

ظاهره عموم عبادات دي او تخصيص د صلوات خمس و شهر رمضان نكته الاهتمام بهما لان الصلوة عماد الدين، كريمه (ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر، وصيام شهر رمضان تكسر الشهوات الفاسدة) لكه په صحيح حديث كي د بخاري وغيره چي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام ځواني طبقې ته د نرانو داسي وويل كه طاقت او قدرت د نكاح لرئ (فليتزوج الى ان قال ومن لم يستطع فعليه بالصوم فانه له وجاء او كما قال عليه السلام، والوجاء نوع من الخصى) ترجمه: يعني كه قدرت د نكاح لرئ نو نكاح وكړئ، او كه قدرت د نكاح نه لرئ نو روژې نسئ.

وَمَآ اَرۡسَلۡنٰكَ اِلَّا رَحۡمَةً لِّلۡعٰلَمِيۡنَ ﴿١٠٧﴾

او موږ ته نه يې استولى يا محمد (ﷺ) مگر نه رحمت د ټولو عالميانو لپاره من الانس والجن لعموم رسالته وبقائها الى يوم القيامة.

پوهه: چي رحمةً منصوب دی علت د ارسال دی، والمراد ان ارسالک رحمة منا على الانس والجن ليهتدوا بک الى الحق، په حديث صحيح كي د ابو هريره رضي چي حاكم يې روايت كړى دى عليه الصلوة والسلام وايي انما انا رحمة مهداة) زه رحمت يم چي خداى جل جلاله ستاسي د هدايت لپاره استولى يم، يا معنى دا چي تاسي ته يې هديه راستولى يم، والله اعلم، او بخاري په خپل تاريخ كي له ابو هريره رضي څخه په روايت داسي وايي چي عليه الصلوة والسلام وويل انما بعثت رحمةً ولم ابعث عذابًا، ابن عباس رضي وايي چي رسول الله ﷺ رحمت د كافرانو لپاره هم دى بتاخير العذاب عنهم ورفع (المسخ الى القردة والخنازير) يعني بيزوگان او سركوزان نه گرځي) والخسف (او په مځكه نه ننوتل لكه قارون) والاستيصال (د يوه مخه نه هلاكېدل)

ښهانه فائده: په دې كي اختلاف دى چي په عالمين كي ملكي هم داخلي دي، او مبنى د اختلاف پر دې دى چي عموم د بعثت د عليه الصلوة والسلام ملكو ته هم شامل دى او كه نه فان قلنا بالعموم كما رجحه من الشافعية البازري وتقي الدين السبكي والجلال الدين المحلي رح ومن الحنابلة ابن تيمية وابن مفلح في كتاب الفروع ومن المالكية عبد الحق رح قلنا بشمول العالمين للملائكة عليهم السلام وكونه عليه الصلوة والسلام رحمة لهم لانه جاء عليه السلام ايضًا بما فيه تكليفهم بالاوامر والنواهي، كه څه هم موږ نه يو خبر چي د ملكو اوامر او منهيات نو څه شى

ؤ، ولاشک ان في امتثال المكلف ماكلف به نفعاء وسعادة له، وان قلنا بعدم شمول رياسته ﷺ للملائكة كما جزم به الحليمي والبيهقي والجلال المحلي في شرح جمع الجوامع وزين العراقي في نكتة على ابن الصلاح من الشافية ومحمود ابن حمزة في كتابه العجائب والغرائب من الحنيفية بل نقل البرهان النسفي رحمه الله والفخر الرازي رحمه الله في تفسيره الاجماع عليه، كه څه هم دا اجماع خو مسلم نه ده، ولي تا د اختلاف خبري واورېدلې قلنا بعدم شموله للملائكة واراد بالعالمين من سواهم.

درويش وايي: چي انصاف دادی چي ملائکه په عموم کي د عالمين داخلي دي که څه هم عليه الصلوة والسلام مبعوث ودوی ته نه دی، ولي چي عالم ملائکه کرام ته په وساطت د رسالت د عليه الصلوة والسلام ډېر علوم او اسراء عظيمة حاصل سوه مما اودع في كتابه المنزل عليه الصلوة والسلام من اخبار ماكان ومايكون عبارةً او اشارة وای سعادة اعظم من التحلي بزينة العلم، وهذا رحمة لهم عليهم السلام فيكون هو ﷺ رحمةً لهم وان لم يكن مبعوثًا اليهم.

درويش وايي: چي علامه بغدادي رحمه الله نوري هم اورېدې خبري کړي دي.. بيت:

تاطبع نازکت نه بزيرد ملامتی .... آن به که نامه رابدعا مختصر کنم

اللهم اهدنا الى صراط مستقيم غير المغضوب عليهم ولا الضالين.

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾

ته ووايه يا محمد (ﷺ) و کفارو ته د قريشو چي ماته وحي کړل سوي چي معبود بالحق اله يو دی.

درويش وايي: چي دواړه ځايه په انما د حصر معنی مرعي لره که څه هم په ترجمه کي ما نه راوړه.

پوه سه: چي دا جمله مسانفه ده په ځواب کي د هغه سوال مقدر د عليه الصلوة والسلام ما اقول لهم حين بعثته رحمةً لهم (فهل انتم مسلمون) آيا تاسي مسلمانان نه کرځئ والاستفهام ههنا بمعنى الامر اى اسلموا واخلصوا العبادة لله واتركوا الاشراک على مقتضى الوحي المؤيد بالحجة، نو ځان مستعد د رحمت د خدای جل جلاله وګرځوئ او د ما ارسلناک الا رحمةً للعٰلمين مصداق ځانونه جوړ کړئ.

فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ ءَاذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَآءٍ ۖ

که دوی اعراض وکړي له اسلام څخه او له رحمت څخه د خدای ج بعد اتمام

الحجة عليهم عقلاً ونقلاً، نو ته يا محمد (ﷺ) ووايه دوى ته ماتاسي خبر كړلاست په ما ارسلت به اليكم، بعض مفسرين وايي اعلمتكم بالحرب وان لا صلح بيننا وبينكم (على سواء) يعني حالكونكم مستوين في الاعلام يعني ما اخفيت منكم شيئًا مما اوحي الي فانا وانتم مستويان في العلم بما اعلمتكم، او يا معنى داده چي زه تاسي ته اعلام د حرب او معادات على سواء انا وانتم يعني لا خداع من جانبي يعني زما له طرفه څخه چم نسته چي تاسي ناخبره ياست او زه پر تاسي حمله وکړم، نو تاسي هم و جنګ ته تيارسی اوسئ.

وَإِنۡ أَدۡرِيٓ أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٞ مَّا تُوعَدُونَ ١٠٩

زه نه يم خبر چي آيا نژدې دى او که لېري دى هغه چي د تاسي سره يې وعده کړل کېږي من غلبة المسلمين عليكم او عذاب يوم القيامة لكن كل واحد منهما متحقق لامحالة اذ لا خلف في وعده تعالى.

إِنَّهُۥ يَعۡلَمُ ٱلۡجَهۡرَ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ وَيَعۡلَمُ مَا تَكۡتُمُونَ ١١٠

په تحقيق خداى ج علم لري پر هغه څه چي تاسي يې علانيه کوئ د خبرو من الطعن في القرآن وتكذيب النبي ؑ او هغه څه چي تاسي يې پټ ساتى يعني په سينو کي بغض او عداوت د مسلمانانو سره، يعني پر هر يوه به خداى ؑ جزاء ورکړي.

پوه سه: چي دا جمله معترضه ده په منځ کي د معطوف او معطوف عليه وهو قوله (وان ادري)

وَإِنۡ أَدۡرِي لَعَلَّهُۥ فِتۡنَةٞ لَّكُمۡ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٖ ١١١

پوه سه: چي مفعول د ادري محذوف دى اى لا ادري سبب لتاخير العذاب عنكم مع علم الله تعالى بجهركم وسركم بالسوء والمعادات للمسلمين.

فائده: چونکه په آيت فوق نفي د علم عليه الصلوة والسلام چي يقين ورته وايي له سبب څخه د تاخير د عذاب د کفارو له دې څخه دا توهم کېدى چي عليه الصلوة والسلام به ظن هم نه پر لري فدفع ذالک الوهم بقوله تعالى (لعله فتنة لكم) يعني شايد دا تاخير د عذاب ستاسي سبب به يې استدراج وي ستاسي يا

معنی دا فتنه امتحان ده یعني چي خدای ﷻ ستاسي څخه امتحان اخلي چي تاسي له معادات څخه د نبي علیه السلام او د مؤمنانو رجوع کوئ او که نه، والمعنی یعاملکم معاملة الممتحن والا هو تعالی بکل شئ علیم.

پوه سه: چي متاع مصدر د مجرد دی په معنی د تمتیع دی او تنوین د متاع او حین لپاره د تحقیر دی یعني لږ تمتیع تر لږ وخت پوري درکوي چي په قضاء الهي کي سته.

پوښتنه: دا (متاع الی حین) هم تر لعل د ترجي لاندي داخل دی او که څرنګه؟

ځواب: متاع الی حین خو متیقن دی تر لعل نه دی لاندي، ولهذا قال جلال الدین المحلي رح هذا مقابل للفتنة المترجي بلعل ولیس هذا محل الترجي انتهی یعني متاع الی حین خو قضاء مبرم ده خدای ج ده.

قٰلَ رَبِّ احۡكُمۡ بِالۡحَقِّ ؕ

ووایه اې ربه حکم وکړې په حقه سره په منځ کي زموږ او د کفارو د مکې په عدل سره چي عذاب نازلول دي پر کافرانو د مکې او نجات ورکول دي مؤمنانو ته.

پوه سه: چي حفص رح لفظ (قل) قال وایي په صیغه د ماضي چي ضمیر یې راجع دی و علیه الصلوة والسلام، نو حکایت له حال څخه د علیه الصلوة والسلام دی او جمهور قراء یې په صیغه د امر وایي.

وَرَبُّنَا الرَّحۡمٰنُ الۡمُسۡتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُوۡنَ ۝١١٢

او زموږ رب کثیر الرحمة دی پر خلګو (دا جمله مبتداء او خبر دی) چي دده څخه طلب د مرستي کول کېږي (المستعان) صفت د (الرحمن) دی یا خبر بعد الخبر دی د (ربنا) (علی ما تصفون) چي تاسي یا اهل مکه توصیف کوئ د علیه الصلوة والسلام او د قرآن بالکذب والباطل او ددې خبري د علیه الصلوة والسلام چي شوکت او غلبه د مسلمانانو په ویاړ سي، او تاسي وایاست چي بیرغ د اسلام به یو څو ورځي بلند وي بیا به سرنګون سي، او یا وایاست چي د خدای ج عذاب که حق وای، نو ولي نه نازلېږي مانع یې څه دی.

فائده: خدای ﷻ دغه دعاء د علیه الصلوة والسلام قبوله کړه ونصر المسلمین او وه یې ټکول کفار د مکې په قتل او اسر یعني بند سره په ورځ د بدر.

سُوْرَةُ الْحَجِّ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ ثَمَانٌ وَّ سَبْعُوْنَ اٰيَةً وَّعَشَرُ رُكُوْعَاتٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

د سورة الحج اته اوويا آيتونه دي، اكثره مكيه دي او بعض مدني آيتونه هم پكښې دي.

يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوْا رَبَّكُمْ ۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيْمٌ ①

اې خلكو وبېرېږئ له عذاب څخه د مُربي او مالك د امورو ستاسي بالايمان والطاعة الذيان هما من اسباب دفع العذاب من ربكم.

فائده: دا خطاب عام دى للمكلفين عند نزول الآية، او هغو كسانو ته چي وروسته تر نزول د آيت په تناو كي د مكلفينو داخلېږي يعني الموجودين وقت النزول چي وه رتبې ته د تكليف نه وي رسېدلي يعني بسبب صغر السن، والموجودين بعد النزول الى يوم القيامة لابطريق الحقيقة عندنا بل بتغليب الحاضرين وقت النزول على الحادثين بعد ذالك، او يا حكم شامل دى ومن سيوجد ته بدليل خارجي وهو ان احكام الشريعة عامة للحاضرين والغائبين بالاجماع القاطع لان نبوته ﷺ وشريعته باقية الى يوم القيامة، خلافًا للحنابلة وطائفة من المسلمين والفقهاء حيث ذهبوا الى تناوله الجميع حقيقة، ولا خلاف في دخول الاناث كما قال الامدي في نحو الناس مما يدل على الجمع ولم يكن فيه علامة التذكير والتانيث.

پوه سه: چي زلزله سخت ښورولو ته وايي بطريق التكرار كما يدل عليه تكرير حروفها لان زلزل مضاعف لزل والساعة عبارة عن القيامة لسرعه حسابها.

فائده: د علماؤ اختلاف دى په وخت كي د دې زلزلې، بعض وايي چي په دنيا كي واقع كېږي قبيل طلوع الشمس من مغربها فيكون وقت الذهول والوضع الاتيان في الآية اللاحقة على حقيقتها، او بعض مفسران وايي تكون تلك الزلزلة يوم القيامة، نو زهول والوضع محمول پر تمثيل ده، ولي په ورځ د قيامت نه حمل سته چي وضع سي او ارضاع سته، مظهري رحمه الله وايي اى تحريك الاشياء والاسناد الى الساعة مجاز آه (شئ عظيم) لوى شى دى چي د بيان او تفصيل امكان يې نسته لقصور العبارة عن بيانها.

پوه سه: چي (ان) مع صلتها په ځای كي د تعليل د امر بالتقوی ده يعني د خلاصون لار دډ زلزلې له هول څخه يوازي او يوازي د تقوی لباس اغوستل دي.

درويش وايي: ما قيل ان المراد بالناس في ياايها الناس كفار د مكې دي فليس بشيئ لانه تبديل التحذير العام بالخاص بلا ضرورة.

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ

هغه ورځ چي تاسي اې مخاطبينو وويني دا زلزله يا ساعت، غافله به سي پر هغه ښځه چي خپل د ولد په خوله يې تی ورکړی وي، دا ښځه به له ډېري ډېري څخه د زلزلې بېهوشه سي، نو دا به غافله سي د خپل كوچني څخه او تی به د كوچني له خولې څخه وكاږي، وعلى هذا فكلمة ما موصولة او تذهل عن ارضاعها فعلى هذا كلمة ما مصدرية.

پوه سه: چي لفظ د يوم منصوب دی په وروسته فعل سره باتفاق المفسرين رح يعني تذهل، او مراد له رضاع څخه د صفت معنا وي ای من شانها ان ترضع، يقال مرضع بلا علامة التانيث مثل حائض و حامل لانه من الصفات الخاصة بالنسوة كالحامل والحائض، واذا ايد به فعل الارضاع حالاً يقال مرضعة بالتاء، فرقًا بين الوصفين.

پوه سه: چي جمله (عما ارضعت) خبر ثاني د ان ده، والرابط ضمير ترونها چي راجع دی و زلزلة ته، او يا دا جمله يعني يوم ترونها الخ علت دی لقوله شئ عظيم فافهم:

وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ

يعني اسقاط به وكړي له هول څخه دډ زلزلې هره ښځه (چي اميدواره وي د خپل ما في الرحم د هر څو مياشتو چي وي) او ته به وينې اې مخاطب غير معين خلګ چي يوه خوا او بله خوا ته به منډي وهي لكه دا خلګ چي مست وي شراب يې څښلي وي نو په ځان نه پوهېږي، او دوی د شراب مست نه دي.

پوه سه: چي حمزه او كسائي رح آيت داسي وايي (سَكرى وماهم سَكرى) بغوي رح وايي چي سكارى او سكرى دوه لغته دي د جمع د سكران المذكر لپاره نه د مؤنث لپاره.

پوښتنه: د مخه يې ترونها خطاب د جمع راوړی او په ترى الناس كي خطاب د مفرد راوړی وجه يې څه ده؟

ځواب: زلزله خو ټوله خلک ويني لكونها امرًا مغايرًا للناس بخلاف الحالة القائمة من شبه السُكر، ولي چي هر سړی خو خپل سُكر نه ويني بلکې د بل سړي سُكر ويني.

پوه سه: چي سکر يو حالت دی چي حائل وګرځي په منځ د سړي او د عقل او اکثره دا حالت د شرابو له څيښلو څخه پيښيږي لکن ګاهي له ډېره عشقه څخه هم پيښيږي ...... ع: سكران سكر هوی سكران مدامة .... ای خمر والهوی العشق.

او ګاهي له ډېره درد څخه هم پيښيږي ومنه سكرات الموت، حتی چي د زلزلة القيامة په اوله دوره کي چي رب جل کبريائه بساط د عز والجبروت وغوړوي او خيمه د کبرياء الهي پر ټوله محشر ووهل سي مجبور به سي انبياء عليهم السلام او نعرې به د نفسي نفسي وهي.... قال الشيرازي قدس سره:

دران روز كز فعل پرسند وقول .... اولو العزم راتن بلرزد زهول
بجای که دهشت خورد انبياء[4] .... تو عذر گناه را چه داری بيا

حسين کاشفي رح ميگويد في تفسير قوله تعالی وماهم بسكاری زيرا كه زوال عقل از خوف وحيرت سكر نباشد اگر رای العين سكر نمايد.

وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيْدٌ ﴿۲﴾

لکن عذاب د خدای ج سخت دی فغشيهم هوله وطير عقولهم وسلب تمييزهم.

پوه سه: چي لكن استدارک دی لپاره د دفع وتوهم ناشي عن نفي السكر چي کار لکه چي سپک دی.

فائده: يحيیٰ بن معاذ الرازي رح وايي كه خدای جل جلاله ما امر کړي چي زما عذاب پر خلګو تقسيم کړه، ماقسمت للعاشقين عذابًا لان عذاب العشق كاف لهم والمراد العشق الواقعي... حافظ شيرازي رح وايي:

هرچند غرق بحر گناه هم زصد جهت .... گر اشنای عشق شوم زاهل رحمتم

درويش وايي: چي بعض مفسرين وايي چي دا دوه آيته په غزاء کي د بني المصطلق د شپې نازل سوه، عليه الصلوة والسلام چي تلاوت وکړي ددې دوو آيتو راوي وايي چي نه دي ليدل سوي ژړونکي چي بالا دي وي ددغي شپې تر ژړېدونکو، شپه تېره سوه هيڅ چا د خپلو اوښانو يا آسانو څخه نه بارونه نه ځين او نه ځل کښته

کړي او خپمي يې هم نه دي درولي او نه يې دېگ باندي کړي ؤ وکانوا بين حزين وباک ومتفکر، نو عليه الصلوة والسلام دوی ته وويل چي تاسي خبر ياست چي دغه ورځ به کله وي؟ قالوا الله ورسوله اعلم، قال ذالک اليوم يوم القيامة چي آدم ته خدای ﷻ نداء وکړي يا آدم فيقول لبيک وسعديک والخير کله بيديک، خدای ﷻ ورته ووايي اخرج بعث النار فيقول من کل الناس کم بعث النار خدای پاک ورته ووايي من کل (۱۰۰۰) (۹۹۹) فذالک التقاول بين الله ﷻ وبين آدم حين يشيب الصغير وتضع ذات حمل حملها (ای علی سبيل التمثيل، ولي په ورځ د قيامت خو حمل ښځه نه لري، او نه کوچنی سته چي سپين ږيری سي، نو دواړه قوله کنايه ده له شدت هول څخه د دغي ورځي) وتری الناس سکاری (ای من الخوف والهول وماهم بسکاری ای من الخمر ولکن عذاب الله شديد) پر مسلمانانو دا خبره ډېره درنه پرېوتل د دوی دا خيال ؤ چي په مسلمانانو کي به په زرو کي نهه سوه نهه نيوي دوږخ ته ځي يو به جنت ته ځي، له دي جهته دوی وويل واينا ذالک الواحد؟ فقال عليه الصلوة والسلام ابشروا فان من ياجوج وماجوج الفًا ومنکم واحد، بيا عليه الصلوة والسلام وويل والذي نفسي بيده اني لارجو انتکونوا (تاسي به امت زما ياست) ثلث اهل الجنة فکبروا وحمدوا الله (نو صحابه کرامو له خوشاليه الله اکبر او الحمدلله وويل) ثم قال والذي نفسي بيده اني لارجوا انتکونوا نصف اهل الجنة فکبروا وحمدوا الله، ثم قال والذي نفسي بيده انتکونوا ثلثی اهل الجنة، او زياته يې کړه چي اهل جنت به يو سل او شل (۱۲۰) صفه وي (درويش، والله اعلم بعدد کل صف) (۸۰) منها امتي و (۴۰) من الامم الاخر الی اخير الحديث.

درويش وايي: چي دا حديث طويل دی روی بعضه بخاري وبعضه ارباب السنن الاربعة، وکذا البغوي عن عمران بن حصين وابی سعيد الخدري رضی الله عنه واخرجه الترمذي وصححه ايضًا، وروی عن ابي سعيد الخدري وعمران بن حصين رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال تدخل من امتي سبعون الفًا الجنة بغير حساب فقال عمر رضی الله عنه سبعون الفًا (پوه سه! چي قول د عمر رضی الله عنه په طريقه د استفهام دی بحذف حرف الاستفهام، وهذا الاستفهام والله اعلم کان للتعجب الی دخول هذا العدد الکثير الی الجنة بغير حساب، ولذا اجاب رسول الله ﷺ بما هو اعجب منه حيث قال،

نعم ومع كل واحد (دهر يوه ددغه سبعون الفًا) سبعون الفًا (يعني اوويا زره په اوويا زره كي ضرب كړئ بيخي عدد كثير څندي جوړيږي كما لايخفى على اهل الحساب) الى اخير الحديث.

درويش وايي: چي دا وو د مذكوره دوو آيتو تفصيل على وجه التفصيل من الآحاديث الشريفة الصحيحة والله الموفق والمعين والحمد لله رب العالمين.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ

او بعض له خلكو څخه هغه څوك دي يعني من اهل مكة چي ناحقه بحث كوي په ذات او صفاتو كي او په احكامو كي د خداى ﷻ، بيله علمه يا نقلي يا عقلي، مفسرين وايي چي دا آيت په النضر بن الحارث كي نازل سوى دى چي كثير الجدال ؤ د عليه الصلوة والسلام سره، او ده به ويل چي ملائكه بنات الله دي او قرآن مبارك به يې اساطير الاولين باله يعني د درواغو قصې د پخواني خلكو، او دى د بعث بعد الموت څخه هم منكر ؤ او له احياء څخه د من صار ترابًا كذا اخرج ابن ابى عن ابي مالك.

درويش وايي: چي د دې شان نزول كه څه هم النضر بن الحارث دى لكن اهل التفسير په يوه خوله وايي چي عبرت عموم لره د لفظ دى لا لخصوص المورد فيدخل في الآية امثال النضر بن الحارث من مشركى مكة المعتقدين لمثل عقيدته بل عموم المنكرين الى يوم القيامة كمشركى الهند وجابان وغير ذالك.

وَّيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطٰنٍ مَّرِيْدٍ ۙ﴿۳﴾

او دى متابعت كوي په عمومي احوالو كي (ضمير راجع دى و من ته) د هر شيطان چي دده په زړه كي دا خبري وراچوي من الجن والانس.

پوه سه: چي مرِد خالي والي ته وايي ومنه الامرد يعني بې ږيري هلك لتجرده من الشعر، والمريد والمارد العاري من الخير المستمر في الشر.

درويش وايي: چي مريد ته وله رئيسان د كفر او ضلال دي چي اتباعو ته دعوت د شرك او كفر وركوي، او رئيس اعظم د دې ډلي ابليس دى عليهم اللعنة من الله وملائكته ومن الناس اجمعين.

كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ

كتب اى قضى الله في اللوح المحفوظ (عليه) اى على الشيطان في التاويلات النجمية اى كتب على كل شيطان من الانس والجن (انه) الضمير للشان (من تولاه) اى اتخذ الشيطان وليًا (فانه يضله) نو شيطان هغه تابع خپل گمراه كوي.

پوه سه: چي ان سره د جمله خبر د مبتداء محذوفي دى اى فشان الشيطان ان يضل من تولاه عن طريق الحق، وجمله فانه آه جزاء ده د من كه كلمه د من شرطيه وي، وخبره ان كانت موصولة فافهم تدرك.

وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

او شيطان ښوونه كوي و هغه تابع ته ولاري ته د اور يعني دوږخ، يعني شيطان باعثه كوي خپل تابع پر كولو د داسي افعالو من الشرك والمعاصي چي هغه افعال سرى دوږخ ته رسوي.

فائده: اضافت د (عذاب) و (سعير) ته چي نار الشديدة الاشتعال ته وايي بيانيه ده كعلم الفقه وشجرة الاراك، او حسن رحمه الله وايي چي سعير يو نوم دى له نومانو څخه د دوږخ.

فائده: جمله د ومن الناس في الله الآية حال ده له فاعل څخه د اتقوا، والتقدير يا ايها الناس اتقوا ومنكم من يجادل ولايتق، او يا جمله معترضه ده.

فائده: شيطان جني خلك گمراه كوي چي په زړونو كي يې وسوسې وراچوي د كفر او د عصيان او په زړونو كي يې نوري شبهې ورځايوي مثلاً بعث بعد الموت نسته او او اصنام مستحق د عبادت دي او د نورو معاصيو تزيين ورته كوي لكه زنى لواطت وغيرهما، واعظم طريق النجاة من وساوس الشيطان التعوذ من تلك الوساوس الى جناب الباري عزوجل يعني اعوذ بالله من الشيطان الرجيم ډېر ډېر مكرر ويل دي يعني هر وخت چي په زړه كي وسوسه د معاصي كولو پيدا سي درې واره اعوذبالله و اياست خداى جلت قدرته به يې دفع كړي لكن حسن اعتقاد په كار دى.

علماء رح وايي چي شيطان انسي تر شيطان جني بدتر دی، ولي چي شيطان جني په اعوذبالله من الشيطان الرجيم دفع کیږي او شيطان انسي په اعوذبالله من الشيطان سره هم نه دفع کیږي.

سوال: څه دليل دی چي زموږ په اذهانو کي د يوه بد کار او معصيت کولو خيال راوګرځي چي دا د شيطان له خوا ده؟

ځواب: مولانا جلال الدين الرومي قدس سره ددې ځواب په ډېرو خوږو ابياتو راوړی دی چي حاصل يې دادی چي يو سړی چي په يوه وياله کي په ډېرو اوبو کي لمبېږي او په پښه دننه په اوبو کي يو ځوزيا ډبره جګه سي چي دی خو يې په سترګو نهويني لکن ژر پښې ته لاس وروړي هغه ځوزيا ډبره له پښې څخه لېري کړي، نو پر دې قياس وکړه چي په دماغ کي د ګناه او عصيان فکر پيدا سو چي دا ځوزيا شګه د شيطان لعين د خوا دی، نو چابک دا ځوز له دماغه وباسه په اعوذ بالله من الشيطان الرجيم سره، او دې فکر شيطاني ته دوام مه ورکوه چي نبايد و کولو ته د هغه کار مفضي نسي فافهم هداک الله، او شيطان انسي چي عبارت دی د اهل البدع والاهواء د رئيسانو څخه او يا د فلاسفه د يونان له مشرانو څخه چي هغه يو خو انکار د بعث بعد الموت کوي او د جنت او دوږخ څخه منکر دي او عالم قديم او ابدي بولي، نو د سړي سره په استدلالات عقليه وهميه سره دليل وايي او په هغو دلائلو فاسده سره سړی و خپلو عقائدو فاسده وو ته راجلب کړي، که ته ددې مصداق غواړې هداية الحکمت، صدرا، شمس بازغه او نور کتابونه د علم طبعيت ملاحظه کړه، او بعض رئيسان د معتزله او شيعه ګانو او د نورو ډلو لکه خوارج، روافض وغيرهم بيا خلګ په استدلالاتو فاسده وو سره خپلو مذهبو ته راجلبوي، ولهذا ورد في الحديث النبوي الصحيح ستفترق امتي ثلث وسبعون فرقة کلهم في النار الا الناجية، نو يو چا د عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه چي ناجيه کومه ډله ده؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل چي هغه ډله ده چي په عقائدو کي پر هغه لار روان وي چي زه او زما اصحاب پر هغه روان يو.

درويش وايي: چي دې ډلې ته اهل السنة والجماعة وايي چي په فروعاتو کي د دين پر څلور مذهبه تقسيم دی، يعني الحنيفية اتباع ابی حنيفة رحمة الله عليه، او

Scanned by CamScanner

شافعية اتباع محمد بن ادريس الشافعي رحمه الله، او مالكيه اتباع مالك بن انس رحمه الله، او حنبلية اتباع احمد بن حنبل رحمه الله.

يٰٓأَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ

اې خلګو (په اکثر استعمال کې د قرآن عزيز له ناس څخه مراد مشرکان دي چې د بعث بعد الموت څخه منکر دي) که چېرې ياست تاسې په شک کې د بعث بعد الموت، يعني له امکان څخه د هغه او له مقدوريت څخه د هغه، خدای جل جلاله لره سوال دی چې خلګو په باره کې خدای جل جلاله د ان لفظ استعمال کړی چې پر محتمل شيانو داخلېږي مع ان هذه الفرق متيقن الوجود دي لکه مشرکان د مکې، او لفظ د شک يې استعمال کړی سره د دې چې سخت انکار کوي د بعث بعد الموت څخه، حکمت يې څه دی؟

ځواب: تنبيه ده پر بعيد والي د وجود د دغسې کسانو کماهو مورد ان الشرطية وبعد الانکار عنه فافهم.

فَإِنَّا خَلَقْنٰكُمْ مِّنْ تُرَابٍ

موږ تاسې پيدا کړي ياست (شامل لمن ولد، او سيولد باعتبار العموم في لفظ الماضي، يعني تاسې فکر وکړئ په ابتداء د خلق ستاسې تا چې شک په بعث بعد الموت کې به مو زائل سي) له خاورو څخه بخلق ابيکم آدم من تراب وهذا اظهر المعاني، وقيل معناه خلقناکم من الاغذية لکه غنم، اوربشي، انګور، انار وغيرهما چې مځکه يې شنه کوي او د هغو غذاء نطفه پيدا کېږي.

درويش وايي: چې القرآن لايحتاج الى مثل هذه التوجيهات البعيدة.

ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ

يعني له مني څخه د پلار او مور چې په رحم کې د مور سره يو ځای سي (او عيسیٰ عليه السلام مستثنیٰ من هذا) بيا يوه ټوټه کلکه وينه سي.

فائده: ان کنتم شرط او فانا خلقناکم يې جزاء نه ده، لان خلقهم مقدم على کونهم مرتابين، والقانون النحوي ان الجزاء يتعقب الشرط بلکې دا علت د جزاء محذوفي دی، والتقدير فانظروا الى مبداء خلقکم من کذا وکذا ليزول ريبکم في البعث بعد الموت لان من قدر على البداية قدر على الاعادة کما لايخفى.

فائده: په حديث صحيح نبوي كي راغلي دي (ان الله جعل الارض ذلولاً تمشون في مناكبها وخلق بني آدم من تراب (بخلق ابيهم آدم من ذالک) ليذلهم بذالک (اى ليختار بنوا آدم الذلة والتواضع كالتراب) فابوا الا نخوة واستكبارًا) نو اباء او منع وكړه بني آدم مګر نه د نخوة او تكبر څخه يعني په اعتبار د بعض افرادو وهم المشركون والكفرة الى اخير الحديث.

ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَّغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ

بيا هغه ټوټه وينه لكه يوه ګوله ژوولې غوښه وګرځي

قال ابن عباس رض تامة الخلق (اى الاعضاء) وغير تامة الخلق (اى الاعضاء) وقال مجاهد رح مصورة وغير مصورة وهو راجع الى تفسير ابن عباس رض، او بعض وايي چي مخلقه هغه ده چي ښځه پر خپل وخت لنګه سي، غير مخلقه دا ده چي نقصان وكړي بې روح شی څندي پيدا سي.

تنبه: اصلي وخت د زېږېدلو د طفل نهه مياشتي دي عند الحنيفية، لكن چي پر شپږ مياشتي پيدا سي بقاء يې ممكنه ده او په تجربه ثابته ده او دغه رنګه پر اووه مياشتي چي پيدا سي ممكن البقاء دی او بقا يې په تجربه ثابته ده او كه په اتمه مياشتي كي پيدا سي د هغه د بقاء اميد نسته، تاريخ وايي چي د اته مياشتي زېږېدلی له وخت څخه د آدم ع تر اوسه ژوندی نه دی پاته سوی، په آنحضرت ﷺ كي بعض مؤرخين وايي چي په اته مياشتي كي پيدا سوی دی مګر خرق العادة يې بقاء كړې ده والله اعلم، او بعض علماء وايي چي مخلقة دا دی چي اعضاء يې ټوله سالم وي هيڅ نقصان او عيب نه وي پكښې، او غير مخلقه هغه ده چي يا يې يوه ستركه مورزاده ړنده وي، يا مورزاده په يوه پښه ګوډ وي، يا مور زداده كوڼ وي چي په دې سبب يې ژبه هم ګونګی كېږي الى غير ذالک من عيوب الاعضاء.

پوه سه: چي په حديث صحيح كي راغلي دي چي د مخه تر نفخ الروح يؤمر الملک المؤكل بالرحم باربع كلمات (اى بكتابة اربع قضايا وكل قضية سميت كلمة) كتب رزقه (اى غنى او فقير) واجله (اى مدة حياته في الدنيا) وعمله، وشقي (وهو من وجبت له النار يعني الكفار) او سعيد (وهو من وجبت له الجنة، يعني ولو بعد حين كما في بعض عصات المؤمنين) وهذان هو الرابع.

فائده: قدم الشقي لان الاشقياء وهم الكفار اكثروا وفر، ثم ينفخ فيه الروح الى اخير الحديث.

لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ؕ

چي موږ بيان کړو تاسي ته په دغه تدريج د خلق اول د انسان يعني حال د بعث بعد الموت يعني دا دليل وګرځوي پر دې چي قادر پر خلق اول د انسان بهذه الاطوار قادر على اعادته الى الحيوة الثانية يوم القيامة خصوصًا پيدائښت د اول البشر چي آدم علیه السلام له خاورو څخه چي بوی د ژوند په خاورو کي نهٔ ؤ بيا هم انسان چي مع القوی البشرية ځندي پيدا کړی، يو محقق شاعر وايي:

بعث انسان گر نشد نزدت عيان ...... اول خلقش نگر هذا بيان
هر که بر ايجاد او قادر بود ...... قدرتش بر بعث او ظاهر شود
اوست خلاقی که از بعد خزان ...... ميکند پيدا بهار بو ستان

وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى

الواو للاستيناف مسوق لبيان حالهم بعد تمام خلقهم، او مظهري وايي عطف دی پر انا خلقناكم بتقدير ونحن نقر، تاچي معطوف او معطوف عليه دواړي جمله اسميه سي، ومعنى الآية موږ قرار ورکوو دغه حمل ته په رحم کي يعني رحم يې نه غورځوي، دومره زمانه چي زموږ اراده وي د قرار تر وخت معين پوري يعني د خروج من الرحم.

مسئله: ادنی مده د حمل د خروج شپږ مياشتي ده باتفاق الائمة الاربعة رح كمامر تفصيله، او نهايت مده د وضع الحمل دوه کاله ده عند الامام الاعظم رح واربع سنين عند الشافعي رح وخمس سنين عند مالک رح.

درويش وايي: چي هر امام چي مده د وضع الحمل يا څلور يا پينځه کاله بولي په واقعات نادره سره دليل وايي، موږ وايو چي دا نادر واقعات دي جدًا، ولا اعتبار للنادر، وتفصيل الدلائل في كتب الفروع.

ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا

وروسته تر قرار په ارحام کي د امهات، او وروسته تر تکامل الخلق عند تمام الاجل المسمٰی راباسي دی حال کونه طفلاً فهو حال من الضمير المنصوب في نخرجكم.

سوال: ضمير د كم خو جمع دى او طفلاً مفرد دى فكيف يصح الحالية؟

ځواب: يا په تاويل د كل واحد په ذو الحال كي يا په اراده د جنس له طفل څخه چي مفرد تثنيه جمع ګردو ته شامل سي، وما قال المظهري چي طفل مصدر دى فهو يخالف لما قال المولى الفناري في تفسير الفاتحة ان حد الطفل من اول مايولد يعني چي او له بغاره وكړي چي د مور له نسه څخه راووځي چي په عربي يې يستهل صارخًا ورته وايي بيا تر شپږ كاله پوري انتهى، ولي له دې عبارت څخه خو دا معلوميږي چي طفل مصدر نه دى.

فائده: طفل په غايت ضعف كي چي خپل مايحتاج اليه نسي پر ځاى كولاى ثم وثم الى مدة.

ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ

وروسته چي ژوندى وي لويږي كراركرار حتى چي غايت ته د قوت رسيږي په جسد او په عقل كي او په تميز كي، په قاموس كي وايي چي د اشد ابتداء د اتلسو كالو څخه تر دېرشو كالو پوري ده، والمشهور ان زمان الاشد فيما بين الثلثين الى اربعين.

وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا ۚ

او بعض له تاسي څخه وفات سي بعد بلوغ الاشد او قبله والتوفى الموت، او ستاسي څخه چي وګرځي يعني غايت سپين ږيرى سي، او ارزل يې په دې ورته وويل چي دا ردي عمر دى، والعمر مدة عمارة البدن بالحياة.

پوه سه: چي حرف جر متعلق دى په (يرد) پوري واللام للعاقبة كما قوله لدوا للموت وابنوا للخراب يعني حتى يعود الى الهالة الاولى من الطفولية من سخافة العقل وقلة الفهم والحفظ حتى ينسى ما علمه وينكر ما عرفه، عكرمه رض وايي څوك چي قرآن وايي او علم القرآن ورته حاصل وي ارزل العمر نه پر راځي كه هر څو ډېر كلان سال سي.

درېش وايي: چي الحمد لله زما عمر د (۹۶) كالو په شاوخوا كي دى لكن بيا هم د تفسير په ليكنه بخت يم.

حکایت: حجاج بن یوسف یو ډېر کلان سال سپین ږیري ته وویل چي کاکا یا بابا ولاړ او ناسته دي څرنګه ده؟ هغه ورته وویل چي ولاړېږم زه چي وایم په مځکه پوري ګنډلی یم، او چي کښېنم مځکه دومره لیري سي زه چي وایم له بامه راکښته کېږم. حجاج ورته وویل چي خوب دي څرنګه دی؟ هغه ورته وویل چي په ځای کي پرېوځم خوب نه راځي او چي په مجلس کي کښېنم بیده سم.

فائده: په دې لفظ قرآني کي شیئًا مبالغه ده په کم والي کي د علم ده والا فهو یعلم بعض الاشیاء کالطفل، شیخ سعدي قدس سره وایي:

طرب نوجوانی زپیری مجوی ...... که دگر نیاید آب رفته بجوی

زرع را چون رسد وقت درو ...... نخرامد چنانچه سبزه نو

وقال في مواضع آخر

چو دوران عمر از چهل درگشت ...... مزن دست وپاکه آب از سر گزشت

بسبزی کجا تازه گردد دلم ...... که سبزی نخواهد دمید از گلم

تفرج کنان در هوا و هوس ...... گذ شتیم بر خاک بسیار کس

دریغا که فصل جوانی گذشت ...... بلهو و لعب زندگانی گذشت

فائده: په دې آیت کي دویم استدلال پر امکان د بعث بعد الموت په دې سره چي پر انسان احوال مختلفه او احوال متضاده راځي په اعتبار د مرور د زمانې د عمر ده کمامر فمن قدر علی ذالک قدر علی البعث بعد الموت ایضًا.

وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً

او ته وینې اې مخاطب غیر معینه، نو (هامدة) یې حال دی په هر صورت له (ارض) څخه، او یا معنی داده چي ته علم لرې پر مځکه، نو (هامدة) یې مفعول ثاني دی، معنی د هامدة میتة یابسة من النباتات، یقال همدت النار اذا صارت رمادًا.

فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝

چي موږ نازل وو یعني له اسمانو څخه پر هغه مځکه، نو مځکه وښوروي یعني یو تخم پکښي راپورته کېږي، نو دا هم حرکت وکړي، او وپړسېږي، نو مځکه راشین کړي هر صنف د نباتاتو (کلمه د من زائده ده او نسبت د انبات و مځکي ته مجاز دی باعتبار

الظاهر والا فالفاعل الحقيقي للانبات هو الله (بهيج) حسن او زيبا، په قاموس كي وايي چي بهجت سرور ته وايي، نو ددغو نباتو په ليدلو خلک خوشاله کيږي.

فائده: جمله (وترى آه) عطف ده پر (انا خلقنا كم آه) نو دا دريم دليل دى پر امكان د بعث بعد الموت، او دا دليل خداى ﷻ په قرآن كريم كي مكرر ځايونه راوړي دى لظهوره وكونه مشاهدًا.

ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ

(ذالک، په تاويل د مذكور اشاره ده الى ماذكر من خلق الانسان في اطوار مختلفة چي يو د بله سره ضد دى او واحياء ته مځكي بالنباتات بعد موتها ويبسها) چي خداى ثابت موجود او واجب الوجود خالق كل شئ دى كه خداى ج نه واى ممكن له كتم څخه د عدم وعرصه ته وجود نسواى راتلاى.

پوهه: چي ذالک مبتداء ده خبر يې (بان الله هو الحق) دى.

وَأَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَأَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٦﴾

او خداى ج ژوندي كوي مړي يعني معدوم شيان لكه انسان له نطفې څخه او نباتات له ارض الموات څخه، او په تحقيق خداى ﷻ پر هر شي قادر دى.

فائده: مراد له شي څخه ممكن بالامكان دى فيخرج منه المستحيلات بالذات كشريک الباري واجتماع النقيضين وارتفاعها الى غير ذالک، وايضًا خرج منه واجب الوجود لانه تعالى ليس خالقًا لنفسه كما هو المقرر في كتب علم الكلام.

تفريع: خداى پاک چي بعض اموات ته ژوند وركوي، نو ټولو ته يې هم وركولاى سي وذالک هو البعث. نو ولي كفار مكه وايي من يحى العظام وهي رميم، او ولي يې په محسوس شيانو كي فكر نه دى وهلى لكه دوى ټوله چي د سړي له نطفې څخه خداى ج پيدا كړي دي، كريمه وفي انفسكم افلا تعقلون.

وَأَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيْهَا

او په تحقيق سره د خراب د دنيا وخت راتلونكى دى، هيڅ شک نسته په راتلو كي، يعني لمن القى السمع وهو شهيد والا فالمنكرين للساعة اوفر كالفلاسفة، نو په دې آيت كي رد دى پر فلاسفه وو چي دوى وايي عالم دنيا ابدي ده.

وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ⑦

او خدای ج ژوندي کي هغه څوک چي په قبرو کي دي يعني عند النفخة الثانية.

فائده: تخصيص د من في القبور مبني دی پر عرف د عربو چي دوی مړي په قبرو کي ښخوي لکه يهود او نصاری هم داغسي کوي، والا فان الله يحي موتی الهنود الذين يحرقون موتاهم في الدنيا بالنار وکذالک يحي من اکله الذياب وغيرها وحوش البر، وايضًا يحي من اکله السماک بعد غرق السفائن.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ⑧

او بعض له خلګو څخه هغه څوک دي چي ناحقه بحث کوي په خدای ج کي يعني په صفاتو کي د خدای ج کالقدرة علی احياء الموتی.

پوه سه: چي روح البيان وايي چي مراد له يجادل څخه ابو جهل دی، دا تخصيص مبني پر دې دی چي ابو جهل ډېر سر سخت دښمن د دين اسلام، قرآن او د عليه الصلوة والسلام ؤ، والا فکفار مکة في وقت نزول هذه السورة کلهم يجادلون في الله.

فائده: (من يجادل) مبتداء ده او (من الناس) خبر مقدم دی.

سوال: نحات وايي چي محط ده فائده په جمله اسميه کي خو خبر وي، نو په دې اخبار کي څه فائده چي من يجادل في الله د انسان له قسمه دی اذ هو ظاهر لايخفی علی احد؟

ځواب: ان الفائدة في ذالک الاخبار ان المجادل في الله صرف او صرف د انسانانو له نوع څخه نور پرته تر هغه هيڅ کمال د کمالاتو انسانيه وو نسته پکښي، او علامه تفتازاني رح وايي چي کلمه د من په معنی د بعض ده وهو مبتداء ومن يجادل يې خبر دی وح ففائدة الاخبار بالخبر المذکور ظاهرة.

درويش وايي: چي علامه تفتازاني رح اول محقق دی چي کلمه د من تبعيضي يې په تاويل د بعض مبتداء ګڼلې ده وقد حققنا ذالک في تفسير سورة البقرة في تفسير قوله تعالی ومن الناس من يقول امنا بالله الآية.

(بغير علم) مراد له علم څخه علم بديهي دی کالواحد نصف الاثنين والکل اعظم من الجزء (ولا هدًی) له هدًی څخه مراد علم استدلالي نظري دی چي سړي ته

هدايت كوي (ينتجي على الوجه الكامل) كقول المتكلمين، العالم متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث (ولا كتاب منير) او نه يو كتاب لري چي مظهر د حق وي له باطله څخه او منزل من جانب الله وي پر هر يوه د مجادلينو.

پوه سه: چي د انسان د علم اساب منحصر دي په دغو درو شيانو كي، وما وراء تلك كقول كفار مكة فهو مكابرة محضة ومجادلة خالصة وعناد وتكبر وتقليد الاباء.

ثَانِيَ عِطْفِهٖ

حال اخرى من فاعل يجادل (عطف) و جانب ته وايي او انسان لره دوه جانبه دي اليمين والشمال وهو الموضع الذي يعطف (يعني كږيږي او ميل كوي انسان په نېږد اعراض له شي څخه، وحاصل المعنى چي دا انسان كافر روى ګرداني كوي د مايدعى اليه من التوحيد والقرآن والايمان برسالة محمد عليه السلام تكبرًا او د خياله) كذا قال ابن عطيه وابن زيد وابن جريج رحمة الله عليهم.

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

غرض دده دا وي چي نور كسان ګمراهان كړي له لاري څخه د خداى جل جلاله وهو التوحيد والايمان به عليه الصلوة والسلام (ليضل) على صيغة المعلوم من باب الافعال والفاعل هو من يجادل والمفعول محذوف اى غيره واللام للغرض.

لَهٗ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ

دغه كافر لره په دنيا كي عذاب دى د رسوايي چي يا قتل دى يا حبس، نو د بدر په غزاء كي نضر بن الحارث او عقبه بن ابى معيط ووژل سوه، صبرًا يعني ژوندي يې ونيول او بيا يې قتل كړه، او اوويا كسه د جنګ په حالت كي ووژل سوه، او اوويا كسه يې بنديان سوه، جلال الدين المحلي رح وايي هذه الآية في ابى جهل حيث قتل في بدر.

درويش وايي: چي محلي رح چي د ابو جهل د قتل تخصيص كړى دى لانه اعدى عدو الاسلام فتدبر.

وَّنُذِيْقُهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيْقِ ⑨

او ده ته به وركوو (وليس من ذوق الغم) په ورځ د قيامت العذاب المحرق چي اور د دوږخ دى.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدٰكَ

پوهسه: چي ذالک په نېز د مظهري رح عذاب د دوږخ دی، او په نېز د روح البيان ذالک اشاره و خزی الدنيا او عذاب النار دواړو ته دی وعلی کل تقدير الآية بتقدير يقال لهم من جانب الملائکة چي دا عذاب په سبب د هغه دی چي د مخه يعني په دنيا کي ستا لاسونو کړي من الکفر والمعاصي.

فائده: په عربي ژبه کي لاسونه کنايه ده له ذات څخه د سړي وتخصيص اليدين بالکناية عن ذات الشخص لان اکثر الاعمال الدنياوية يزاول بالايدي، او په پښتو کي هم ورته کنايه سته، يو سړی وايي فلانی کار ماته د خپلو لاسو راپېښ سو.

فائده: په يداک کي التفات دی له غيبت څخه و خطاب ته.

وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

او نه دی خدای ج ظلم کونکی پر بندګانو چي بې موجب دې په عذاب کړي.

پوښتنه: ظلام خو صيغه د مبالغې ده ای الظلم الکثير، او علماء وايي چي نفي چي پر مقيد داخلي سي نفي د قيد کوي، نحو ماجائني زيد راکبًا، نو آيا خدای ج نعوذ بالله يو څه ظلم کوي؟

ځواب: مظهري رح وايي چي صيغه د مبالغې يې له جهته څخه د کثرت د عبادو راوړه. يعني چونکه بندګان ډېر دي، نو که خدای ج پر هر يوه ظلم وکړي، نو ظلام به وګرځي، او روح البيان هم ورته توجيه د صيغې د مبالغې کړې ده، لکن محمود آلوسي رح وايي چي له صيغې څخه د مبالغې خو توهم د محال علی الله کبرٰي وهو نفس الظلم، او بعض مفسرين وايي چي نفي دي پر ظلم داخل فرض کړل سي او مبالغه دي وروسته تر نفي لحاظ کړل سي فيکون مفاد الکلام المبالغة في النفي لانفي المبالغة حتی يتوهم ومماذکر، لکن علامه بغداد رح دا توجيه رد کړې ده چي دا تقدم (مثل ان يقال لايظلم الله ابدًا) او تاخر خو علماؤ په قيودو منفصله وو کي روا بللی دی، او صيغه د ظلام د هغه قسم څخه نه ده، لکن روح المعاني او بعض نور مفسرين وايي چي ظلام صيغه د مبالغې نه ده بلکې صيغه د نسبت ای ليس بذي ظلم، او ده زياته کړې ده چي صيغه د نسبت په فاعل وزن پوري خاص نه ده

لکه لابن او تامر، او دا مصرع يې شاهد راوړې ده..ع: .
وليست بذى رمح ولست بنبال .... اى ذى نبل، فتدبر هداک الله.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ

او بعض له خلګو څخه داسې کسان دي چې عبادت د خداى جل جلاله کوي يعني ايمان يې راوړى وي على حرف اى على شک، يعني له اول الامر څخه يې زړه مطمئن بالايمان نه وي.

پوه سه: چې حرف په اصل کې طرف ته وايي کحرف الوادي اى طرفه، فالشاک في الدين والمنافق على طرف من المؤمنين المخلصين والکافرين المجاهرين قديميل الى هؤلاء وقد يميل الى هؤلاء، نو دوى لکه هغه څوک چې په وخت کې د جنګ د مسلمانانو د کفارو سره د مسلمانانو د لښکر پر يو طرف ولاړ وي، که په دې پوه سو چې برى د مسلمانانو په برخه دى (قر) نو ثابت ولاړ وي والا فر، يعني چې د مسلمانانو شکست احساس کړي د هغه مخه وتښتي.

شان نزول: له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې يو سړى چې به مدينې ته راغلى اسلام به يې راوړى، نو که به يې ماينې نر هلک راوړى او اسپه به يې هم لنګه سوه، نو ده به ويل هذا دين صالح او اسلام ښه دين دى، نو زړه به يې پر اسلام قرار ونيوى، وان لم تلد زوجته ولم تنتج خيله يقول هذا دين سوء بيرته به ولاړى اسلام به يې پرېښو، فانزل الله تعالى الآية المتلوة، او بغوي رح وايي چې دا آيت نزل دى په يو قوم کې د اعرابو د باديه، يعني له صحراء څخه به يې مدينې ته هجرت وکړى ثم ذکر مثل ماقال ابن عباس رضي الله عنهما بزيادة فصح بها جسمه وکثر ماله الى اخير حديث ابن عباس رض وهذا معنى قوله تعالى.

فَاِنْ اَصَابَهٗ خَيْرُ ِۨاطْمَاَنَّ بِهٖ ۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةُ ِۨانْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ

نو که به ده ته خير ورسيدى يعني ماذکر في حديث ابن عباس رض نو دى به مطمئن په عبادت د خداى ج او په دين اسلام ؤ، او که به ده ته ورسيدل فتنه يعني ناجوړي يا قلة المال يا به يې ماينې لور راوړه وامثال ذالک، نو به ده د ځان سره ويل يا به يې بل ملګري ته ويل ما اصبت منذ دخلت في هذا الدين الا شرًا (زه نه يم رسيدلى چې په

دې دين کې داخل سوی يم مګر نه وشر ته) نو بهٔ يې دين پرېښنو، کما قال الله تعالی (انقلب علی وجهه) پر خپل مخ به ولاړی يعني کفر سابق ته به رد سو.

خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ؕ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِيْنُ ﴿۱۱﴾

تاوان وکړی دغه سړي چې له دين اسلام څخه مرتد سو هم د دنيا تاوان ولي هغه بلا چې وده ته رسېدلې ده هغه خو په ارتداد سره نه دفع کېږي، او دغه رنګه په اسلام سره چې وينه دده او مال دده معصوم او محفوظ ؤ هغه يې هم له لاسه ورکړه او په اخيرت کې يې خلود في النار په نصيب سو، دغه دی ښکاره تاوان، نه هغه تاوان چې تاجران يې په تجارت کې وکړي.

يَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهٗ وَ مَا لَا يَنْفَعُهٗ ؕ

دی عبادت کوي (ضمير د يدعوا راجع دی و من ته في قوله تعالی ومن الناس من يجادل آه) د ماسوی له خدای ج څخه د هغه شي چې عبارت د بتانو څخه دی چې ضرر نه سي رسولای که يې عبادت ونه کړي او نه نفع ور رسولای سي که يې عبادت وکړي.

ذٰلِكَ هُوَ الضَّلٰلُ الْبَعِيْدُ ﴿۱۲﴾ ج

دغه عبادت د غير الله دی ضلال بعيد له حق څخه چې عبادت د خدای جل جلاله دی، دا ضلال مستعار دی من ضل في التية (بيابان) چې سړی به لېري سو د صراط مستقيم څخه.

يَدْعُوْا لَمَنْ ضَرُّهٗۤ اَقْرَبُ مِنْ نَّفْعِهٖ ؕ

دی عبادت کوي د هغه چا (پوه سه: چې کلمه د لام زائده ده لان يدعوا متعدي بنفسه دی، او راوړل د الف د يدعوا سره متابعت دی د مصحف عثماني کما لايخفٰی، والمراد ضر عبادته چې خلود في النار دی يوم القيامة) نژدې ده تر نفع د عبادت د هغه.

سوال: په عبادت کې د غير الله خو هيڅ نفع نسته لافي الدنيا ولا في الآخرة فما معنی قرب نفعه؟

ځواب: له نفع څخه هغه نفع مراد ده چي توهم يې عابدين کاوه په عبادت کې د هغه چي توهم د کافر مشرک دا ؤ چي ددې بتانو په عبادت سره به موږ و خدای ج ته وصل سو، کريمه: لانعبدهم الا ليقربنا الى الله: يا توهم د شفاعت ددوی يې کاوه هؤلآء شفعائنا الى الله، او يا معنى د عبارت داده چي ضره يې اقرب دی تر نفع يعني نفع يې بعيد ده، وهذا على عادت العرب فانهم يقولون لما لايكون موجود اصلاً هذا شيئ بعيد، نو حاصل دادی چي نفع د عبادت بعيد ده يعني موجود اصلاً نه ده كما في قوله ذالک رجع بعيد اذ لا رجع اصلاً، ولما كان نفع صنم بعيد بمعنى انه لانفع فيه اصلاً قيل ضره اقرب من نفه لان الضر كائن لامحالة والنفع لا احتمال له.

لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيْرُ ﴿١٣﴾

هرآئينه بد دی ناصر دده، يعني دده په وهم کي ناصر ګڼل کيدی، وهو المعبود (ولبئس العشير) يعني مصاحب ده وهو الوثن، او يا عشير په معنى د مخالط دی، والعرب يسمى الزوجة عشير الرجل اى المخالطة له وهو الوثن ايضًا.

پوه سه: چي لام په دواړه ځايه کي ځواب د قسم مقدر دی، وكلمة اللام جوابية وجملة وجوابه خبر من يعني كافر او مشرک به وايي په ورځ د قيامت برفع صوته وصراخه هغه وخت چي دی خپل ضرر يعني دخول النار په سبب د معبود دده وهو الوثن ويني ولايرى منه اثر مما يتوقعه من المعبود من النفع بالشفاعة او التقرب الى الله، داسي به وايي (والله لبئس الذي اتخذه ناصرًا ولبئس الذي يخالطه وهو الوثن لانه ضرر محض، خالي عن النفع باكلية وفي هذا تقبيح جدًا ومبالغة في تقبيح حال الصنم والامعان في ذمه.

درويش وايي: وهذ الوجه مما اختاره السجاوندي رح وقد اختاره الزمخشري رح ايضًا واختاره صاحب روح المعاني، وقال والمعنى على هذا ممالا اشكال فيه، روح المعاني وروسته نور تاويلات هم راوړي دي او تر تنقيد لاندي يې راوستلي دي، او امام مظهري رح دغه مذكوره احتمال خو يې راوړی دی لكن په قيل قيل سره يې داسي احتمالات راوړي دي چي متعلم لره لوی سبب د اضطراب ګرځي په معنى کي د آيت والله اعلم.

درويش وايي: چي په قرآن كريم كي چي خداى جل جلاله سوء حال د كافرانو بيان كړى لپاره د انذار د دوى په وروسته كي حال حسن د مؤمنانو بيانوي للبشارة لهم، نو واورئ بنه حال د مؤمنانو.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

په تحقيق خداى جل جلاله داخلوي هغه كسان چي ايمان يې راوړى وي (يعني بالتوحيد والرسالة والقرآن) او صالحات عملونه يې كړي وي (من المالية والبدنية مطابق د شريعت غراء سره من الفرائض والواجبات وغيرها) جنتو ته چي بهېږي به لاندي تر هغو يعني لاندي تر اشجارو او د قصورو د جنت ويالې، يعني د شيدو خالصو او د اوبو او د عسلو منقى او د شرابو لاغول فيها ولاهم عنها ينزفون كما جاء في موضع آخر من القرآن الكريم.

پوه سه: چي د اعمال صالحه په كولو كي پرهېز د منهياتو هم داخل دى، كريمه ان الصلوة تنهٰى عن الفحشاء والمنكر.

إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

په تحقيق الله ج كوي هغه كار چي اراده يې ورته وسي يعني لكه ثواب وركول و مؤمنانو ته چي اهل الصلاح وي، او عقاب وركوي و مشركانو ته او عمومي كافرانو ته لانه تعالى لادافع ولا مانع لقضائه ولما اراده.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

كه څوك ګمان لري چي هرګز به خداى ج مرسته نه وكړي د عليه الصلوة والسلام سره.

سوال: عليه الصلوة والسلام خو قبلاً نه دى ذكر سوى، نو دا ضمير (به) اضمار قبل الذكر نه دى؟

ځواب: عليه الصلوة والسلام له سياق څخه د كلام اظهر من الشمس فهمېږي.

پوه سه: چي ارجاع د ضمير و عليه الصلوة والسلام ته مذهب دى د ابن عباس رضي الله عنه، كلبي، مقاتل او ضحاك رحمهم الله له تابعينو څخه، او د قتاده، ابن زيد، والسدي واختاره من النحات الفراء والزجاج رح، او دليل سياق د كلام بللى دى كمامر.

پوه سه: چي ظن پر خپل ظاهر دی يعني الطرف الغالب المقتضی للمفعولين فالجملة بعده قائم مفعوليه، او بعضې مفسرينو چي ويلي دي الظن بمعنی الوهم فيقتضی مفعولاً واحدًا وهو ان مع صلتها آه فوهم، لان الوهم بعيد عن شان الکافرين لانهم يظنون بل يعتقدون ان دين رسول الله ﷺ ذاهب، ولي چي دوی رسول الله ﷺ رسول د خدای ﷻ نه باله.

(في الدنيا) با علاء کلمته واظهار دينه ونصره علی الاعداء (والآخرة) با علاء درجته وادخال من صدقه وقبل دينه جنات تجري من تحتها الانهار، او انتقام به خدای پاک واخلي په اخرت کي ممن کذبه بعذاب الحريق ابدًا.

درويش وايي: چي بعضې مفسرينو ويلي دي هذا کلام فيه اختصار وبين التقدير بکلام لايحتاج کلام الله اليه فافهم، وراجع الی التفسير المظهري.

فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَآءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ

نو دي راوځړوي يوه رسۍ له بامه څخه د خوني، لان کل من علاک فهو سماء، کذا اخرج عبد حميد وابن المنذر عن الضحاک من التابعين (ثم ليقطع) يعني ځان دي خفه کړي چي رسۍ زندۍ کړي وغاړي ته يې واچوي او تر پښو چي شی لاندي کړي هغه پرې وهي چي خفه سي، فسره بذالک ابن عباس رضي الله عنه.

پوه سه: چي اقطع مشتق دی د قطع څخه اصل يې قطع نفسه بفتحين ثم ترک المفعول يعني نفسه نسيًا منسيًا فصار بمعنی اختنق لازم خنق، ذکر العلماء ان قطع النفس کناية عن الاختناق، او بعض مفسرين وايي ليقطع الحبل بعد الاختناق يعني وروسته تر خپه والي دي رسۍ پرې کړي.

پوه سه: چي دا فعل اوس هم بعض کسان کوي چي غم وغصه غلبه پر وکړي.

فائده: دا امر تعجيز دی کما يقال للحاسد ان لم ترض فاختنق ومت غيظًا لکه د درويش چي يو حاسد په کتاب فروشانو کي سته چي د درويش پر روان کاروان د علم يې حسد کيږي و هغه ته زه وايم فاختنق ومت غيظًا ان لم ترضی بحال الفقير.

فائده: وهذا الامر للتعجيز لان اعداء النبي ﷺ وحساده لم يستطيعوا ان يفعلوا ذالک الاختناق.

پوه سه: چي ابن زيد رح وايي چي مراد له سماء څخه سماء الدنيا دی نو معنی داده چي څوک چي په نصرت د خدای ج او په وحي د عليه الصلوة والسلام نه وي راضي هغه رسی کش کړي و اول اسمان ته او د وحي ذروازه دي بنده کړي.

درویش وايي: چي بغوي رح په خپل سند سره وايي چي دا آيت په قبيله کي د اسد او د غطفان نازل سوی دی چي ددې دوو قبيلو او د يهودانو تر منځ حلف او قرارداد د مرستي ؤ، نو دوی چي عليه الصلوة والسلام و اسلام ته راوبلل، نو دوی په خپل منځ کي مشوره سره وکړه چي موږ بايد وبېرېږو چي که موږ اسلام راوړو د محمد ﷺ نصر او کومک به خدای ﷻ ونه کړي او په سبب د اسلام به زموږ او د يهودو معاهده قطع سي، نو زموږ څخه به غنم او نور خوراکي مواد قطع کړي او د لين دين لار به وتړل سي. فنزلت هذه الآية.

درویش وايي: چي مظهري او روح المعاني نور احتمالات هم بيان کړي دي چي د متعلمينو د حال په نظرنيولو سره هغه احتمالات فقير نه راوړل.

فَلۡيَنظُرۡ هَلۡ يُذۡهِبَنَّ كَيۡدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾

نو دی دي وګوري چي هغه مذکوره کارونه که دی وکړي غيظ دده به دفع سي، والاستفهام للانکار يعني غيظ يې نه دفع کېږي.

پوه سه: چي جمله من کان يظن تر اخيره پوري تاکيد دی لقوله تعالى ان الله يفعل ما يريد، وجه التاکيد ان غيظ الحاسد لايدفع ما اراد الله تعالى من نصر رسوله والمؤمنين في الدنيا والآخرة لايدفع احد شيئًا مما ارد الله تعالى فافهم.

پوښتنه: څوک چي ځان خفه کړي او مړ سي، نو هغه ته څرنګه ويل کېدای سي فلينظر آه.

ځواب: (١) دا امر تقديري دی يعني دی دي دغسي فرض کړي که زړه داسي هم وکړم زما غيظ به دفع سي (٢) دی دي دمخه تر اختناق فکر وکړي چي که زه دغسي وکړم زما غيظ به دفع سي، وهذا الجواب والجواب الاول کانهما متحدان والتفاوت بينهما في العبارة فتامل. او روح المعاني وايي چي مامور په نظر سره بل څوک دی چي صالح د نظر وي يعني غير المختنق آه.

درویش وايي: چي نو ځرنګه دا صحيح ده چي فاعل د فليظر دي غير له فاعل ځخه د فليقطع چي په معنی د مختنق ؤ سره جلا وي والله اعلم بمراده في کتابه.

وَكَذٰلِكَ أَنْزَلْنٰهُ اٰيٰتٍۭ بَيِّنٰتٍ ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِيْ مَنْ يُّرِيْدُ ﴿١٦﴾

ای انزالاً مثل ذالک الانزال (يعني مثل انزالنا الآيات الدالة على امكان البعث وحقيقة التوحيد وصدق رسوله العزيز والوعد نبصره كمامر بيانها) (انزلناه) يعني ټوله قرآن (ايات بينات) ای واضحات الدلالة على صدق الرسول ؑ في جميع مايقول، او خدای ﷻ هدايت کوي هغه چاته چي اراده يې ورته وسي.

پوه سه: چي دا جمله محلاً مجرور ده په لام جر سره او عطف ده پر محذوف باندي چي هغه محذوف متعلق دی بقوله انزلناه وتقدير الكلام انزلناه لمصالح جمة ولان يهدى به من يريد، او يثبت الله على الهدى من يريد ثباته على الهدى دائمًا الى وقت الموت.

إِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَادُوْا وَالصّٰبِـِٕيْنَ وَالنَّصٰرٰى وَالْمَجُوْسَ وَالَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا ۖ اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ

په تحقيق هغه کسان چي ايمان راوړي يعني المؤمنين او هغه کسان چي دين د يهوديت يې مختاره کړي وي او هغه کسان چي د صائبينو په نامه يادېږي.

پوه سه: چي د صائبين په باره کي ابن جرير له قتاده رحمه الله ځخه روايت کړی دی چي يو قوم دی چي عبادت د ملکو کوي او لمونځونه و کعبې ته کوي او زبور داؤد ؑ خپل کتاب بولي، او په قاموس کي وايي هم قوم يزعمون انهم على دين نوح ؑ او قبله ددوی د شمال طرف ته ده وفي کتاب الملل والنحل للفاضل عبد الكريم الشهرستاني ان الصائبة كانوا على عهد ابراهيم ؑ وكانوا يقولون انا نحتاج في معرفة الله تعالى ومعرفة طاعته وامره وانهيه واحكامه جل شانه الى متوسط روحاني لاجسماني كالرسل الى غير ذالک من خرافاتهم، او نصاری چي تابعان د دين د عيسى ؑ ځان بولي او کتاب يې انجيل دی، او مجوس دا هم يو قوم دی چي عبادت د لمر او د سپوږمۍ او د اور کوي، او بعض وايي چي فقط عبادت د لمر او سپوږمۍ کوي او بعض وايي چي فقط عبادت د اور کوي وهو الاشهر

ويدل عليه ان بيوت النيران للمجوس كثيرة فاول بيت بناه افريدون، بيت فارٍ بطوسٍ وآخر بمدينة بخاری باسم بردسون، او بهمن بن اسفنديار يوه خونه د اور په سجستان کي جوړه کړې وه چي اوس دا وطن سيستان بولي او ددې خوني نوم کُرکرؤ. او دوی يوه بله خونه د اور لري چي نوم يې کونشه ده په منځ کي د فارس او اصفهان چي کيخسرو جوړه کړې ده الى غير ذالک من بيوت النار، وفي الهند والصين ای چين ايضًا بيوت نار يعبدون فيها النار.

فائده: مجوس چي تعظيم او عبادت د اور کوي لو جوه (۱) اور جوهر شريف دی تر ټولو کراتو د عناصر لوړ دی (۲) د اور تعظيم او عبادت دوی له عذاب څخه د اور خلاصوي په ورځ د قيامت، او په دې دوی نه پوهېږي چي دغه عبادت لوی سبب دی د عذاب د جهنم يوم القيامة، او هغه کسان چي خدای ﷻ ته شريک من الاوثان کمشرکی مکة، په تحقيق خدای ج فيصله وکړي په منځ کي ددوی په ورځ د قيامت او محق او مبطل به سره جلا کړي بالجزاء لکل واحد بما يليق به فالمحق يدخله الجنة والمبطل يدخله النار.

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

په تحقيق خدای پاک عالم په عواقبو د احوالو د دغو فرقو دی ولايجوز بمقتضى عدله تعالى ان يجعل المسلمين كالمجرمين ولا المحق بمنزلة المبطل مع كمال علمه تعالى بظواهر احوال الكل وبواطنها.

درويش وايي: چي دا ؤ بيان د دغو مذکوره ډلو په آيت کي.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ

آيا ته علم نه لرې (ايها المخاطب يعني النبي ﷺ، وقيل المخاطب كل من يعلم ذالک) دا چي سجده کوي ده لره هغه څوک چي په اسمانو کي دي (يعني ملائکې) او هغه څوک چي په مځکه کي دي، ای الانس والجن يعني المؤمنون منهم.

درويش وايي: چي پر دې تقدير له سجود څخه معنى شرعي مراد ده يعني وضع الجبهة والانف على الارض لقصد العبادة.

پوښتنه: کلمه د من خو عام ده مؤمن او کافر دواړو ته شامل دی فما وجه التخصيص بالمؤمن؟

ځواب: هو ! لکن کافر ځندي خارج دی بکلام مستقل وهو قوله تعالی وکثير حق عليهم العذاب کما سيئاتي.

وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَآبُّ

او لمر او سپوږمۍ او ستوري او غرونه او درختي او چارپايان، نو چونکه دا معطوفات د غير ذوی العقول ځخه وه او حقيقت د عطف خو دادی چي معطوف او معطوف عليه به سره غير وي، نو له هم دې سببه ځخه د من في الارض ځخه ذوی العقول مراد سوه ای المؤمنون منهم کمامر آنفًا، او بيضاوي وايي چي کلمه د من يجوز ان تعم ذوی العقل وغيرهم او علی التغليب نو پر دې تقدير معطوفات مذکوره هم تر لاندي سوه، فعلی تقدير اراده العموم عطف قوله والشمس آه من قبيل الخاص علی العام.

فائده: ذکر د شمس او قمر آه مع دخولها تحت کلمة من د دې لپاره دی چي دا مشهور شيان وه او سجده کوليې د دوی بعيده توهم کېدل.

درويش وايي: چي پر دې تقدير له سجدې ځخه معنی متعارف نه ده مراد لانها لاتتصور في المعطوفات المذکورة بلکې مراد ځندي اطاعت اختياري دی محدثين او علماء متقدمين وايي چي جمادات لکه لمر، سپوږمۍ، ستوري، غرونه او حيوانات لاتعقل چي دواب دي که څه هم جمادات او اموات دي او لايعقل دي زموږ په عقيده لکن دوی حيٰوة ما او پوهنه لري وهي مطيعة طاعة اختيارته لله تعالی، کريمه: قالتا آتينا طائعين، کريمه في وصف الحجارة: وان منها لما يهبط من خشية الله، کريمه وان من شيئ الا يسبح بحمده ولکن لاتفقهون تسبيحهم، وروی الطبراني من حديث ابن مسعود ﷺ قال رسول الله ﷺ ان الجبل ينادی الجبل يا فلان هل مر بک احد يذکر الله، بغوي شافعي المذهب وايي وهذا مذهب حسن موافق لقول اهل السنة، او روح المعاني د عقول متوسطه د حال سره برابر تفسير داسي کړی دی، والمراد بالسجود دخول الاشياء تحت تسخيره تعالی وارادته سبحانه تعالی وقابليتها لما يحدث الله عزوجل فيها چي دې ته سجود تکويني وايي وظاهر کلام الامدي رح انه معنی حقيقي ده للسجود وفي مفردات الراغب السجود في الاصل التطامن والتذلل وجعل ذالک عبارة عن التذلل لله

وعبادته وهو عام في الانسان والحيوان والجماد، او دا سجده دوه قسمه ده سجود بالاختيار ويكون للانسان وبه يستحق الثواب، وسجود بتسخير وتكوين يكون للانسان وغيره من الحيوانات والنباتات والجمادات او په شريعت كي بالركن المعروف من الصلوة وماجرى مجراه من سجود التلاوة وسجود الشكر انتهى قول الراغب، او روح المعاني وجه د تخصيص د شمس او قمر آه داسي بيان كړې ده چي ددغو شيانو عبادت كړل سوى دى يا په اعتبار د شخص يا په اعتبار د نوع من دون الله، نو د لمر عبادت د حمير قبيلې كړى دى او د سپوږمى عبادت د كنانه قبيلې كړى دى، او د دبران د ستوري چي د ثوابتو ستورو له جنس څخه دى، او د المرزم ستوري عبادت ربيعه قبيلې كړى دى، او اكثرو عربو د هغو بتانو عبادت كړى دى چي په غرو كي به دوى جوړ كړه په اشكال مختلفه وو سره، او بعض مشركانو د عربو د بعض درختو عبادت كړى دى، او بعض مشركانو د بقر (غوايي) عبادت كړى دى.

درويش وايي: چي حاصل د كلام دادى چي په دې آيت (والشمس الخ) اشاره ده چي د كفارو معبودات چي ذكر سوه د خداى ﷻ تر تسخير لاندي دي، فكيف تكون معبودات من دون الله بل ثبت بالبرهان المذكور ان من يستحق العبادة بالحق هو الله تعالى كما هو معنى كلمة التوحيد لا اله الا الله.

وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ ۗ

او ډېر له خلكو څخه (دامبتداء ده موصوف ده يعني په من الناس سره) كثير، تكرار د اول دى لپاره د تاكيد او مبالغه في الكثرة، (حق) پر صيغه د ماضي او د (عليه) ضمير راجع دى و كثير اول ته او دا جمله خبر ده د كثير، ولي چي دوى په ساجدين بالاختيار كي ځانونه نه وه داخل كړي.

فائده: دا جمله مخصص د كلمه من ده چي كافران يې ځندي ويستل.

پوه سه: چي پر تقدير د ارادِه له سجدې څخه سجده د تسخير او د تذليل كما اراد الله كثير من الناس مبتداء خبر يې محذوف دى يعني حق لهم الثواب دل على هذا الخبر خبر قسيمه يعني حق له العذاب لاختيارهم سجود الطاعة بوضع الجبهة على الارض كثير من الناس، نو دا جمله مستانفه ده، وقوله وكثير حق عليه آه

مستانفه اخری ده یعني لاجل ابائهم عن سجود الطاعة بسبب کفرهم.

وَمَنْ يُّهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ مُّكْرِمٍ ؕ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ۩ ﴿١٨﴾

من مبتداء ده متضمن معنی لره د شرط ده، او خبریه چي په هغه کي معنی د جزاء هم سته فما له من مکرم دی او عائد و من ته محذوف دی والمعنی من یهنیه بالشقاوة ای سپکاوی لایکرمه احد بالسعادة وهذه الجملة الاسمیة معطوفة علی الاسمیة السابقة، ان الله یفعل ما یشاء من الاکرام والاهانة، یعني ان السعادة والشقاوة مختصان بمشیة الله تعالی لا احد للتصرف فیهما ابدًا.

هٰذٰنِ خَصْمٰنِ اخْتَصَمُوْا فِيْ رَبِّهِمْ ۫

بیان وتعیین لطرفی الخصام وتحریر لمحله، نو مراد له هذان څخه فریق المؤمنین، وفریق الکفرة چي پنځه قسمه دي کما بینها الله تعالی في الآیة السابقة، یعني (١) الذین هادوا (٢) والصائبین (٣) والنصاری (۴) والمجوس (۵) والذین اشرکوا، قال العلامة البغدادي رح وروی عن ابن عباس رض ومجاهد، وعطاء بن ابی رباح، والحسن، وعاصم، وکلبي رحمة الله علیهم مایؤید ذالک.

(اختصموا) په صیغه د جمع چي یې راوړه له دي سببه چي کفار پنځه ډلي دي او د مؤمنانو د ډلي سره شپږ کرځي، او ابن عبلة رح اختصام په صیغه د تثنیه یعني اختصما وایي مراعاة للفظ خصمان، وکلاهما جائز (في ربهم) چي ددوی خصومت دی په شان کي د خدای جل جلاله وقیل في دینه وقیل في ذاته وصفاته وجمیع شیونه، او هره فریقه د مؤمنانو او د پنځو فرقو د کافرانو وایي چي زما مذهب حق دی او د مقابل طرف مذهب باطل دی، بخاري او مسلم له ابو ذر رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي دا آیت یعني خصمان اختصموا في ربهم په حمزه، عبیده او علي بن ابی طالب رضي الله عنهم کي، او په عتبه، شیبه او ولید بن عتبه من مشرکی مکة چي په ورځ د بدر میدان ته د جنګ راووتل، او قیس رح وایي چي دا آیت په دغو شپږو کسانو کي نازل سوی دی، محمد بن اسحاق صاحب المغازي وایي چي په ورځ د بدر عتبه بن ربیعه واخیه شیبه بن ربیعه وابنه الولید بن عتبه و میدان ته د جنګ راووتل او پر علیه الصلوة والسلام یې بڼغ وکړی چي زموږ د جنګ میدان ته څوک راواستوه، نو د مؤمنانو له

خوا درې ځوانان د انصارو د قبیلې میدان ته ورغله یعني عوف، معاذ و معوذ رضی الله عنهم چې زامن وه د حارث او مورېې عفراء نومېدله چې دا دوه وروڼه وروسته قاتلان د ابوجهل وګرځېدل په دغه غزاء کې د بدر، نو مشرکانو د میدان ورته وویل چې تاسې څوک یاست؟ هغو ورته وویل رهط من الانصار حین انتسبوا اکفاء کرام، کافرانو د میدان ورنارې کړې یا محمد اخرج الینا اکفائنا من قومنا (یعني هغه کسان راواستوه چې زموږ مثل وي زموږ له قوم څخه یعني قریش) فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم قم یا حمزة بن عبد المطلب قم یا عبیدة بن الحارث و یا علي بن ابي طالب رضی الله عنهم، دوی چې میدان ته ورغله مشرکانو ورته وویل چې تاسې څوک یاست، دوی چې خپل ځان ورته معرفي کړی هغو ورته وویل نعم اکفاء کرام عبیده رضی الله عنه چې کلان سال د قومؤ د عتبه سره په مبارزه سو او حمزه رضی الله عنه د شیبه سره او علي رضی الله عنه د ولید بن عتبه سره، نو حمزه او علي رضی الله عنهما خپل دوه مقابله بلا مهلته قتل کړه او د عبیده رضی الله عنه او د عتبه تر منځ دوه سخت د توري واري یو پر بل وسوه، د عبیده رضی الله عنه پښه پرې سوه او ماغزه ځنډي بهېدل، نو حمزه او علي رضی الله عنهما چابک په دواړو عتبه قتل کړی، او عبیده رضی الله عنه چې تر اوسه لاژوندی ؤ و علیه الصلوة والسلام ته یې ورساوه، عبیده رض ورته وویل الست شهیدًا، قال علیه السلام بلی ثم مات وهو اول شهداء بدر چې تعداد یې و څورلسو ته ورسېدی په وروسته کې.

سوال: دا اختصام د بدر خو په ذات کې د خدای جل جلاله نه ؤ؟

ځواب: منشاء ددې جنګ د بدر اختصام په ذات کې د خدای جل جلاله ؤ چې مؤمنانو خدای جل جلاله واحد لاشریک باله او مشرکان خپل بتان د خدای جل جلاله شریکان بلل فافهم ولاتغفل.

ابن جریر رح له ابن عباس رض او عبد بن حمید او ابن المنذر او ابن ابي حاتم له قتاده رضی الله عنه څخه روایت کړی دی چې دا آیت په مسلمانانو او اهل الکتاب کې نازل دی او مراد له اهل کتابو څخه یهودان دي کما في روایت روح المعاني تخاصمت المؤمنون والیهود، نو یهودانو وویل نحن اولی بالله تعالی ای اقرب الی الله تعالی واقدم منکم کتابًا ونبینا قبل نبیکم، او مؤمنانو به ویل نحن احق بالله تعالی امنا بمحمد صلی الله علیه وسلم وآمنا نبیکم وبما انزل الله من کتاب، او تاسې زموږ کتاب او زموږ نبي

پېژني يعني د تورات د لاري بيا مو پرې ايښې دي او منکر ياست عنادًا و تکبرًا، مظهري رح دا روايت راوړی دی نور هيڅ يې نه دي ويلي، لکن آلوسي رح اعتراض پر کړی دی چي دا خو خصام في الله نه دی بل في ان ايهما اقرب منه عزوجل، وکم ترى من فرق بين هذا وذالک کالفرق بين المشرق والمغرب، او مجاهد، عطاء بن رباح او کلبي رحمة الله عليهم وايي هم المؤمنون والکافرون من اى ملة کانوا، او بعض اهل تفسير وايي چي اديان شپږ دي في قوله تعالى ان الذين آمنوا الآية، نو پنځه يې د اور برخه ده و واحد للجنة فقوله تعالى هذان خصمان ينصرف الى هؤلاء فالمؤمنون خصم وباقي الخمسة خصم لان الکفر ملة واحد.

درويش وايي: چي مظهري رح په روايت د عکرمه رح داسي هم ويلي دي چي له خصمان څخه مراد جنت او دوږخ دي، وروسته يې حديث د بخاري او مسلم په دې باره کي رانقل کړی دی، لکن روح المعاني وايي: واما ما قيل ان المراد بهذين الخصمين الجنة والنار فلا ينبغي ان يختلف في عدم قبوله خصمان، او ينتطح فيه کبشان انتهى.

فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ

نو هغه کسان چي کفر يې وکړی (پوه سه: چي دا فيصله ده د اختصام ددوی کما قال الله تعالى ان الله يبنهم يوم القيامة، درويش وايي چي د تعجب خبره داده چي دا آيت په سبب د کلمه د فاء التفريح على ماقبله يعني هذان خصمان آه عطف ده، نو څرنګه به يې مظهري تطبيق کړي پر خصومت د جنت او نار، يعني هغه کسان چي کافران وي يعني الفرق الخمسة) دوی ته به بيل بېل ورکړل سي (چي په پښتو وايي وبه ښکستل سي) کالي د اور پر اندازه د قد او قامت ددوی.

پوښتنه: اور خو کالي نه دي نو ثياب څرنګه وويل سو؟

ځواب: تشبيهًا بالثياب يعني لکه ثياب (کالي) چي پر بدن احاطه کوي دغه رنګه به د اور لمبې په دوږخ کي ددوی پر بدنو احاطه وکړي، سعيد بن جبير رح وايي چي دا جامې د ويلي سوو ميسو څخه دي چي نحاس يې بولي، او تر ټولو معدني شيان چي ګرم کړل سي تر ميسو اشد حرارةً نسته.

فائده: احمد رح له جويرية رضي الله عنها څخه روايت کړی دی قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من لبس الحرير في الدنيا (يعني من الرجال لان لبس الحرير جائز للنساء) البسه

الله تعالی یوم القیامة ثوبًا من نار. له وهب بن منبه رح څخه روایت چي په اهل نار باندي چي کالي د اور واغوندي لځ والی ددوی لپاره خیر، او ژوند ورکړي مرګ ددوی لپاره خیر ؤ.

پوه سه: چي مظهري رح ویلي دي چي البزار او ابن ابی حاتم په صحیح سند سره له انس رض څخه روایت کړی دی قال قال رسول الله ﷺ اول من یکسی حلة من النار ابلیس (اول تر ټولو چي په اغوستل کېږي جامه د اور ابلیس به وي) چي دا جامه یې تر وروځو پوري وي د سر له خوا او د کښېني له خوا پسي کشېږي او اولاد یې ټول په پسې وي او ابلیس نارې وهي یا ثبوراه (اې هلاکه چېري یې راسه چي دا دي وخت دی) او اولاد یې نارې وهي یا ثبورهم حتی یقفوا علی النار، نو خزنه د جهنم ورته وایي لاتدعوا ثبورًا واحدًا وادعوا ثبورًا کثیرًا، یعني د ثبور نارې فائده نه درته کوي که یې هر څو واره ووایاست.

یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾

تویول کېږي سر بېره پر سرو ددوی حمیم چي هغه اور ته وایي چي په نهایته درجه کي د حرارت وي.

پوه سه: چي دا جمله یا خبر ثاني د (فالذین آه) ده یا حال ده له ضمیر څخه د لهم یا جمله مستانفه ده.

يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾

چي ویلېږي به په هغه حمیم سره چي فوق رؤس یې ورتوی کړي هغه څه چي په نسو کي ددوی دي یعني وازګي یا کلمې (والجلود) او پوستکي ددوی یعني په باطن او ظاهر دواړو کي سوخت پیدا سي، وهذه الجملة حال من الحمیم.

پوښتنه: چي باطن او ظاهر یې دواړه ویلي سي، نو څو مړ به سي فیستریح من العذاب؟

ځواب: بیرته د غه ټول له شیان وربدلوي هر ګړی، کریمه: کلما نضجت جلودهم، بدلناهم جلودًا غیرها، وهکذا حال ما في بطونهم ان الله علی کل شئ قدیر.